

Д. Хоҷаев, Ф. Зикриёев, А. Муллохонов

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 9

Ҳайати мушовараи Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Қазоқистон ба чоп тавсия кардааст

**Алматы
“Жазушы”
2014**

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.2 Тэж-922
X 82

Хочаев Д., Зикриёев Ф., Муллохонов А.

X 82 **Забони тоҷикӣ:** *(оқу китабы)*. Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған тәжік тіліндегі оқулық.– Алматы: Жазушы, 2014.– 160 с.

ISBN 978-601-200-401-4

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.2 Тэж-922

ISBN 978-601-200-401-4

© Хочаев Д., Зикриёев Ф.,
Муллохонов А., 2014
© «Жазушы» баспасы, 2014

*Наҳв (синтаксис) мизони каломи мансур аст,
ҳамчунон ки арӯз мизони каломи манзум.*
(Шамси Қайси Розӣ)

ХУШГУФТОР БОШЕД !

Яке аз сифатҳои ҳамидаи инсон ширинсуханӣ ва хушгӯӣ аст. Дуруштию муомилаи бад комилаи хилофи ахлоқи ҳамида мебошад. Ширинсуханӣ харче надорад, вале манфиати бисёр дорад. Агар хоҳед, ки маҳбуб бошед, эҳтироми дигаронро ба худ пайдо кунед, дар ҳар ҷою ҳар маврид – дар хона, дар мактаб, дар муносибат бо дӯстону ҳамдарсонатон, дар гуфтугӯ бо атрофиён одоби муоширатро риоя кунед.

Сухани ширин, самимӣ ва бериё шахсро нерӯманд сохта, дӯстӣ ва рафоқатро мустаҳкам мекунад, вале сухани дурушт меҳро кам ва дӯстиро заиф мегардонад, ҷунҷӣ, Авҳадӣ гуфтааст:

... Меҳр маҳкам шавад зи хушгӯӣ,

Дӯстӣ кам кунад турушрӯӣ.

Бунёди сухан бар ҷумла устувор аст ва одамон маҳз ба воситаи ҷумла андешаю мулоҳизаҳои худро баён мекунанд.

ДАР РОҶИ МАЪРИФАТ САЪИ МЕБОЯД!

1. Ин фармудаҳои бузургонро аз ёд кунед ва маъни онҳоро азбар намоед:

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В—аз ҳама бад бар тани ту чавшан аст.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

* * *

Ба ҳангоми барноиву кӯдакӣ,
Ба дониш тавон ёфтан зиракӣ.

(Абӯшақури Балхӣ)

* * *

Беҳ аз ганчи дониш ба гетӣ кучост?
Киро ганчи дониш бувад, подшост!

(Асадии Тӯсӣ)

* * *

Хирад афсари шахриёрон бувад,
Хирад зевари номдорон бувад.
Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Ба дониш дили пир барно бувад.

(Абулқосими Фирдавӣ)

* * *

Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигарад рӯзат аз рӯз.
Мекӯш ба ҳар варак, ки хонӣ,
К—он донишро тамои донӣ.

(Низомии Ганҷавӣ)

* * *

Биёмӯз, агарчанд душворат ояд,
Ки душвор аз омӯхтан гашт осон.

(Носири Хусрав)

* * *

Бе азми дурусту саъйи комил,
Касро нашавад мурод ҳосил.

(Саъдии Шерозӣ)

* * *

Дар чавонӣ саъй кун, гар бехалал хоҳӣ амал,
Мева бенуксон бувад, чун аз дарахти навбар аст.
(Абдурахмони Ҷомӣ)

ДАР БОРАИ ЗАБОН ВА СУХАНУ СУХАНДОН

2. *Ин фармудаҳои донишмандонро маънидод карда, азёд кунед:*

1. «Забон рукни миллат аст, ки ба маҳзи гум шудани забони ҳамон миллат, ки мутакаллим¹ ба он забон аст, гум ва нопадид хоҳад шуд».

(Шӯълаи инқилоб, 1919, № 2, сах. 1)

2. Сухан захру позахру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармони дард.
(Абӯшақури Балхӣ)

3. Нигар то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳар чӣ гӯӣ, ҳамон бишнавӣ.
(Абулқосими Фирдавсӣ)

4. Қавл сухане бошад кӯтоҳ ва маънидор.
(Носири Хусрав)

5. Забоне, ки орад сухан носавоб,
Ба хомӯшият дод бояд ҷавоб.
(Низомии Ганҷавӣ)

6. То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу хунараш нухуфта бошад.
(Саъдии Шерозӣ)

7. Сухан бетааммул кам афтад савоб,
Забонро инон аз хато бозтоб.
(Абдурахмони Ҷомӣ)

8. То лафз хуб наёяд, маънии баланд аз вай сар барна-
занад.
(Аҳмади Дониш)

---

¹ Мутакаллим – гӯянда

МАҶОМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

3. *Ин фармудаҳоро аз ёд кунед. Гӯед, ки дар навиштаҳои зер кадом хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ таъкид шудаанд?*

Бифармуд то порсии дарӣ,
Набиштанду кӯтоҳ шуд доварӣ.

(Абулқосими Фирдавӣ)

Ман онам, ки дар пой ҳукон нарезам,
Мар ин қимати дурр – лафзи дариро.

(Носири Хусрав)

Чу дар ман гирифт он насиҳатгарӣ,
Забон баркушодам ба дурри дарӣ.

(Низомии Ганҷавӣ)

Гарчи ҳиндӣ дар уzubат шакар аст,
Лек гуфтори дарӣ ширинтар аст.

(Муҳаммад Иқбол)

«Забони мо хеле устувор аст, мо имрӯз ҳам ашъори Рӯдакиро аз нусхаи аслаш мутолиа мекунем»

(Мирзо Турсунзода).

Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон,
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ.

(Бозор Собир)

«Яке аз ширинкитобҳои, ки ин авохир² хондам ва баъзе қисматҳои онро борҳо хондам, хотироти Садриддин Айнист. Ин китоб дарёест, аз... ганҷинаи гаронбаҳои аз вожагон, истилоҳот ва амсоли забони форсии дарию тоҷикӣ, ки мо имрӯз ба бисёре аз он калимот бошиддат ниёзмандем» (Шафеи Кадканӣ).

---

² Авохир – охирҳо

ТАКРОР ВА ҶАМЪБАСТИ МАВОДИ СИНФҶОИ V-VIII

1. Фонетика

4. *Ба саволҳои зерин посух диҳед:*

1. Фонетика дар бораи чӣ баҳс мекунад?
2. Овозҳои садоноку ҳамсадо кадомҳоянд?
3. Овозҳо чӣ тавр ҳосил мешаванд ва дастгоҳи овоз ҳосилшавӣ чӣ гуна аст?

5. *Матнро хонед ва калимаву ибораҳои, ки ишора шудаанд, аз ҷиҳати таркиби овозӣ таҳлил кунед:*

То тавонӣ аз сухан гуфтани шунидан **нуфур**¹ машав, ки мардум аз сухан шунидан сухангӯй шавад. Далел бар он ки агар кӯдакero аз модар чудо кунанд ва дар зери замин баранд ва шир ҳамедиханд ва ҳаме мепарваранд ва модару **доя** ба вай сухан нагӯянд ва нанавозанд ва сухани кас нашунавад, чун бузург шавад, **гунг** бувад. То ба рӯзгор ҳамешунавад ва ҳамеомӯзад, он гоҳ гӯё шавад.

Далели дигар. Ҳар ки аз модар кар зояд, лол бувад. Набинӣ ки **лолон** кар бошанд?

Пас суханҳо бишунав ва ёд гиру қабул кун. Хоса **суханҳои панд** ва гуфтаҳои мулуку ҳукамо. Ва гуфтанд, ки панди ҳукамову мулук шунидан дидаи хирад равшан кунанд, ки сурмаву тӯтиёи чашми хирад ҳикмат аст. Пас ин қавлро ки гуфтам, ба гӯши дил бояд шунидан ва эътиқод кардан (Унсурӯлмаолии Кайковус).

6. *Фарқи калимаҳои сутуни якум ва дуҷумро гуфта, интихобан бо чанде аз онҳо ҷумла нависед:*

нав – навъ

ало – аъло

сурат – суръат

қатӣ – қатъӣ

Нуфур – нафрат, безорӣ, бадбинӣ

2. Калима (луғат)

7. *Матнро бодикҳат хонда, синоними калимаҳои ишорашударо гӯед:*

Забони форсӣ ҳамон форсии дарӣ аст, ки ҳанӯз **исми** комили он дар Балхи Бумӣ, ки буму бари аслии забон аст, бо номи қадимии «дарӣ» хонда мешавад.

Забони форсӣ ҳамон забони тоҷикӣ аст, ки Садриддин Айний ва Мирзо Турсунзода бад-он **сухан** гуфтаанд.

Забони форсӣ ҳамон забони Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ аст, ки дар Панҷоб «Занбӯри аҷам»-и худро бад-он забон ва «Паёми машрик»-и худро бо ҳамин забон фиристодааст.

Забони форсӣ ҳамон забонест, ки ҳар сол дар чашни таваллуди Мавлоно пайравони Мавлавӣ дар ҷумҳурии Туркия бар турбати поки ӯ гирд меоянд ва «Маснавӣ»-и шарифи ӯро ба забони Мавлоно бо оҳанги **дафу** най меҳонанд ва самоъ мекунанд (Муҳаммадмуҳит Таботабой).

8. *Матнро хонда, мазмуни онро нақл кунед. Дар матн бо кадом маъно истифода шудани ифодаҳои «таъбироти мардум» ва «таркиби луғавӣ»-ро фаҳмонед. Боз кадом луғатҳоро медонед?*

Мо барои равнақи минбаъдаи забони тоҷикиа мон бояд аз хазинаи пурарзиши фолклору таъбироти мардум, аз таркиби луғавии Рӯдакиву Фирдавсӣ, Саъдиву Ҷомӣ дар наср бошад, аз осори Восифию Бедил, Аҳмади До-нишу маорифпарварони ибтидои асри ХХ истифода барем, аз луғатҳои гузаштагонамон мисли «Луғати фурс», «Фарҳанги Рашидӣ», «Бурҳони қотей», «Ғиёсуллуғот» бисёр фоидаҳо бардоштанамон мумкин аст (Р.Ҳ.)

9. *Ба саволҳои зерин посух диҳед:*

1. Омоним (ҳамшакл) чист?
2. Чӣ гуна калимаҳоро синоним мегӯянд?
3. Кадом калимаҳоро калимаҳои серистеъмол ва камистеъмол меноманд?

4. Калимаҳои антонимӣ (муқобилмаъно) гуфта кадом калимаҳоро мегӯянд?

10. Аз матни зерин калимаҳои сермаъно, муродиф ва муқобилмаъноро ҷудо кунед:

Дод бидех, то дод ёбӣ ва хуб гӯӣ, то хуб шунавӣ. Ва андар шӯристон тухм макор, ки бар надихад ва ранчи беҳуда бувад.

Яъне, ки бо мардуми нокас некӣ кардан чун тухм дар шӯристон афкандан бошад. Аммо некӣ аз сазовори некӣ дарег мадор ва некиомӯз бош... Ва некӣ куну некифармой ду бародаранд, ки пайвандашон замона нашканд. Ва бар некӣ кардан пушаймон мабош, ки ҷазои неку бад ҳам дар ҷаҳон ба ту расад, пеш аз он ки ба ҷои дигар равӣ. Ва чун ту ба касе хубӣ кунӣ, бинигар ки андар вақти хубӣ кардан ҳам чандон роҳат ки бад–он кас расад, дар дили ту хушиву роҳат падида ояд. Ва агар ба касе бадӣ кунӣ, чандоне ки ранҷ ба вай расад, бар дили ту **зучрату**³ гаронӣ расида бошад ва аз ту худ ба касе бар наёяд. Ва чун ба ҳақиқат бингарӣ, бе зучрати ту аз ту ба касе ранҷе нарасад ва бе хушии ту роҳате аз ту ба касе нарасад. Дуруст шуд, ки мукофоти неку бад ҳам дар ин ҷаҳон биёбӣ, пеш аз он ки бад–он ҷаҳон расӣ. Ва ин суханро, ки гуфтам, касе мункир натавонад шудан, ки ҳар кӣ дар ҳама умри хеш бо касе некӣ ё бадӣ кардааст, чун ба ҳақиқат бияндешад, донанд, ки ман бад–ин сухан барҳақам ва маро бад–ин сухан **мусаддиқ**⁴ доранд. Пас то тавонӣ, некӣ аз касе дарег мадор, ки некӣ охир як рӯз бар диҳад (Унсурулмаолии Қайковус).

3. Морфология

11. Ба саволҳои зерин посух диҳед:

1. Мавзӯи баҳси морфология чист?

---

³ Зучрат – беоромӣ, тангдилӣ

⁴ Мусаддиқ – тасдиқкунанда

2. Аҳамияти калимасозӣ дар забон аз чихо иборат аст?
3. Асос чист?
4. Реша чист?
5. Суффиксҳои серистеъмолро номбар кунед.

12. Матнро хонда, калимаҳои сохта ва мураккабро шарҳ диҳед:

Баҳорони Норак ҳусни хоса дорад. Қониби офтобруяи шаҳр нигаред, майсазори сабзро мебинед, ки аз домани кӯҳ то теппахояш расида, ҳамранги уфуқ метобад. Тарафи ҷануб, қониби кӯҳҳои он сӯи дарё, нигаред, қитъаҳои хурду калони барфро мебинед, ки ҷо–ҷояш дарахтони pistaву арча бараҳна менамояд. Офтоб нӯк–нӯки силсилакӯҳи Нор мегашт. Ва ҳоло қудрат нашофт, барфи кӯҳу талҳоро об кунаду пешро ранги баҳор бахшад.

Шаҳр низ ҳусни тоза дошт: ҷои иморатҳои похсагину тангкӯчаҳои қач тарҳи кӯчаҳои нав, қомати биноҳои тозабунёд назар мерабуд. Мардумаш беш аз пеш буд. Ҳама қониби сохтмон – тарафи Пули Сангин, шитоб доштанд. Танҳо марди ҳаракӣ, ки аз Навдеҳ меомад, ба деҳи Сабури фурумад. Ин мардак Бобо Қаро буд. Чашмони ҳайрат ба гирду пеш медӯхт (М. Х.).

13. Матнро хонда, калимаҳои шиорашударо фаҳмонед, ки кадом ҳиссаи нутқанд?

...Не, ман хато кардам.

Маро бубахш, **баҳор!**

Ту гунаҳкор набудӣ. Дониستم, гунаҳкор ҳамон мӯйсафеди одамсурати ҳайвонтабиат будааст, **дониستم.**

Биё, баҳор!

Мархабо!

Биё, то ки ман акнун ба ту таронаи одами **озод**, таронаи саодатро суруда, заминҳои зарбахши колхозамонро биро нам.

Биё, ки офтоби тиллогунат роҳи тракторамро равшан кунад!

Баҳор!

Рафиқам баҳор! Биё, ба гӯшат як гап мегӯям, **лекин** ба ҳеҷ кас нагӯй, ман шарм медорам, чунки ман–манӣ **ба** одам намезебад.

Баҳор медонӣ – **мӣ**?

Ман дигар кӯдаки **гирёнчак**, ғуломи зархариди бой нестам.

Ман яктои миллионҳо муборизони далер, яктои арми-яи бузурги бинокорам, ки имрӯз мо зимистони қаҳратунро ба баҳори абадӣ мубаддал карда истодаем.

Баҳор!

Марҳамат, ба баҳористон! (Ҳ. К.).

4. Синтаксис Ибора

14. *Бо истифодаи калимаҳои зерин ибораҳои озод со-зед:*

Шеър, адабиёт, шоир, ду, калон, таърих, хоно, ниёгон, маданият, рӯз, образ, хондан, навиштан, ба мактаб, кор-хона, дарахт, замин, мис, соат, зебо, равшан, машғул шу-дан, гул, кӯча, садафвор.

Намуна: шеъри шоир, гул барин зебо, ду дарахт.

15. *Аз матни зерин ибораҳои озодро ҷудо карда ба дафтаратон нависед ва воситаҳои алоқаи ҷузъҳои онро шарҳ диҳед.*

Рамаҳои гӯсфандони ҳисориро пайи ҳам ба гӯшт су-пориданд. Дар баъзе хоҷагиҳо ному нишони ин зот на-монд. Дар рӯзномаву журналҳо пайваста аз ғоидаи зоти кашфкардаи роҳбар – олим, мақолаҳо чоп мешуданд. Амири Тоҳир яке аз нахустинҳо шуда молро бо сирка-аш ба саллоҳхонаи марказӣ бурд. Ана ҳамон вақт Шохин пушаймон гашт, ки беҳуда нисфи рамаро ба дасти зог дода будааст ва барои ба гӯшт насупоридани рамаи худаш попархам истод, аз роҳбарони колхозу район, вазо-рати хоҷагии қишлоқ мадад пурсид, ба идораҳои боло ҳам рафту часпу талош кард. Зиндагӣ ҳамин хел: рӯйи об баровардани ҳар мақсад – хоҳ нек бошад, хоҳ бад, талош

мехоҳад. Хайрият, ки шахсони дурандешу хайрхоҳ дастгираш шуданд.

- Ба хоҷагӣ зарар наорад, ба инкишофи гӯсфанди кароқули халал намерасонад. Гӯсфанди ҳисорӣ ҳам лозим, – гуфтанд онҳо.

Он рӯз ҳам ғалабаи Шоҳин буд. Вай ҳангоми аз маркази район ба чарогоҳ рафтанд... қасдан ба хаймаи Амир даромаду шодиашро намоиш дод.

- Муборак бошад, Амиршоҳ, рамаи мо монд.

Ана иҷозатномааш, – табассумкунон мужда расонд Шоҳин ва дид, ки ранги рӯи Амир ба чӣ дастур аз сурхӣ ба сафеди хокистарнамо табдил ёфт, сипас якбора тоҷи хурӯс барин сурхи сиёҳтоб гашт.

- Тухми гӯсфанди ҳисорӣ бояд то дунё ҳаст, аз рӯи замин нест нашавад... (А.С).

16. Худатон ду – се ибора гуфта, онҳоро дар ҷумла истифода намоед.

5. Аломатҳои китобат, вазифаи онҳо дар нутқи хаттӣ

Аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ вазифаҳои муҳими маъноӣ ва грамматикӣ доранд. Онҳо ҳодисаҳои ҷумларо ҷудою таъкид карда, ҳудуди ҷумлаҳоро таъин менамоянд. Матне, ки бо риояи аломатҳои китобат таълиф шудааст, фаҳмо, пуртаъсир ва равону осон аст. Баъзан ин ё он матлабери, ки ғоянда дар нутқи шифоҳӣ бо ёрии ҳаракатҳои махсус мефаҳмонад, дар нутқи хаттӣ маҳз ба воситаи аломати китобат таъкид меёбад.

17. Аломатҳои китобатро номбар карда, вазифаҳои онҳоро фаҳмонед.

18. Матни зеринро ифоданок хонед. Сабаби гузошта шудани ҳар кадоме аз аломатро гӯед.

Моҳи сеюм аст, ки мӯйсафед сокини деҳа асту давлати пирӣ меронад. Вай дар ин муддат ба худ кашф кард, ки аз қору муҳити одатӣ якбора қанда шудан азо-

би алим будааст. Рӯзҳои аввал аз хона баромада рама, талу теппаҳои хомӯшро пеши назар меоварду дилаш гум мезад. Вай ба уқоби пире шабоҳат дошт, ки дар охири умр аз фазои кӯҳсорон маҳрум гашта, дар кафаси васеъ-ву барҳаво истода, тамоми баргу навои рӯзгораш муҳайё бошад ҳам, нигоҳи пурҳасрат аз осмони нилӣ, даштҳои васеъ, қуллаҳои дуродур намеканад. Даҳмардаи пир гоҳо хаёлан асояшро болои китф ниҳода, сар-сари ёлаҳо, рӯ-рӯи майсазорон аз паси рама мегашт. Ҳа, дил ки ба шуғле побанд гашт, то охири умр аз паи он мерафтааст. Рӯзҳои аввал аз дилтангӣ хона дар назараш танг менамуду деҳа сермағал, чӣ кор карданашро намедонист. Чои сайру гашт танг; ҳавои кӯча, кӯчаву ҳавлӣ. Ҳайратангез ба худ меандешид, ки чаро баъзеҳо ба нафақа бароянд, шод мешаванд, рӯзи дароз дар сояи бедҳои лаби чӯй ё болои кат қачпахлӯ нишаста, чойнӯшон сӯхбат мекунанд ва ё мудом сарро аз болин набардошта мехобанду ҳаминро «давлати пирӣ» меноманд. Вай ҳам чанд карат хост, ки бо мӯйсафедҳои деҳа шарикӣ сӯхбат шавад, лекин кафшери гапашон ба ҳам набаст. Суханҳои онҳо, ки бештар аз чизу савдои зиндагӣ, таҳлили рафтору гуфтори хурду калони деҳа буд, ба гӯши ӯ нофорам, ғайбатнамо расид (А.С.).

6. Сархат, фасл, боб дар нутқи хаттӣ

Дар нутқи хаттӣ баъзе талаботҳои шаклию сохторӣ ҳаст, ки барои ин шакли нутқ хос ва ҳатмӣ мебошад. Ин талаботҳо, яъне риояи сархат, фаслу боб, зерфаслу зербобҳо барои зуд ва беғалат фаҳмидани мазмуни нутқи хаттӣ ёрӣ мерасонанд.

Сархат чои холие, ки дар ибтидои ҳар як матн, порчаи яклухту томи ба ҳамдигар алоқаманд ба миқдори ғунҷоиши ду-се ҳарф гузошта мешаванд.

19. Аз матни зерин сархатҳоро нишон дода, вазифаҳои онҳоро фаҳмонед.

Сабаби даъвати Фирдавсӣ ба Бағдод аз тарафи Аскофӣ вобаста ба як нақшаи ноиб⁵ буд.

Ин нақша дар фикри ӯ хангоми мулоқоташ бо ҳочии мударриси тӯсӣ пайдо гардид.

Чанд вақт инҷониб «шоҳаншоҳ» Баҳоуддавла нисбат ба ноиби бағдодаш дилсард ва камилтифот⁶ шуда буд (С.У.).

Фасл як ҳиссаи муайян аз калому гуфтор аст. Қисми муайян ва алоҳидаи рисола, китоб, ки аз боб хурдтар аст.

Боб калонтарин қисмати китобу рисола, ки якчанд фаслро фаро мегирад.

Ҳар фасл ва боб имкон дорад, ки аз фаслу бобҳои хурд иборат бошад.

20. Аз ягон асари шмӣ, бадеӣ бобу фасл ва зерфаслҳоро нишон диҳед.

7. Ҷумлаи содда ва асоси грамматикӣ он

21. Аз матни зерин ҷумлаҳои соддаро ҷудо карда, асоси грамматикӣ онҳоро нишон диҳед.

Таманно тарсидаву ларзида гоҳ тозад, гоҳи дигар аз ҳол рафта, тез–тез мекаловид. Аз гуруснагӣ, бемадорӣ ва асабоният дилаш беҳузур мешуд. Ӯ саропо ғарқи оби борон буд. Тундар дам ба дам хурӯш карда, шохҳои атрофро гӯё ба такон меовард. Баъзан ба роҳи дара, ки онро тадричан торикӣ фаро мегирифт, лаҳзае нур меафтонд. Садои рӯди Кофрун аз гулдурроси раъд гоҳо фуру менишаст. Борони ҳамал, чунон ки аз ҳазорон сатил бошад, базарба мерехт (С.Т.).

22. Порчаи манзуми зеринро ифоданок хонда, онро аз ёд кунед ва аломатҳои китобаташиро шарҳ диҳед.

Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ,

Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.

В-акнун ки ба чордах расидӣ,

---

⁵ Ноиб – чонишин, муовин, вакил

⁶ Илтифот – лутф, эҳтиром, тавачҷух

Чун сарв ба авч сар кашидӣ.
Ғофил манишин, на вақти бозист,
Вақти ҳунар асту сарфарозист.
Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигарад рӯзат аз рӯз.
Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,
К–он донишро тамои донӣ.

(Низомии Ганҷавӣ)

23. Гӯед, ки дар ҷумлаҳои зерин аломати тире дар байни хабару мубтадо барои чӣ гузошта шудааст?

Амина – ҳамсараш (С.Т.). Иди май – иди кудрати даст-ти одам (А.Ш.). Онҳо – одамони нозуки шаҳришин (А.С.). Ду понздаҳ – як сӣ (фолклор). Астана – пойтахти Қазоқистон. Авезов – нависанда.

Уқоб андар баландӣ гар бимирад,
Дили ман – дар баландии суханҳо (Л.Ш.)

8. Ҷумлаи соддаи яктаркиба ва дутаркиба

24. Дар ду сутуни поён муайян кунед, ки кадом ҷумлаҳо яктаркиба ва кадомашон дутаркибаанд. Тафовути онҳоро фаҳмонед.

Талабагон дар саҳни Дар саҳни мактаб ниҳолҳоро
мактаб ниҳолҳоро ши- шинданд.
шонданд.

Ҳама дар толор ором ни- Дар толор – оромӣ.
шаста буданд.

Анвар аввалҳои баҳор Аввалҳои баҳор омад.
омад.

Гулбону рӯи дастархон Рӯи дастархон сарширу
сарширу ҷуғот, маскаи ҷуғот, маскаи тар, хел–хел
тар, хел–хел мураббо мураббо мениҳод.
мениҳод (А.С.).

25. Аз матни зерин ҷумлаҳои яктаркибаю дутаркиба-ро ҷудо карда, ба ду сутун нависед.

Ман шунида будам, ки ҳазор пурсӣ ҳам, ин мардак як даҳон аз саргузашташ ҳикоят намекунад. Аз ӯ чизе напурсидам. Як моҳ дар меҳмонхонаи ӯ шудам. Ҳаёти колхозии онҳоро меомӯхтам. Бисёр вақт лаби ҳавзи ӯ менишастам. Ба ӯ ҳикоятҳои зиёде мегуфтам. Ман ба вай маъқул шудам. Беҳтарин чизҳои дӯконашро ба назди ман мегузошт: мағзи бодом, донак, мавизи сиёҳ ва беҳтарин себҳои хубониро. Ва ман ҳам «себамро хӯрдӣ, ғоз деҳ» гуфтагӣ барин аз ӯ ҳикоятҳо шунидан мехостам. Вале ӯ ғоз намедод. Ман боз ба ӯ хизмат кардан мехостам. Сатилро аз дасташ ба зӯрӣ гирифта, гирди шипангу чойхона, таги беду сафедорҳо ва атрофи ҳавзро об мезадам. Тасфи ҳаво камтар мешуд. Вале чор қадам дур аз сарҳавз гармсел забона зада тамоми саҳроро фаро мегирифт. Ин як баҳри хушке буд, ки бесадо мавҷ зада мерафт (Сорбон).

9. Сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла

26. Аз ҷумлаҳои зерин сараъзоҳоро ёфта, яктаркиба ё дутаркиба будани ҷумлаҳои муайян кунед:

Офтоби оламоро саховатмандона нурпошӣ мекард (С.Ш.). Шкафи китобмонӣ. Дар байн як тирезаи калон. Аз дур манзараи иморатҳои баланд намоён аст (А.Д.). Як боғ. Атрофаш бо девори пастаке ихота шудааст (С.А.). Саҳрои васеъ, биёбони хушк. Дар он биёбони бепоён ғайр аз чоҳҳои чуқур манбаи обе нест (С.А.). Пас аз чанд дақиқаи тӯлонӣ вай ниҳоят ба кӯшхона расид (С.Т.). Баъди пешин аз хурд то калони даҳмардаҳо чамъ омаданд ва дар сабззори шафати хайма нишастанд (А.С.).

27. Панду ҳикмат ва зарбулмасалу мақолҳои зеринро ба дафтарадон навишта, маънии онҳоро шарҳ диҳед ва дар ёд нигоҳ доред:

Имрӯз меҳнат – фардо роҳат.

Аз бад – касофат, аз нек – шарофат.

Одами бекор – дарахти бебор.
Илм дар хурдӣ – нақш бар санг.
Кӯшиши ҷавонӣ – роҳати пирӣ.
Нафси бад – балои чон.

10. Ҷумлаи чидаъзо ва воҳидҳои хулосакунанда дар он

28. *Аз ҷумлаҳои зерин мубтадо ва хабари чидаро ёфта, сабаби гузошта шудани ин ё он аломати китобати байни онҳоро фаҳмонед:*

Иди якуми Май – иди меҳнат, иди баҳори бахт, иди саодати одамизод (А.Ш.). Марқаб метарсид, гӯшҳояшро хобонда, гашташро суст мекард (С.Т.). Дарахтҳо, хонаҳои баланду паст, заминҳои кишт, пастию баландиҳо – ҳама ба назар метофтанд (Ҷ.И.).

Илму молу мансабу ҷоҳу қирон,
Фитна орад дар кафи бадгавҳарон.

(Ҷалолиддини Румӣ)

Фирӯза, Шамсия, Оймуллои Танбӯр ва Мухаррами Фарҷ низ гӯё симоҳои зиндаанд (Ф.М.).

28. *Аз матни зерин ҷумлаҳоеро, ки аъзоҳои пайрав дар онҳо чида шудаанд, ҷудо карда, хели аъзои пайрави чидаро гӯед:*

Қаторкӯҳҳои кабудчаранг, зардчахол, сурхчатоб сар ба фалак мекашид (С.А.). Як марди қадбаланд, камгӯшт, пешонавасеъ, хушфезл моро бо хурсандӣ пешвоз гирифт (Ҳ.К.). Хӯчаназарбой на дар вақти киштукор, на дар вақти хишова, на дар вақти чинак ба роши пахта қадам намондааст (С.А.). Чехраи баобу тобу гандумгуни акаи Мирзо ҳаёле заҳир гашта, мӯйлаби пари зоғ барин сиёҳ, абрӯҳои боли уқобвораш ботароват буданд ва ба ӯ аҷаб зеб мебахшиданд (А.С.).

29. *Дар ҷумлаҳои чидаъзои зерин воҳидҳои хулосакунандаро нишон дода, вазифаи онҳоро фаҳмонед:*

Вай тамоми чизҳои атроф: чинорҳо, харсангҳо ва оби шӯҳи ҷӯйро аз назар мегузаронад (С.У.). Қади навраста,

рӯи хучиста, зулфи шикаста, абрӯи пайваста – ҳама ба якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар зебанда афтада буданд (С.А.). Дар домана ва рӯи теппаҳои сабзу хуррам, дар атрофи киштзорҳо, дар канорҳои дарёча ва ҷӯйҳо, дар сари боми деворҳои кишлоқ – дар ҳама ҷо лола рӯида буд (Ҷ.И.).

11. Воҳидҳои туфайлӣ ва истисноии ҷумла

31. *Калима, таркиб ва ибораҳои, ки ба аъзоҳои ҷумла муносибати грамматикӣ надоранд ва аъзои ҷумла ҳам намешаванд, чӣ ном доранд?*

32. *Аз матни зерин воҳидҳои туфайлиро ҷудо карда, маънои вазифаашонро шарҳ диҳед.*

Юнусбой, бешубҳа, одами дилсоф аст (С.У.). Ниҳоят, маълум шуд, ки дар меҳмонхона фақат барои ҷаҳор кас ҷой будааст (Ф.М.). Хулласи калом, Одина бо умедвории калон дубора ба завод даромад (С.А.). Хуллас, ки хислати одам ба дилаш мувофиқ мешудааст (Ф.М.).

33. *Аз ин порчаи манзум мухотабҳоро ёфта, ифода ва вазифаҳои онҳоро фаҳмонед:*

Гар ба шодиҳо шарики одамӣ,
Ханда кун, эй осмон!
Дову дасти тӯй дорад кишварам,
Рӯкушо нуре фишон!
Сабр кун, борон, ки ҳар як катраат
Ҳамчу ашки модар аст.

(М.Қ.).

34. *Аз матни зерин ҷумлаҳои, ки воҳидҳои истисноӣ доранд, ёфта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед:*

Мӯйсафед Ҳошим – писари кенчагиашро, ниҳоят дӯст медорад. Вай ин хиссиёти падарияшро танҳо як маротиба, хангоми ба аскарӣ гуселонидани ӯ, назди хешу хамсояҳо ба забон оварда буд:

– Ҳамаи фарзандҳо барои падару модар азизанд, – гуфт хангоме ки Ҳошим аз оғӯшаш раҳо ёфта, хандону

дастафшон ба поезд даромад ва ба чашмони худаш об давид.

– Лекин ин бача дар дилам чои алохида дорад. ... Ва даҳ сари сол ягон муаллим нагуфт: қади писарат паст ё баланд. Хушодоб, бофаросат, қобилу дидадаро Ҳошим.

Абдурраҳмон чӣ, ҳм, нисфи одамони деҳа аз дасти ӯ дод меғуфтанд. Онҳо – падару модар, худро тасалло ме-доданд, ки ин бадхӯяш аз бачагист, калон шавад, ақлаш мепазад (А.С.).

Сайдризо Ализода (1887–1938)

Муаллифи китобҳои «Дабистони тоҷик», «Китоби нахустин» (1920), «Сарфу наҳви тоҷикӣ» (1926), муҳаррир ва мураббӣ аввалин луғати русӣ–тоҷикӣ (дар ду ҷилд, 1933–34) мебошад.

С.Ализода забонҳои русӣ, франсавӣ, арабӣ, ўзбекӣ, озарӣ, тоторӣ, туркӣ, курдиро медонист. Солҳои 1933–

37 дар Университети давлатии Самарқанд аз забони тоҷикӣ, форсӣ, арабӣ дарс гуфтааст.

Китоби дарсии ӯ «Сарфу наҳви тоҷикӣ» нахустин грамматикаи нормативии забони тоҷикӣ буда, аз нигоҳи назария ва маълумоти забоншиносӣ беҳтарин дастури таълимӣ аст. Ин асари ӯ имрӯз ҳам моҳияти илмӣ ва таълимии худро гум накардааст.

ЧУМЛАИ МУРАККАБ

12. Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаи мураккаб

Мо дар нутки шифоҳӣ (даҳанакӣ) ва хатгӣ фикри худро танҳо бо чумлаҳои содда не, балки бо чумлаҳои мураккаб ҳам ифода менамоем. Аз ин рӯ, аксар вақт мо бо мақсади пурратар ифода намудани фикр якчанд чумлаи соддаи ба ҳам алоқамандро ба кор мебарем ва дар натиҷа воҳиди нисбатан мукаммали нутқ – чумлаи мураккабро, созмон медиҳем.

35. *Аз матни зерин чумлаҳои содда ва мураккабро ҷудо кунед ва мубтадою хабари чумлаҳои соддаро нишон диҳед:*

Аз меваҳо бихӣ хеле дер гул мекунад ва дер мепазад. Ақидае ҳаст, ки гӯё аз бӯи гули бихӣ зоғҳо дарди сар мешаванд. Бинобар ин онҳо дар баҳорон парίδα ба ҷойҳои дури беодам мераванд. Зоғҳо мераванд, аммо ба ҷои онҳо фароштурукҳо парίδα меоянд, мусичаҳо лона месозанд, булбулон ба хониш медароянд. Дар лаби ҷӯйборҳои пуроб табиат қолинҳои зумуррадгун паҳн мекунад. Дар кӯҳсорон лолаҳои фурузон бо шабнами нукратоб рухсора мешӯянд (А.Ш.).

36. *Чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби зеринро ҷудо карда, баъд ба зери мубтадою хабари ҳар кадоме хат кашеду муайян кунед, ки хабарҳо аз рӯи ифода чӣ хеланд:*

Раъд меғурид, барқ мечаҳид, борон мерехту рӯд наъра мекашид, зулмоти шаб бепарво ҳукм меронд (С.Т.).

Дар забони адабии тоҷик чумлаҳо аз ҷиҳати сохт ба ду гурӯҳ: содда ва мураккаб ҷудо мешаванд.

Чумлае, ки аз ду ва зиёда чумлаҳои содда таркиб ёфта, дорои ягонагии маъною оҳанг мебошад, чумлаи мураккаб номида мешавад.

Мисол: 1. Табиат сукут мекард ва машъали азими осмонӣ – моҳ, торафт зиёдтар баланд мерафт (Р.Ҷ.).

2. Қалам аз тасвири ин ҳарбу зарб, ки дар дашти васеъ гузашта истода буд, очизӣ мекашад (Р.Ҷ.).

Дар мисолҳои боло ҷумлаи якум аз ду ҷумлаи содда иборат буда, онҳо бо ёрии пайвандаки пайваस्तкунандаи пайиҳами «ва» алоқаманд шудаанд. Ҳарду ҷумлаи содда баробарҳуқуқанд. Ҷумлаҳои содда дар таркиби чунин ҷумлаҳои мураккаб бо ёрии оҳанги талаффуз (интонатсия) низ алоқаманд мешаванд. Чунончи: Ҳаво соф буд, осмон бо ранги нилобии беғубор медурахшид (С.А.). Ҷумлаи дуюм низ аз ду ҷумлаи содда иборат аст, аммо онҳо баробарҳуқуқ нестанд, балки яке аз ҷумлаҳо асосӣ (сарҷумла) буда, дигаре тобеъ (пайрав) аст. Ҳиссаи «Қалам аз тасвири ин ҳарбу зарб очизӣ мекашад» сарҷумла буда, ҳиссаи «ки дар дашти васеъ гузашта истода буд» пайрав аст, ки ба воситаи пайвандаки «ки» ба сарҷумла тобеъ шудааст.

Ҷумлаи мураккаб воҳиди пурратари нутқ буда, нисбат ба ҷумлаи содда дар сатҳи баландтар меистад. Ҷумлаи мураккаб низ чун ҷумлаи содда аз ҷиҳати оҳанг (интонатсия) ва маъно хусусияти яклухтӣ дорад, аммо аз рӯи сохт фарқ менамояд. Хусусияти барҷастаи он дар ин аст, ки ба ҳайати ҷумлаи мураккаб якчанд ҷумлаи содда дохил мешавад. Ҷумлаҳои мураккабро вобаста ба сохт, алоқаи грамматикӣ ҷузъҳо ва муносибати маъноӣ онҳо ба се гурӯҳи калон: ҷумлаҳои мураккаби пайваст, тобеъ ва омехта ҷудо мекунам.

37. Аз порчаи манзуми зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо кунед.

Мо, ки фарзандони муздурему деҳқонзодаем,
Дар ҳама дунё ягона мардуми озодаем.
Зидди чангему барои сулҳ эълон додаем,
Лек, агар душман бичангад, дар дифоъ омодаем.
Лашкари пурҷуръати бомаслаки бебоки мо,
Кай диҳад фурсат, ки душман по ниҳад бар хоки мо.
(А.Л.)

ЧУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ

13. Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаи мураккаби пайваст

Чумлаи мураккаби пайваст аз чумлаҳои соддаи баробархуқуқ, ки бо оҳанги пайвасту пайвандакҳои пайвасткунанда алоқаманд мешаванд, ташкил меёбад.

Пайвандакҳои пайвасткунанда ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1. Пайвандакҳои пайвасткунандаи пайиҳам: ва, у, ҳам, на-на, чи. 2. Пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣ: аммо, вале, лекин, ҳол он ки. 3. Пайвандакҳои пайвасткунандаи ҷудой: ё, ё-ки, ё ин ки, хоҳ-хоҳ, гоҳ-гоҳ.

Дар байни ҷузъҳои (ҳиссаҳои) чумлаи мураккаби пайваст одатан муносибатҳои ҳамзамонию пайиҳамзамонӣ, сабабу натиҷа ва хилофию ҷудой мушоҳида мешавад. Ин муносибатҳо ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг сурат мегирад.

1. Муносибати ҳамзамонӣ: Ман самоворро ба даст гирифтам ва Саидакбар як китоби худро бо нӯги остинаш олуфтаворона гирифт (С.А.).

2. Муносибати пайиҳамзамонӣ: Падарам барои ин кор ба ман як каландча харида дод ва ман ба кор сар кардам (С.А.).

3. Муносибати сабабу натиҷа: Сатил аз дасти ман ғалтид, обаш рехт (С.У.). Салимбой имсол дар колхоз нағз кор карда, пулу ғаллаи бисёре гирифт ва ӯ ҳавлии нав бино кард (Р.Ҷ.).

4. Муносибати хилофӣ: Гуселкунандагон ба аробаҳо часпида мебароманд, казакҳо, полисҳо ба зӯрӣ онҳоро мефароварданд (Р.Ҷ.).

5. Муносибати ҷудой: Ё ҳаво гарм шуд, ё ҳаёлҳои гуногун хобамро гурезонда буданд (Ҷ.И.).

38. Аз мисолҳои зерин чумлаҳои мураккаби пайвасти пайиҳам, хилофӣ ва ҷудоиро муайян карда, муносибати маъноии онҳоро гӯед.

1. Берун торик шуда истода буд ва борон ханӯз ҳам меборид (С.У.).

2. Номи ҳозираам Гуландом аст, аммо модарам ба ман Зебо ном ниҳодааст (С.А.). 3. Он рӯзи фирӯз расид ва шабона аз тӯйхона овози доира ба фалак мепечид (С.А.). 4. Офтоб домани зарҳалқории худро аз тегаи кӯҳҳо ғундошта гирифтун дарёбоди фарохро пардаи тунуки шом пахш кард (Б.Н.). 5. Шариф чизе гуфтани буд, лекин Шодӣ боз сухани ӯро бурид (Ҷ.И.). 6. Магар, шумо хешу табор надоштед, ё магар онҳо ҳам ба шумо ёрӣ надоданд? (С.А.). 7. Ё бояд корро хобонем, ё асбоби нав диҳед (С.А.).

8. Ғаму шодмонӣ намонад, валеқ

Ҷазои амал монаду номи нек.

(Саъдии Шерозӣ)

9. Падарам хурсанд мешуд ва аз осори хурсандии ӯ бародарам низ хушҳол мегардид (С.У.).

Муносибати пайдарҳамию сабабу натиҷа дар як типии махсуси ҷумлаҳои мураккаби пайваст, ки хабари ҷумлаи соддаи яқум дар шакли феъли ҳол меояд, низ дида мешавад: Абрҳои сиёҳ ба як тараф кӯчида, ба ҷои онҳо абрҳои сафедҷаю хокистарранг пайдо шуд (С.А.).

Ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст бо ду воситаи грамматикӣ ба ҳам алоқаманд мешаванд: бо пайвандҳои пайвасткунанда ва оҳанги талаффуз (интонатсия).

Дар алоқии ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст пайвандҳои пайвасткунанда: ва, –у, инчунин, аммо, лекин, вале, балки, ҳол он ки, ё, ё ки, ё ин ки, ё-ё иштирок мекунанд. Вобаста ба ҳамин пайвандҳо ва ифодаи муносибатҳои маъноии ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби пайвастро ба се гурӯҳ: пайҳам, ҷудой, хилофӣ ҷудо мекунанд:

А) Пайҳам: Дами гулханнишинӣ рафту айёми баҳор омад (А.Д.).

Б) Чудой: Ҳар шаб то вақти хоб ё бо йигитҳо ягон магал мехест, ё воҳимаи омад–омади аскарӣ сурх мерасид, ё ягон кас мегурехт (Ҷ.И.).

В) Хилофӣ: Вай маро фарёд кард, аммо ман ба кафоям нигоҳ накарда рафтани гирифтаам (С.У.). Шамол хеле суст шуда монд, вале жола сангчабозӣ мекард (Ҷ.И.). Дарвозаи шаҳро баста мешавад, лекин даҳони мардумро баста намешавад, – мегӯянд (Ҷ.И.).

Чумлаи мураккаби пайваст аз ҷиҳати таркиб (ҳайат) низ гуногун мешавад. Як қисми чумлаҳои мураккаби пайваст танҳо аз ду чумлаи содда иборатанд. Таркиби ин гуна чумлаҳои мураккаби пайваст устувор аст: Онҳо, бечораҳо, гиря кунанду мо хандем, – дуруст-мӣ? (Р.Ҷ.). Анборҳои бой аз ғалла пур буду ғаллакор нони шикамсерӣ намехӯрд (Р.Ҷ.). Дар кушода шуд ва мо даромадем (С.А.). Ҳофиз манаму бародарам мехонад (Зарбулмасал).

39. Ба ёд биёред, ки байни чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби пайваст кадом муносибатҳои маъноӣ дида мешавад ва пайвандҳои пайвасткунандаро ба кадом ҳелҳо ҷудо мекунанд.

40. Чумлаҳои мураккаби пайвасти зеринро бо риояи оҳанг хонед, хели алоқа ва пайвандҳои онҳоро ёфта, муносибати маъноии ҷузъҳоро фаҳмонед:

Курси офтоб кайҳо аз назар пинҳон шуда буд, вале дар самти шарқии дара кулоҳи барфани кӯҳ аз шуоҳои охири он ҳанӯз чун тоҷи арӯсон заррин ва дурахшон буд (Ф.М.).

Рӯзҳо монанди шукуфтани гулҳо аз паси гул мегузаранд ва марҷони солҳо ба гардани ҳар яки мо ҳамел шудан мегирад (А.Ш.).

Осмон беабр, кабуд ва ҳаво софӯ серун буд (С.Т.).

Мӯйсафед зоҳиран ба ҳаракатҳои зебои асп эътибор намедихад; гӯшаш пур аз садои хушоҳанги суми ҷонвар, хомӯшу саркашол меравад, вале дар дил меболад (А.С.).

Чумлаҳои мураккаби пайваст инчунин сертаркиб мешаванд. Ин типии чумлаҳои мураккаби пайваст бо чумлаҳои соддаи эзоҳдихандаю тавсифдиханда тафсил меёбанд, яъне таркиби онҳо кушода аст. Онҳо вобаста ба тавсифу сифатчинӣ, шумури ҳодисаю воқеа ва предмети тасвир тафсил меёбанд. Чунин хели чумлаҳои мураккаби пайваст барои шарҳу эзоҳи ҳаматарафаи воқеа, пуррагии тасвир истифода мешаванд.

Мисол: Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони хасак-тут барои хӯроки кирмакҳои пилла калак шудан гирифтанд; ҷӯи Мазрангон бо лойоби селҳои баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид: деҳқонон чуфт мебастанд, замин меронданд, дандонмола мекарданд ва мекиштанд: фароштурукҳо лойҳои шиттаро ба шакли пунбадона лунда карда оварда, дар шифтҳои хонаҳо – дар паҳлӯи болорҳо, бо камоли маҳорат, бо тарзи нимкиштӣ барои худ хона месохтанд (С. А.).

41. Гӯед, ки чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб одатан дар кадом услуб истифода мешавад?

42. Нақли ҳикоямонанде ба тариқи хаттӣ мураттаб соzed, ки он дорои якчанд чумлаи мураккаби пайваст бошад.

14. Аломатҳои китобат дар чумлаи мураккаби пайваст

Чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби пайваст аз ҳам бо аломати вергул ва нуқтавергул чудо карда мешаванд: Айёми баҳор – вақти тутпазӣ буд, акаам бо Сайид Акбархоча аз Бухоро омаданд (С.А.). Акнун автобус ҳам дар вақташ мерасад, самоворҳо ҳам дар вақташ мечӯшанд, мардум ҳам дар вақташ ба корашон мераванд (Ҷ.И.). Трамвайҳо ҳанӯз ҳам бо ҳамон роҳҳои пештара мегарданд, ҳанӯз ҳам ду тарафи кӯчаҳои Тошкандро дарахтҳои баланди сафедорҳо посбонӣ мекунанд; ҳанӯз ҳам аробачаҳои дучархаи ангишт бор карда шударо харҳои калон кашида мебаранд (Ҷ. И.).

Дар чумлаҳои мураккаби пайвасти хилофию чудой низ пеш аз пайвандакҳои хилофию чудой аломати вергул гузошта мешавад: Ту омадӣ, лекин падари мо наомад! (Ҷ. И.). Аз ҳамон вақт ин ҷониб Нуруллобек пояшро аз хонаи мулло Хокироҳ нақандааст, вале як сол ин тараф ба баъзе роҳнамоиҳои мӯйсафед бо шубҳа ва назари танқид нигоҳ мекунад (Ҷ. И.). Худи акаам ба ин овозаҳо он қадар бо-вар намекард, аммо падарам онҳоро ҳақиқат мепиндошт (С. У.). Шояд вай аз карда пушаймон шуд, ё ғаму андӯҳи духтараш ақлу ҳуши ӯро зеру забар карда мондааст (Ҷ. И.).

Пеш аз пайвандакҳои пайвасткунандаи пайиҳами «ва», «у» аломати вергул гузошта намешавад.

43. Аз мисолҳои зерин чумлаҳои соддаи чидааъзоро ба як сутун ва чумлаҳои мураккаби пайвастро ба сутуни дигари дафтаратон нависед ва фарқи онҳоро гӯед.

1. Вай чакманаширо кашида, ба либосовезак овехту сумкаи ҳарбиашро ба даст гирифта, аз хобгоҳ баромад, поин фуромад, дар сартарошхона мӯйсару риш тарошид, ба рестаран даромада таом хӯрд (С.У.). 2. Аз меҳмонхонаи шаҳр садои мусиқӣ баланд буд, дар даромадгоҳи меҳмонхона, дар болои зинапоя, гурӯҳ-гурӯҳ марду занҳои хушлибос истода, бо овози баланд гап мезаданд, касе дар байни онҳо қоҳ-қоҳ меҳандид, булвару пайроҳаҳои кӯча пури одам буд (С.У.). 3. Хаткашон ба ӯ телеграммаеро дароз карду Рустам дари хонаро пӯшида, телеграммаро кушод (П.Т.). 4. Ришаш сиёҳ ва ба кайчӣ кӯтоҳ карда шуда буд, рӯяш пурраи сафедчаи сурхтоб ва чашмони бемижғони пӯшида ва хушкидарафтааш дар он рӯи сурхчатоб ба ду ҷои ба дарун рафтаи порчаи ҳарири гулобӣ монанд буд, абрӯҳояш сиёҳи сермӯи баланд, либоси ин нобино фақирона, лекин бисёр озода буд (С.А.). 5. Ҳофизон, машшоқон, раққосу раққосагон бо либосҳои ранг ба ранг дар сахна пайдо шуда хунарнамоӣ мекарданд (С.У.). 6. Поезд аз нав ба роҳ даромад ва модар то ба дашт аз он тиреза чашм нақанд (П.Т.).

44. Бо истифодаи пайвандакҳои пайвасткунанда якчанд ҷумлаи мураккаби пайваст тартиб диҳед.

45. Ба дафтартон 4 ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак навишта, онҳоро ифоданок хонед.

46. Аз асари бадеӣ якчанд ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб навишта, шарҳ диҳед.

47. Матни зеринро хонед, вазифаи пайвандакҳои пайвасткунандаро фаҳмонед. Гӯед, ки аломатҳои китобат дар ин матн чӣ саҳм доранд?

Айёми тобистон. Офтоби ҷаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯҳу биёбонро баробар равшан ва гарм намузда буд, лекин, ҳар чанд нимрӯзии тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯҳсор монанди айёми баҳор миёна ва форам буд. Кабкҳои дарӣ гоҳо бар тега ва гоҳо дар камар сайру гашт менамуданд: мурғони хушилхон бар шоҳаҳои дарахтони кӯҳӣ нишаста нағмасарой ва ғазалхонӣ мекарданд: чӯйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ ба нишеб аз санге ба санге частухез карда мефуромаданд, аз шилдир–шилдири оҳангдори худ бо мурғони нағмасаро ҳамовозӣ мекарданд. Гӯсфандон дар хоби ноз, бузғолагон дар таку тоз, ҷӯпонбачагон дар давидан, охубаррагон дар рамидан – хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд (С.А.).

Лутфулло Бузургзода (1909–1943)

Л.Бузургзода забоншиноси закитабъе буд. Вай оид ба ҳамаи бахшҳои илми забоншиносӣ таълифоти бунёди анҷом дода, китобҳои дарсӣ низ навиштааст. 1. Шеваи тоҷикони Чилгазӣ (1936). 2. Зада дар забони адабии тоҷик (1937). 3. Шеваи Ворух (1937). 4. Баъзе хусусиятҳои забони аҳолии Самарқанд (1938). 5. Харитаи диа-

лектологияи шеваҳои тоҷикии водии Фарғона (1939). 6. Очерки мухтасари диалектологияи тоҷик (1939). 7. Фонетикаи забони адабии тоҷик (1940). 8. Морфологияи забони тоҷикӣ (1941). 9. Синтаксиси забони тоҷикӣ (1942).

ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ БО

ЯК ҶУМЛАИ ПАЙРАВ

15. Ҷумлаи мураккаби тобеъ ва тафовути он аз ҷумлаи мураккаби пайваст

Ҷумлаи мураккабе, ки дар он яке аз ҷумлаҳо асосӣ буда, ҷумлаи дигар ба воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба ҷумлаи асосӣ тобеъ гардида, онро эзоҳ медиҳад, ҷумлаи мураккаби тобеъ номида мешавад.

Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо як қатор хусусиятҳо фарқ мекунад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

1. Дар ҷумлаи мураккаби тобеъ муносибати грамматикӣ ва маъноӣ дар байни сарҷумлаю ҷумлаи пайрав дида мешавад. Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз сарҷумла ва аз як ё якчанд ҷумлаи пайрав иборат мешавад. Сарҷумла гуфта ҷумлаи тобеъкунанда – ҷумлаи асосии таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъро меноманд, ҷумлаи пайрав бошад, ҷумлаи тобеъшаванда аст. Ҷумлаи пайрав сарҷумларо аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ дода, бутунии сохту маъноӣ онро таъмин менамояд.

2. Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз ҷумлаҳои мураккаби пайваст аз ҷиҳати сохт фарқ мекунад. Дар ҷумлаи мураккаби тобеи пайвандакдор дар аксари мавридҳо пайвандак ба ҳайати ҷумлаи пайрав дохил мешавад: Мисол: Ин бемор ҳам бародари ӯ Раҳимдод буд, ки аз тарафи туркманон ба вай Некқадам ном дода буданд (С. А.).

Дар ин ҷумла «Ин бемор ҳам бародари ӯ Раҳимдод буд» сарҷумла буда, «ки аз тарафи туркманон ба вай Некқадам ном дода буданд» ҷумлаи пайрав аст. Пайвандаки «ки» дар таркиби ҷумлаи пайрав мебошад.

Агар дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ калимаю таркибҳои ҳамнисбат омада бошанд, онҳо ба ҳайати сарчумла дохил мешаванд: Мисол: Хуррият ҳамин будааст, ки касе ба касе зулм карда наметавонистааст (С. А.). Сарчумла дар ин мисол: «Хуррият ҳамин будааст» буда, чумлаи пайрав «ки касе ба касе зулм карда наметавонистааст» мебошад. Ҷонишини «ҳамин» калимаи ҳамнисбат аст, ки дар таркиби сарчумла омадааст.

Дар чумлаи мураккаби пайваст бошад, пайвандак ба таркиби ягон чумла дохил намешавад, вай дар байни чумлаҳои содда омада, онҳоро ба ҳамдигар алоқаманд менамояд ва ба ҳамаи чумлаҳои соддаи ҳайати чумлаи мураккаби пайваст як хел тааллуқ дорад.

1. Дар байни ҳиссаҳои чумлаи мураккаби тобеъ аз лиҳози маъно алоқаи мустаҳками ҷудонашаванда буда, яке бе дигаре мазмуну матлабро саҳеҳ намефаҳмонад.

2. Баъзан дар таркиби сарчумла калима, таркиб ва ибораҳои ифода меёбанд, ки чумлаи пайрав маҳз ба рои шарҳу эзоҳи онҳо меояд. Ин гурӯҳи калимаю таркиб ва ибораҳо дар ҳайати сарчумла вазифаи ягон аъзои сарчумларо адо намуда, дар як вақт барои алоқаи байни чумлаи пайраву сарчумла чун воситаи грамматикӣ хизмат ҳам мекунанд ва онҳоро калимаҳои ҳамнисбат меноманд. Ин восита дар чумлаҳои мураккаби пайваст дида намешавад. Ба ин вазифа ҷонишинҳои ишоратӣ, зарфҳо, калимаи **як** ва артикли **е** меоянд. Мисолҳо:

1. Баъд мехостам **ҳаминро** ҳам гуфта гузарам, ки Ҷалололидин ба қарибӣ аз сардории звено ба сардории бригада гузашт (Ф.Н.). 2. Гулбибӣ **як** ғунҷаи нашукуфтае буд, ки умеди сад олам шукуфтаҳо дар дил дошт (С.А.). 3. **Ӯ тарзе** гап мезад, ки гӯё шуморо то ин вақт ҳеҷ гоҳ надида бошад (Р.Ҷ).

Тарзи ифодаи аъзои эзоҳшаванда барои ташаккули чумлаи пайрав роли калон мебозад.

48. Хусусиятҳои фарқкунандаи чумлаи мураккаби тобеъро ба ёд оварда, номбар кунед.

49. *Гӯед, ки пайвандакҳои тобеъкунанда дар ҷумлаи мураккаби тобеъ чӣ саҳм доранд ва дар ҳаёати кадом ҷумла меистанд?*

Калимаю таркибҳои ҳамнисбат (ишоракунанда). Дар таркиби сарҷумла ғайр аз калимаю таркиб ва ибораҳои эзоҳшаванда боз калимаю таркибҳои ҳастанд, ки ба ифодаи ҷумлаи пайрав ишора карда, яке аз воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла буда, барои ифодаи муносибати грамматикӣ ҷумлаи мураккаби тобеъ саҳми калон доранд. Ба ин вазифа ишорачонишинҳо, зарфҳо, калимаи «як» ва артикли «е» меоянд.

Калимаю таркибҳои номбурда, ки дар ҳаёати сарҷумла чун ҳамнисбати ин ё он хели ҷумлаи пайрав мебошанд, маънои умумӣ ва ноқис доранд, бинобар ин маънои мушаххаси онҳо маҳз дар ҷумлаи пайрави ҳамнисбати онҳо возеҳу равшан мегардад. Аз ин рӯ, калимаю таркибҳои ҳамнисбат ин ё он муносибати грамматикӣ ба таври нисбӣ ифода менамоянд. Мисол: Гулбӣбӣ гунҷае буд, ки дар як лаҳза ҳам баҳорро дид, ҳам ҳазонро (С.А.).

50. *Саҳму вазифаи калимаҳои ҳамнисбатро гӯед.*

51. *Аз ҷумлаҳои зерин калимаҳои ҳамнисбатро ёфта, вазифаашонро муайян кунед.*

Шоҳин, мисли он ки таконе хӯрда бошад, дурусттар нишаста, ба сукут рафт (А.С.). Ман шуморо барои ин ҷеғ задам, ки ба ман ёрӣ диҳед (С.А.). Махсусан солҳои охир касбе намонда буд, ки накарда бошад (Р.Ҷ.). Гулбӣбӣ як гунҷаи ношукуфтае буд, ки умеди сад олам шукуфтаҳо дар дил дошт (С.А.). Вай ба уқоби пире шабоҳат дошт, ки дар охири умр аз фазои кӯҳсорон маҳрум гаштааст (А.С.). Аммо рафта–рафта кори дунё чунин сурат гирифт, ки ҳамин Аваз ба Иброҳимбек ва одамони вай душмани қаттол гардид (С.Т.). Ў дар фикри он буд, ки аз бақияи чорво як қисмашро фурӯхта, ба пули он ғалла қорад (С.У.).

52. *Ҳикояро бодиққат хонда, мазмунаширо мухтасар нақл намоед. Пас аз ин ҷумлаҳои мураккаби тобеи онро як-як ҷудо карда, сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро шарҳ диҳед.*

Гове бар галаи худ солор⁷ буд ва дар миёни говон ба куввати суру⁸ номдор. Чун гург бар эшон зӯр овардӣ, офати вайро ба захми суру аз эшон дур кардӣ. Ногоҳ дастӣ ҳодиса бар вай шикаст овард, суруи вайро офате⁹ расид. Баъд аз он чун гургро дидӣ, дар паноҳи говони дигар хазидӣ. Сабаби онро аз вай суол карданд. Дар ҷавоб гуфт:

Рубой

3-он рӯз, ки аз суруи худ мондам фард,¹⁰

Шуд маъракаи диловарӣ бар ман сард.

Дерин масале ҳаст, ки дар рӯзи набард,¹¹

Зарбат бувад аз ҳарбаву¹² даъвӣ¹³ аз мард.

(Абдуррахмони Ҷомӣ)

16. Сарҷумла ва ҷумлаи пайрав

Сарҷумла ҷумлаи асосӣ ва эзоҳшаванда аст, ҷумлаи пайрав эзоҳдиҳанда буда, ба он (сарҷумла) тобеъ мебошад. Аммо хоҳ сарҷумла, хоҳ ҷумлаи пайрав дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ мустақилияти маъноӣ ва интонатсионии худро аз даст дода, ба як ифодаи тому яклухт табдил меёбад. Албатта, сарҷумла нисбат ба ҷумлаи пайрав мустақилтар аст, аммо бе будани ҷумлаи пайрави матлуб, хусусан ҳангоми дорои калимаи ҳамнисбат буданаш ноқис ва эзоҳталаб мебошад. Дар байни ҷумлаҳои пайрав ва аъзоҳои ҷумлаи содда муносибати синонимӣ дида мешавад. Агар аъзоҳои ҷумла сараъзоҳоро аз ягон ҷиҳат

---

⁷ Солор – сардор

⁸ Суру – шох

⁹ Офат – осеб, зиён, бало, дард

¹⁰ Фард – ҷудо шудан,

¹¹ Набард – корзор, ҷанг

¹² Ҳарба – найза

¹³ Даъвӣ – додхоҳӣ, ҷанҷол, талаби ноҳақ, гувоҳӣ додан.

шарху эзоҳ дода, онхоро пурра гардонанд, чумлаҳои пайрав сарчумларо эзоҳ дода, онро мукамал менамоянд.

53. Матнро бодикқат хонед ва аз он чумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо намуда, ба дафтаратон нависед. Сарчумлаю чумлаи пайравашонро аз ҳам ҷудо карда, то чӣ андоза мустақилият доштани сарчумларо фаҳмонед.

Овардаанд, ки зоғе дар камари кӯхе хона гирифта ва шикофи санге ошёна сохта буд. Дар наздикии он сӯроҳ море зиндагӣ мекард. Ҳар гоҳ ки зоғ бача мениҳод, мор онро меҳӯрд ва чигари зоғ ба доғи фироқи фарзанд месӯхт. Чун ситамгарии мор аз ҳад бигзашт, зоғ дармонда шикояти он ҳол бо шағоле, ки дӯсти ӯ буд, дар миён овард ва гуфт:

- Меандешам, ки худро аз балои мор ва ранчи ин золими ҷонфичор бираҳонам.

Шағол пурсид:

– Ин корро ба чӣ тариқ анҷом хоҳӣ дод?

Зоғ гуфт:

- Мехоҳам, ки чун мор дар хоб шавад, ба минқори хунхор чашми чаҳонбинаш барканам, то дигар қасди фарзандони ман қардан натавонад ва фарзанд, ки нури дидаи ман аст, аз шарри он хирачашм эмин бимонад.

Шағол гуфт:

- Ин тадбири ту аз роҳи дуруст берун аст, чунки хирадмандон қасди душманро бояд тарзе кунанд, ки дар он хатари ҷон набошад. Зинҳор, ки аз ин фикр бигзар, то ин ҷони азиз ба бод надихӣ.

Зоғ гуфт:

- Чӣ бояд кард?

Шағол гуфт:

– Дурусташ он аст, ки дар авҷи ҳаво парвоз кун ва ба бомҳову саҳроҳо **назар афкан**,¹⁴ ҳар ҷо зевареро бинӣ, ки **рабудани**¹⁵ он муяссар бошад, фаромада бардор ва боз ба ҳаво парвоз кун, аммо аз чашми мардумон ғоиб мабош.

¹⁴ Назар афкандан – нигоҳ кардан

¹⁵ Рабудан – ҷанг зада гирифтан

Дур нест, ки баъзе мардум дар талаби он зевар аз акиб оянд. Чун наздики мор расӣ, зеварро ба болои мор афкан, то ки назари мардум ба вай афтад. Албатта, онҳо аввал морро кушта, пас зевари худро хоҳанд гирифт ва ту аз зарари мор **фароғат**¹⁶ хоҳӣ ёфт.

Зоғ ба ишорати шағол рӯй ба ободонӣ ниҳод. Занеро дид, ки бар гӯшаи бом зеваре ниҳодааст. Зоғ онро дар-рабуд ва ба ҳамон дастур, ки шағол гуфта буд, ба болои мор андохт. Мардумон, ки дар пайи зоғ омада буданд, зуд сари морро кӯфта зеварро бардоштанд ва зоғ аз зарари мор халос шуд.

Хасм¹⁷ аз миён бирафту сиришк аз канор ҳам (Хусайн Воизи Кошифӣ).

54. Ҷумлаҳои пайрави ҷумлаҳои мураккаби тобеи зеринро ба ибора баргардонед.

Касе, ки дар кӯҳҳо будааст, накҳати дилангези гулу гиёҳҳои он чоро шамидааст.

Калонсолони корхона, ки ба фориғболии холаи Ошуфта одат кардаанд, дар ин бобат мегӯянд. Агар тираш ба нишон расад, аз шодӣ қад-қад мепарад. Модараш мегӯяд, ки гирия баъзан ба кӯдак фоида дорад.

Баъди ҳамон мулоқот Малика ҳис кард, ки чавон бочуръатгар гаштааст.

Духтарак аз ин чиҳат ба ташвиш афтод, ки офтоб кайҳо нишастааст (С.Ш.).

55. Шеърро ифоданок хонед ва аз он ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, хели ҷумлаи пайравро муайян намоед:

Барои ҳурмати мӯи сафедаш,
Ки ҳар тораш чу як роҳи сафед аст.
Барои дил, дили оинавораш,
Ки аз чашму нигоҳи ӯ паид аст.

¹⁶ Фароғат – осудагӣ, роҳат, оромӣ

¹⁷ Хасм – душман, адӯ

Барои хотири шеъраш, ки онро,
Ба роҳи хеш болу пар намудам.
Барои шеъри мардумошнояш,
Ки аз он шеъри худро сар намудам.
Барои ҳиммату номи баландаш,
Баландиҳои чун чархи баринаш.
Барои хоксориҳои покаш,
Таҳаммулнокии ҳамчун заминаш.
Қасам бар чону вичдони ҷавонам:
Агар дар шеър қутби нав кушоям,
Аз он ҳар субҳ чун ахтар бароям,
Ба назди шеъри ӯ таъзим намоям!

(М.Қ.)

56. Ба сарҷумлаҳои зерин ҷумлаҳои пайрави мувофиқ ёбед:

Ба пурсишҳои муаллим хуб ҷавоб додам, ...
Ин ҳамон китобе аст, ...
Ба ӯ гуфтанд, ..
Ман барои он омадам, ..
Вай ба мо тарзе нигоҳ кард, ..
Хуршед шеърро чунон қироат мекард, ...

17. Воситаҳои алоқии синтаксисии ҷумлаи мураккаби тобеъ

Воситаҳои алоқии синтаксисии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик хеле гуногунанд: пайвандакҳои тобеъкунандаи сершумор, калима, таркиб ва ибораҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ – хабари сарҷумлаю ҷумлаҳои пайрав, ҷои ҷумлаи пайрав дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ва оҳанг воситаҳои алоқии ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла мебошанд.

Пайвандакҳои тобеъкунанда ду хел мешаванд: якум, пайвандакҳои тобеъкунандае, ки якчанд хели ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ мекунад: ки, то, чун; дуюм, пайвандакҳои тобеъкунандае, ки хоси ин ё он ҷумлаи

пайраванд: вақте ки, хангоме ки, аз бозе ки... (замон), бинобар ин ки, азбаски, зеро ки (сабаб), агар, ба шарте ки, ба шарти ин ки (шарт)..

Мисол: 1. Инҳо суханҳое буданд, ки пӯлодро сӯроҳ ва сангро об мекарданд (А.Ш).

2. Аз вақте ки ӯ ҳаракати Чингизи хунрезро ба тарафи Мовароуннаҳр шунид, дар пайи мудофияи Ватан афтод (С.А.).

Дар мисоли яқум ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки «ки» ва дар мисоли дуом ҷумлаи пайрави замон ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки «аз вақте ки» тобеъ шудааст.

57. Дар мисолҳои зерин, ки ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумлаи худ ба воситаи пайвандаҳои хоса тобеъ шуданд, ҷои сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро муайян кунед.

Қорӣ-Ишқамба, бе он ки қадами пешпартофтаашро ақиб гузорад, гуфт (С.А.). Вақте ки навқари вакили молиёт ба Бож омада Фирдавсро ба назди ҳоким бурданӣ шуд, шоир ҳайрон нашуд (С.У.). Агар дар бораи вай ягон касе чизе пурсад, аввал ба ҳамдигар маслиҳат мекунем (Ф.М.).

58. Аз ҷумлаҳои зерин калима, таркиб ва ибораҳои ҳамнисбатро ҷудо карда, хели ҷумлаҳои пайравро гӯед.

Манзара айнан ҳамин тавр буд, ки дар рӯзномаҳо гоҳо менавиштанд (Ф.М.). Аз таъсири наво дар сари ӯ ногоҳ чунин хулосае пайдо шуд, ки гӯё Мунавваршоҳ дар зиндагии худ шитоб мекунад (Ф.М.). Ӯ марди хушрӯйи шофбурути баландқомате буд, ки имрӯз дар пеши мактаб дидааст (Ф.М.). Он ҳикояро як ба як нақл кард, тавре нақл кард, ки Фирдавсӣ дар он воқеа ҳамчун як шахси пуридаои камхирад арзи вучуд менамуд (С.У.).

Мушк он бувад, ки худ бибӯяд, на он ки аттор бигӯяд.
(Саъдии Шерозӣ)

*59. Аз ин ҳикояи ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо на-
муда, сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро муайян кунед.*

Мӯреро диданд, ба зӯрмандӣ камар баста ва малахеро
дах баробари худ бардошта.

Ба тааҷҷуб гуфтанд:

- Ин мӯрро бинед, ки бо ин нотавонӣ бореро ба ин
гаронӣ¹⁸ чун мекашад?!

Мӯр чун ин сухан бишунид, бихандиду гуфт:

- Мардон борро бо нирӯи¹⁹ ҳиммату²⁰ бозуи ҳамийят²¹
кашанд, на ба қуввати тану заҳомати²² бадан.

Қитъа

Боре, ки осмону замин сар кашид аз он,
Мушқил тавон ба ёварии²³ ҷисму ҷон кашид.
Ҳиммат қавӣ²⁴ кун аз мадади раҳравони ишқ,
К-он борро ба қуввати ҳиммат тавон кашид.

(Абдурахмони Ҷомӣ)

18. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби тобеъ

Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз ҷиҳати таркиб гуногун мешавад. Аксари ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дорои як ҷумлаи пайрав мебошанд. Яъне ин типии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз як сарҷумла ва як ҷумлаи пайрав иборат мешаванд.

Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои пайрав ба хелҳои зерин ҷудо карда мешаванд: ҷумлаи пайрави пурқунанда, муайянқунанда, мубтадо, хабар ва ҳол (ҷумлаи пайрави ҳоли замон, макон, тарзи амал,

---

¹⁸ Гарон – вазнин, сангин

¹⁹ Нирӯ – қувват, зӯр, зӯрӣ.

²⁰ Ҳиммат – ирода, қасд, азм, ҷаҳд.

²¹ Ҳамийят – ғайрат, номус, орият

²² Заҳомат – ғафсӣ, калонҷуссағӣ

²³ Ёварӣ – ёрӣ, мададгорӣ

²⁴ Қавӣ – зӯр, пурқувват

монандӣ, сабаб, мақсад, миқдору андоза, шарт, хилоф, натиҷа).

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо як ҷумлаи пайрав аломатҳои вергул ва тире истифода мешавад. Аломати вергул ва тире ҷумлаҳои пайравро аз сарҷумла ҷудо менамоянд. Ин аломатҳо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ вообаста ба ҷои ҷумлаи пайрав истифода мешавад:

1. Агар ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла ояд, пеш аз он аломати вергул гузошта мешавад: Ба ин духтар офарин гуфтан даркор аст, ки аз ӯҳдаи ҳамин қадар кор баромад (Ҳ.К.).

2. Агар ҷумлаи пайрав дар аввал омада бошад, пас аз он аломати вергул гузошта мешавад. Мисол: Барои ин ки аз ин ҳунар баҳравар шавам, пайваста машқ мекардам (С.У.).

3. Агар ҷумлаи пайрав дар байн ояд, он аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешавад. Мисол: Китоbero, ки ба шумо ваъда карда будам, фиристодам (Ҳ.К.).

60. Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, сабаби гузашта шудани аломатҳои китобати онҳоро фаҳмонед.

Искандари Румиро пурсиданд:

- Диёри Машрику²⁵ Мағриб²⁶ ба чӣ гирифтӣ, ки мулуки²⁷ пешинро ҳазоину²⁸ умру лашкар беш аз ин будааст ва чунин фатҳе²⁹ муяссар нашуд?

Гуфто:

- Ба авни³⁰ худои азза ва ҷалла³¹ ҳар мамлакатеро, ки гирифтам, раъияташ³² наёзурдам ва номи подшоҳон ҷуз ба некӯӣ набурдам!

---

²⁵ Нирӯ – қувват, зӯр, зӯри.

²⁶ Ҳиммат – ирода, қасд, азм, ҷаҳд.

²⁷ Ҳамийят – ғайрат, номус, орият

²⁸ Заҳомат – ғафсӣ, калонҷуссағӣ

²⁹ Ёварӣ – ёри, мададгорӣ

³⁰ Қавӣ – зӯр, пурқувват

³¹ Мағриб – ғарб

³² Мулук – маликон, подшоҳон

Бузургаш нахонанд аҳли хирад,
Ки номи бузургон ба зиштӣ³³ барад.

(Саъдии Шерозӣ)

61. Матнро хонда, ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, ба дафтарадон нависед ва ҳар аломати китобати онҳоро шарҳ диҳед.

Одинаро чора чуз ин набуд, ки дубора сари худро гирифта ба Фарғона биравад, чанд гоҳе дар он ҷо муздурӣ ва ҳаммоли намояд, андаке нақдина ва кола посира карда, бозгашта ба ватани худ ояд, тӯю тамошо карда, Гулбиби-ро ба никоҳи худ дароварад ва бақияи умрашро, агарчи як рӯз аст, бо ҷонони худ ба сар барад. Лекин ин матлабро ба Бибиоиша чӣ гуна фаҳмонда метавонист? Бибиоиша ба ҳеч вачҳ намехост, ки дигарбора ягона фарзанди азизи худро аз даст диҳад ва дуҷумбора худро ба даруни оташи хонумонсӯзи ҷонгудози ҳичрон андозад.

Баъд аз тамошудани ҷанҷоли Арбоб Камол шабе Одина бо модаркалони худ аз ҳар дарак сӯҳбат мекард ва мехост, ки гапро ба болои сафари худ оварад...

Одина бо ин суҳанварӣ модаркалонашро аз як ҷои бисёр нозук гирифта буд, зеро як кампири ҳафтодсолае, ки мӯяшро дар миёнаи расму одат сафед кардааст, ҳеч намехоҳад, ки одатҳои бобой андаке кам шавад.

Ба ҷавоби ин ҳама суҳанони Одина Бибиоиша гуфт:

-Не, бе тӯй ҳеч мумкин нест, ки никоҳ кунем, дар ин сурат дар миёни мардум чӣ гуна сар бардошта мегардем. Агар аз суҳани мардум ҷашм пӯшем ҳам, тӯй накардан мумкин нест, зеро худӣ ман дар дил орзуҳо ва ҳавасҳо дорам, мехоҳам, ки ба тӯй мардумро хабар карда оварда, ош ва нон кашам, соҳиби келин шуданамро ба дӯсту душман нишон диҳам..

-Ин тавр бошад, мо дар ин дунё рӯи тӯйро нахоҳем дид, – гуфт Одина, зеро тӯй бе пул намешавад ва одами бекор пул нахоҳад ёфт, дар ин сурат аз хаёли тӯй, орзу

---

³³ Зиштӣ – бадӣ

ва ҳавас гузаштан даркор, ту нияти келинфурориро, ман фикри зангириро аз дил бароварданамон лозим (С.А.).

62. Матнро хонда, мазмуни онро бо ду–се ҷумла нақл кунед, ҷумлаҳои соддаи чиддагзо, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеширо ҷудо намоед.

Гулбону падару модари Фазилатро хира–хира дар ёд дорад. Одамони хоксор буданд онҳо ва ба сари худ зиндагӣ мекарданд. Барои Фазилат чонашонро дарег на-медоштанд, зеро вай фарзанди ягона буд. Гулбону ана бо ҳамин духтарак аз хурдӣ дугонаи ҷонист ва айёми тифлӣ ғайр аз шаб тамоми рӯзро бо ӯ мегузaronд. Онҳо якҷоя молбонӣ мерафтанд, лола мечиданд, тарона мехонданду мерақсиданд ва рӯ-рӯи сабзаҳои нармаки талу теппаҳо хай ғел мезаданд.

Ҳарду дар ҳамин деҳаи Сурхсеб ба шавҳар баромаданд. Гулбону ба Шоҳини даҳмардаву Фазилат ба Шоҳмирзои ронанда. Баъди ин онҳо мисли апаву хоҳар ба якдигар қарин гаштанд. Воқеан, тоифаҳои ҳастанд, ки хонадор ё соҳиби мансаб гаштан баробар аз дӯстони айёми ҷавонӣ рӯ метобанд ва ҳатто рӯзҳои мушкиливу хурсандӣ ҳам якдигарро ёд намекунанд. Пос доштани намак ва дӯстиву рафоқат ҳунари ҳар кас набудааст! Ба ақидаи Гулбону, ин хислати начиб ҳам ганҷе аст, ки насиби ҳар одам намешавад... Хуб, ки дӯстии онҳо аз айёми кӯдакӣ то имрӯз дар лаҳзаҳои шодиву ғам кафшер бастааст (А.С.).

ХЕЛҲОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВ

Ҷумлаҳои пайрав аз рӯи саҳму вазифаи синтаксисӣ, муносибати маъноии сарҷумлаю ҷумлаи пайрав ва саволгузорӣ ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд: ҷумлаи пайрави пурқунанда, муайянқунанда, мубтадо, хабар ва ҳол.

Мисол: Махсум фаҳмид, ки аз овози раъд бедор шудааст (Ҷ.И.).

Ҷумлаи мисоли боло ҷумлаи мураккаби тобеъ буда, ҷумлаи пайраваш «ки аз овози раъд бедор шудааст» ха-

бари сарчумларо эзоҳ дода, ба саволи чиро фаҳмид? ҷавоб мешавад ва ба ин сабаб ҷумлаи пайрави пуркунанда мешавад. Агар нависанда ҳамин мазмунро ба воқеаи ҷумлаи содда баён мекард, ҷумлаи пайрав чун пуркунандаи тафсилӣ воқеъ гардида, ба ҳамон саволи чиро фаҳмид? ҷавоб мешуд: Махсум аз овози раъд бедор шуданаширо фаҳмид.

Дар ҷаҳон қуввае нест, ки ба ин ягонагӣ, дӯстӣ ва бародарии халқҳо муқобил истода тавонад (Ф.Н.).

Дар ин мисол ҷумлаи пайрав ба саволи чӣ хел? (чӣ хел қувва?) ҷавоб шуда, вазифаи муайянкунии мубтадои сарчумларо адо кардааст ва ба ҳамин сабаб ҷумлаи пайрави муайянкунанда мешавад.

Мисоли дигар: Азбаски дар ин ҷоҳо ҳозир об баровардан мумкин нест, ба кишти лалмӣ маҷбур шудем (С.А.).

Дар мисоли боло қисмати «ба кишти лалмӣ маҷбур шудем» сарҷумла буда, ҳиссаи «азбаски дар ин ҷоҳо ҳозир об баровардан мумкин нест» ҷумлаи пайрав аст, ки ба саволи барои чӣ?, аз чӣ сабаб? ҷавоб мешавад ва ҷумлаи пайрави сабаб мебошад.

19. Ҷумлаи пайрави пуркунанда

Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ бар эзоҳи хабари сарҷумла омада, онро пурра мекунад.

Ин хели ҷумлаи пайрав ба саволҳои чӣ?, аз чӣ?, чиро?, ба чӣ?, бо чӣ? ҷавоб мешавад. Вай бар эзоҳи калимаю таркибҳои ҳамнисбате низ меояд, ки ба вазифаи пуркунандаи сарҷумла омадаанд.

Воқеа аз ҳамин сар шуд, ки ман бо модарам ҷанг карда, аз хона гурехтам (П.Т.).

Ҷумлаи пайрави пуркунанда, одатан, хабарҳои феълии сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Чунончи: Соҳибкор пурсид, ки аз кучо омадам (Ф.М.).

Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ду ҷои муқаррарӣ дорад.

1. Пас аз сарчумла омада, аз он бо вергул чудо карда мешавад: Падарам маҷбур шуд, ки масъаларо бо насихат ҳал кунад (С.А.).

2. Пеш аз сарчумла омада, аз он бо вергул чудо карда мешавад. Падарам кай омаданд, гуфта пурсид (С.А.).

63. *Аз ҷумлаҳои мураккаби тобеи зерин ҷумлаҳои пайрави пуркунандаро ҷудо карда, аломати вергулро гузоред.*

1. Нуралиро ба райком ҷеғ зада гуфтанд ки вай ба мактаби яқсолаи колхозҳо фиристода мешавад (С.У.). 2. Исмаи метарсид ки мабодо Ҳошим Корвон ёро хафа накунад (С.У.). 3. Ба Карпов фаҳмондан лозим ки фармони пагоҳӣ додашро зуд бекор кунад (Ю.А.). 4. Мегӯянд, ки ситораҳо низ заминро андаке равшан мекунанд (Ф.М.). 5. Намедонист ки ҳоло барои чӣ ин ҷо омадааст (Ҷ.И.).

64. *Худатон 6-то ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда тартиб диҳед.*

65. *Аз асарҳои бадеӣ 4-то ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда ёфта нависед ва вазифаи ҷумлаи пайрави пуркунандаро шифоҳӣ фаҳмонед.*

66. *Дар мисолҳои зерин ба кадом саволҳо ҷавоб шудани ҷумлаи пайрави пуркунандаро гӯед.*

Дил намехоҳад, ки чашмам аз тамошоияш канам,
Чунки аз шавқ дили касро хурӯшон мекунад (М.Т.).

Рустам ба соати кисагиаш нигоҳ карда маълум намуд, ки пас аз се соат поезд ба роҳ мебарояд (П.Т.). Чашми Одина якбора кушода шуда дид, ки ба болои сараш як ҷавон рост истодааст (С.А.). Гумон доштам, ки танҳо биноҳои дар як ҷо муҳимми сангин ё ҷӯбин метавонанд ин гуна мучассамаи эҷодкории хунармандон бишаванд (Ф.М.).

Нақл мекунанд, ки Аҳмадбек дар як пуштаи нишеби мисли ёнаҳои Сафедкӯҳ душворгарде чуфт мерондааст (Ф.М.). Донистам, ки барои гандум будааст (Ҷ.И.).

67. *Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунандаро ҷудо намоед:*

Одина саросемавор аз хоб бедор шуд ва чашми худро молида ба ҳар тараф назар андохта, воқеаро фаҳмидан мехост. Лекин ин вақт садои ба ҳамдигар бархӯрдани сангҳо хомӯш гашта, танҳо рамида ба ҳар тараф гурехтан ва давидани гӯсфандон барқарор буд.

Одина аз ин ҳол гумон бурд, ки ба рама гург вохӯрдааст, барои донистани чигунагии аҳвол, аввал ором додани гӯсфандонро лозим донист, бинобар ин «ҳей–ҳей» гӯён ба нармӣ ва оҳистагӣ онҳоро ба як гӯша ғундошт ва ягон–ягон ҳамаро аз назар гузаронида дид, ки як буз бо як гӯсфанд дар миён нест, гӯсфандон тарсон ба тарафи чарӣ нигоҳ карда қад–қад мепариданд. Одина аз ин ҳол пай бурд, ки ҳар чӣ ҳаст, ба он тараф аст, барои таҳқиқи воқеа рамаро ба ҳоли худ гузошта, худ ба лаби чарӣ рафта ба поён чашм андохт ва дид, ки буз бепарво ба девори чарӣ дар буни сангҳо айёрона қадам ниҳода, ҳанӯз саргарми чаридан аст ва чунон ба оромӣ хӯрок мехӯрд, ки гӯё ба дунё ҳеч воқеае рӯй надодааст. Одина аз будани буз ба ёфт шудани гӯсфанд умедвор шуда, қадре поёнтар назар андохт ва дид, ки гӯсфанд дар даруни об хобидаст ва сари худро боло бардошта мечунбонад (С.А.).

68. *Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайравии пурқунандаро ба ҷумлаи содда баргардонед.*

Шумо гумон накунед, ки ин ҷӯйборҳо ҷӯйҳои калон ва обҳояшон ғурришдори ғалтон бошанд. Не! Мо аз тангии иборат ба ин ном ёд кардем, вагарна паҳнобе буд, қадаш аз қомати сабза ва себарғаҳои навхезе, ки дар роҳи ҳаракати ӯ рӯида буданд, баландӣ надошт ва садои ҳаракаташ аз овози чунбиши зангӯлаи симини сари зулфи симинбарони нозукхироми тоҷик тафовуте намекард. Зеро ин тамошогоҳе, ки бо шумо нишон доданаширо хоҳонам, на нишеби бисёр ва на ҳамвори тамом ҳамвор буд, балки дар ҳақиқат ин ҷо ҳамвор буд, лекин чун маҳбубаи шармгине, ки нохост ба пеши назари ошики худ рост омада, аз ҳаё сари худро андаке ҳам медорад, як сараш ба нишеби майлон дошт. Табиист, ки дар ҳамчунин ҷое об, хусусан

агар кам бошад, бисёр ба паҳнӣ ва оромӣ равон мешавад ва қуввате намеёбад, ки сангрезаҳо ва хоку хошокҳоро аз роҳи худ ғелонда, барои худ роҳи чуқуре тайёр намояд. Сабза ва себаргаҳое, ки мо онҳоро ҳамқадди ин оби нозукхиром шумурдем, аз вазиши бод ва равиши об чунбиши бисёр нозуке пайдо карда, гоҳе ба таги об ва гоҳе ба рӯи он бозӣ мекарданд, ба тарзе ки бинанда гумон мекард: об болои сабза ва себарга, сабза ва себарга болои об ғел мезаданд (С.А.).

69. Матнро хонда, мазмунашро нақл кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунандаро ҷудо намунда, воситаи алоқаи ҷумлаи пайравро ба сарҷумла нишон диҳед.

Моҳи сеюм аст, ки мӯйсафед сокини деҳа асту давлати пирӣ меронад. Вай дар ин муддат ба худ кашф кард, ки аз қору муҳити одатӣ якбора канда шудан азоби алим будааст. Рӯзҳои аввал аз хона набаромада рама, талу теппаҳои хомӯшро пеши назар меоварду дилаш гум мезад. Вай ба уқоби пире шабоҳат дошт, ки дар охири умр аз фазои кӯҳсорон маҳрум гашта, дар қафаси васеву барҳаво истода, тамоми баргу навои рӯзгораш муҳайё бошад ҳам, нигоҳи пурҳасрат аз осмони нилӣ, даштҳои васеъ, қуллаҳои дуродур намеканад. Даҳмардаи пир гоҳе хаёлан асояшро болои китф ниҳода, сар–сари ёлаҳо, рӯ–рӯи майсазорон аз паси рама мегашт. Ҳа, дил, ки ба шуғле побанд гашт, то охири умр аз пайи он мерафтааст... Рӯзҳои аввал аз дилтангӣ хона дар назараш танг менамуду деҳа сермағал... Вай ҳам чанд қарат хост, ки бо мӯйсафедони деҳа шарикӣ сӯхбат шавад, лекин кафшери гапашон ба ҳам набаст.

Мӯйсафед чанд ҳафта баъд барояш машғулияти дилхоҳе пайдо карду тамоми занҳои кӯдакдори деҳаро шод гардонд.

– Бобои Шохин, илоҳӣ сад соли дигар умр бинӣ, – гуфтанд миннатдорона онҳо. Кори моро хеле сабук кардӣ... (С.А.).

20. Чумлаи пайрави муайянкунанда

Чумлаи пайрави муайянкунанда дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ барои шарҳу эзоҳ, муайян кардани сифату аломат ва хусусиятҳои хосаю ҷудогонаи шахсу ашёҳо ва ҳодисаҳои меояд, ки дар сарчумла ба вазифаи ягон аъзо ё гурӯҳи аъзоҳо омада бошанд. Вобаста ба исми эзоҳшаванда чумлаи пайрави муайянкунанда ду ҷои муқаррарии ифода дорад – пас аз сарчумла ва дар байни сарчумла – пас аз аъзои эзоҳшаванда.

Агар чумлаи пайрави муайянкунанда пас аз сарчумла омада бошад, пас аз он вергул гузошта мешавад. Ҷунончи: Фирӯза аввалин зане буд, ки мардонавор бо роҳи хуррият қадам гузошт (Ҷ.И.).

Агар чумлаи пайрави муайянкунанда дар байни сарчумла – пас аз аъзои эзоҳшаванда, ояд, аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешавад. Мисол: Аз гулханнишинон як кас, ки то ин дам ба гап ҳамроҳ намешуд, онҳоро ба сулҳу салоҳ овардан хост (Р.Ҷ.).

70. Чумлаҳоро хонед. Ҷои чумлаи пайрави муайянкунандаро нишон дода, аломати вергули заруриро гузоред.

1. Оташе ки мардуми меҳнаткаши Хучанд ба муқобили шох, боён, амалдорон ва судхӯронун ханнотон афрӯхта буд дар нимаи моҳ тамоми кишвари Туркистонро фаро гирифт (Р.Ҷ.). 2. Одинаро ин супориш ки ба модаркалони худ дар бораи Гулбӣ кард дар зери обу арақи шарму ҳаё андохт (С.А.). 3. Шохид он гулҳои наврӯзианд ки ҳар сол ман ба лаби тирезаат мегузорам (М.Б.). 4. Навиштани китобе ки ба кишвари азиз бахшида мешавад кори аз ҳама масъулиятнок аст (Р.Ҷ.). 5. Намуди вай мисли уқобе буд ки худро сӯи кабкҷӯчае андохта бошад. 6. Аммо гапҳо, ҳодисаҳо ва хотираҳои ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд аз ёд набаровардам (С.А.). 7. Котибе ки дар идораи колхоз аризаҳоро қабул мекард як аризаро аз назар гузаронида аз соҳиби ариза пурсид (С.А.). 8. Ин як моҳе ки дар манзили шумо гузаронидем босаодаттарин

моҳи зиндагонии ман буд (С.У.). 9. Ў монанди кӯдакон ки дар доманашон кулӯхмайда гирифта бозӣ карда нишинанд даст зада, бозӣ карда, дар як чо менишаст (С.А.). 10. Барфе ки ба рӯи оби борони яхбаста мефуромад рӯи заминро сафед карда буд (С.А.).

71. Аз асари бадеӣ 4 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунандаро навишта гиред, ки дар дуюми ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла омада бошад.

72. Худатон мустақилона 5 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда тартиб дода, вазифаи ҷумлаи пайравро дар таркиби он шарҳ диҳед.

73. Ин мисраъҳоро бо диққат хонда, ҷумлаҳои пайрави муайянкунандаро ҷудо кунед ва гӯед, ки онҳо кадом аъзои сарҷумларо эзоҳ додаанд.

Қавле, ки дар ӯ вафо набинам,

Аз чун ту касе раво набинам.

(Низомии Ганҷавӣ)

* * *

Холе ба рухат бизан, ки беҳол

Чашмест, ки мардумак надорад.

(Абдурахмони Ҷомӣ)

* * *

Забонамро ҳаё чун мавҷи гавҳар лол кард охир,

Зи занчире, ки дар об аст, шеван барнамеояд.

(Абдулқодир Бедил)

* * *

Барои ҳурмати мӯи сафедаш,

Ки ҳар тораш чу як роҳи сафед аст.

Барои дил, дили ойинавораш,

Ки аз чашму нигоҳи ӯ падидаст.

(М.Қ.)

* * *

Бехтарин ганче, ки одам ёфт, гар симу зар аст,

Бехтарин ганче, ки гум кард ӯ, муҳаббат будааст.

(Л.Ш.)

74. *Аз ҷуфти ҷумлаҳои додашуда ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда созад.*

Намуна: а) Ин китоб дар бораи одамони начиби диёрамон навишта шудааст,

б) ки ба шумо тақдим намудам

Ин китобе, ки ба шумо тақдим намудам, дар бораи одамони начиби диёрамон навишта шудааст.

1. а) Занону мардон дар кӯчаи марказии шаҳр бо чехраҳои пур аз фараҳ сайругашт мекарданд.

б) ки либосҳои рангоранги идона дар бар доштанд.

2. а) Мард аз бағали худ дафтарчаро бароварда ба вай чашм андохт,

б) ки Дохунда будани он аз нақли қисме аз саргузашташ маълум шуд.

3. а) Савор аспи худро нигоҳ дошта аз вай фуromaд,

б) ки аз миёнаи ду хомаи рег мерафт.

4. а) Ҷубчаҳоеро мӯрчавор ба як тараф кашонда ғун мекарданд,

б) ки аз даруни барф ва ях меёфтанд.

5. а) Он чиз сетор аст,

б) ки ҳоло менавозад.

6. а) Китобро фиристодам,

б) ки ба шумо ваъда карда будам.

7. а) Бӯи гулҳо ба атроф паҳн шуда буд,

б) ки дар рӯи ҳавлӣ шукуфта буданд.

8. а) Ў ғазалеро дар дил тараннум мекард,

б) ки аз ашъори Ҳофиз азёд карда буд.

75. *Аз ин матн ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунандаро шарҳ диҳед.*

Буз ва ғӯсфандоне, ки пас аз сер шуданашон дар атрофи ниғаҳбони худ ҳалқа зада хобида буданд ва хӯрокҳоеро, ки аз аввали рӯз то ҳол бо як хирси ҳайвонона ба шиками худ ҷой кардаанд, ба «кавша» кардан машғули доштанд, баъд аз соате шиками худро холӣ дида, боз дар пайи баҳраандӯзӣ афтоданд ва ба талаби гиёҳҳои тару тоза, ба ҳар тараф пароканда шуданд.

Поёнтари ин ҳамвори ба нишебӣ моиле, ки мо ҳанӯз аз тамошояш сер нашудем, дараи чуқуре буд, ки девораи он то канори ҳамворӣ, аз зер ба боло гӯё ки рост баромада буд. Бузе ҳамроҳи гӯсфанде дар вақти чаридан то сари девори табиӣ ин дара омаданд, ногоҳ чашми буз ба буттаи гиёҳе афтод, ки дар поёнтари ин баландӣ аз буни санге раста, монанди як банд алафи юнучкаи кӯрпа Ҳим – Ҳим метофт. Бузи гурусначашм, ки дар устой ва маҳорати худ дилаш пур буд, худро якбора ба тарафи он гиёҳ андохт ва ба як ҳаракати чолокона ду пои пеши худро дар буни санг банд карда бо иштиҳое, ки гӯё дар наздикиҳо чизе нахӯрдааст, ғирч-ғирч карда бунҷаҳои гиёҳро бо дандонҳои арравори худ буридан гирифт. Гӯсфанди бечора, ки он қадар ҳарис нест ва ҳеч гоҳе барои хӯрок худро дар таҳлука наандохтааст, лекин аз он ҷое, ки дар роҳ рафтани ва истодани ҳамеша бузро пайравӣ мекунад, бе ҳеч андешае ин низ худро аз паси буз ба поён партофт. Аммо дар ин пайравӣ на то ба ҷое, ки буз истодааст, рафта истод, балки вақте ки кӯр-кӯрона худро ҳаво дод, пояш ба ҷое банд нашуда муаллақзанон то ба қаъри дара рафт (С.А.).

76. Дар матни зерин ҷумлаҳои пайрави муайянкунандаро аз таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷудо намунда, вазифаашонро шарҳ диҳед.

Одина як соли дигар дар ин зиндони бало, яъне хизмати Арбоб Камол, дандон ба дандон монда истодагӣ кард. Дар ин муддат ҳеч чорае намеёфт, ки роҳи гурезро пеш гирад ва сари худро ба ягон диёри беғурбат кашида, озодона нафас барорад. Дар ин миёна воқеае рӯй дод, ки ҳар чанд ба сабаби ин воқеа Қаротегин зеру забар шуд, ба Одина роҳи гурез омода гардид.

Тафсили ин воқеа чунин аст: ширкати роҳи оҳани Бухоро – Тирмиз, ки яке аз саҳмдорони калонаш амири Бухоро Олимхон буд, ба фикри ба даст даровардани коргарони арзон афтода, аз амир мардикор талаб карда ва ба мардикорони талабгор харчи роҳу музди кор доданро ваъда намуд, ин маъниро ба ҳокими Қаротегин, ки

аз чиҳати иқтисодӣ яке аз пасмондатарини қаламравҳои Бухорост, навишта, аз аҳолии он ҷо дар ин кор ғоида бурданӣ шуд.

Ҳоким ин ҳодисаро барои пулӯбии худ ғурсати ғанимате шумурда, мардумро, ки ҳанӯз аз ҳақиқати кор хабар надоштанд, ба зӯр ва ҷабр ғундошта ба Бухоро ғиристонданӣ шуд (С.А.).

21. Ҷумлаи пайрави мубтадо

Ҷумлаи пайрави мубтадо мубтадои бо ҷонишин ифодашудаи сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Ҳар кас хоксор, ғурутан ва мулоимсухан бошад, вай дар зиндагӣ мушқилие намекашад (Ҷ.И.). Баъзан ҷунин ҷонишин дар сарҷумла ифода намегардад.

Мисолҳо: 1. Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

2. Раиси хоҷагӣ боз кай ба бригадаи мо меояд, маълум нест (С.У.).

Дар ҷумлаи якум «Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор» сарҷумла буда, мубтадо – ҷонишини шахси сеюми танҳо, ки «вай» аст, ифода наёфтааст ва ҷумлаи пайрави мубтадо «ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор» ҳамин мубтадои дар сарҷумла ифода наёфтаро эзоҳ додааст.

Дар мисоли дуюм «Раиси хоҷагӣ кай ба бригадаи мо меояд» ҷумлаи пайрави мубтадо аст, ки мубтадои дар сарҷумла ифоданаёфтаи «ин»-ро шарҳ додааст.

Мисоли дигар: Касе ки ҷафову ситам мекунад, ӯ беҳи худро меканад (Саъдӣ).

Дар мисоли боло ҷумлаи пайрави мубтадо – «Касе ки ҷафову ситам мекунад» ҷонишини ба вазифаи мубтадои сарҷумла омадаи «ӯ»-ро эзоҳ додааст.

Ҷумлаи пайрави мубтадо дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ дар аввал, мобайн ва охири сарҷумла омада метавонад. Ҷумлаи пайрав аз сарҷумла бо аломати вергул ҷудо карда мешавад.

А) Дар аввали сарчумла: Ҳар кас ки ҳар кадоми онҳоро даст гирифта диҳад, вай ба сари ҳар гулом як тилло мегирад (С.А.).

Б) Дар байни сарчумла: Онҳое, ки хонаҳояшон дар ҳамон тараф буд, омадаанд (Р.Ҷ.).

В) Пас аз сарчумла: Аз гуфтаҳои янгам ба ман маълум буд, ки падари онҳо баққоли деҳаи худ буд (С.У.).

77. Аз ҷумлаҳои мураккаби тобеи зерин ҷумлаи пайравии мубтадоро муайян кунед ва аломати китобатро гузоред.

1. Ҳар кас ки назарбаланд бошад,
Фархундаю арчманд бошад
(С.А.).

2. Ҳар кас ки бештар кор кунад ҳамон қадар ҳам бештар музд мегирад (С.А.). 3. Ҳар кас ки ҷавоб дода натавонад вай бой додагӣ ҳисоб меёбад (С.А.). 4. Барои деҳқон ҳамин кифоя аст ки аз замини хушк тилло рӯёнад (А.Ш.). 5. Ҳар он кас муҳаббати диёру ватан, мардумони он, меҳри дилафрӯзи мисли шумо ёру дӯстони часур дар дилаш аст ватан ҷои ўст (М.Т.). 7. Аз ҳаракатҳои Гулнор маълум буд ки вай ҳам маро дӯст медорад (С.А.).

78. Аз китоби «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» 6 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайравии мубтадо ёфта, ба дафтаратон рӯйнавис кунед ва онҳоро шарҳ диҳед.

Намуна: Ҳар кӣ бо дег ҳамнишин гардад, домани хешро сиёҳ кунад (Зарбулмасал).

79. Худатон мустақилона 4 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайравии мубтадо гуфта, ҷои ҷумлаи пайравро муайян кунед.

80. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи зеринро, ки ҷумлаи пайравашон мубтадо аст, ба дафтаратон нависед ва гӯед, ки онҳо аз ҷумлаи пайравии муайянкунанда, пуркунанда ва хабар чӣ фарқ доранд?

Аз қиёфаи нафарони ин даста маълум мешуд, ки инҳо савдогарони Бухороанд (С.А.). Аммо аз оҳанги сухани ӯ маълум буд, ки дилаш ба рафтан кашол аст (С.А.).

Ҳар кӣ бо мардумон хиёнат кард,
Нарасад ҳаргиз ӯ ба неъмату ноз.

(Абдуррахмони Ҷомӣ)

Ҳар кас бо донотар аз худ баҳс кунад, нодон аст.

(Саъдии Шерозӣ)

Он ки кирдори бад раво бинад,
Худ зи кирдори бад ҷазо бинад.

(Хусрави Деҳлавӣ)

Ҳар он ки чоҳ канад ба кас, худ ба чоҳ фитад (А.Д.).

Ҳар он кас ки муҳаббати диёру ватан ва мардумони диёри худро фаромӯш мекунад, кӯрнамак аст (Ф.Н.).

Ҳар кӣ бо меҳнат сарафрозӣ кунад,
Мамлакатро аз худаш розӣ кунад.

(А.Ш.)

Касе к-ӯ ҳиммати бисёр дорад,
Ба хирман тонна-тонна бор орад.

(М.Т.)

Ҳар кӣ дар корҳо часур бувад,
Аз надомат ҳамеша дур бувад.

(Аз халқ)

Он кӣ айби ту гуфт, ёри ту ӯст,
В-он ки пӯшида дошт, мори ту ӯст.

(Авҳадӣ)

81. Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайравии мубтадоро ҷудо карда, ба дафтаратон нависед. Воситаи алоқаи сарҷумла ва ҷумлаи пайравии мубтадоро фаҳмонед.

Пас маълум мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ нон аз мо меҳӯрад ва ба хуни мо теги худро тез мекунад. Пас маълум мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ шарикӣ сармоядорон ва гумоштагони соҳибони корхона ва заминдорони калон будааст, ба иборати дигар, маълум мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ сардори дуздон ва панҷякхӯри роҳзанон буда-

аст. Моро лозим аст, ки ҳар чӣ зудтар арбоби ҳукумати подшоҳиро ва тартиби ҳукуматдории эшонро аз миён бардорем ва ихтиёри корро ба дасти касоне супорем, ки баргузидаи мо бошанд. Чун аксарияти азимаи аҳолии мамлакат мо – муздурон ва деҳқонон, ҳастем, ба шарти иттиҳод ва иттифок, ба қувваи ҳукумати подшоҳӣ ғолиб хоҳем омад. Қувваи намоёне, ки ба дасти подшоҳ аст, аскар аст. Агар нек нигаред, он ҳам аз синфи мо буда, фарзандони деҳқонони фақир ва коргарони ранҷбар аст. Кадом писари бой милтиқ бардошта, ба сарҳад рафтааст ва кадом домоди соҳибони завод ва фабрика ба нони сиёҳ каноат карда, дар гармо ва сармо кӯху биёбонро пиёда паймудааст.

Ғоятин аст, ки аскарро ҳукумати подшоҳӣ фирефтааст, бо вазъу насихати муллоён, бе тавба ва қасам додани онҳо аскар асири дарбори ҳукумат шудааст.

Агар мо ҳақиқати ҳолро ба воситаи ташвиқотчиёни суҳанвари худ ба эшон фаҳмонда тавонем, тўп ва милтиқе, ки ҳукумати подшоҳӣ ба дасти эшон барои дар чанбари итоат доштани мо додааст, ба сӯи худи ӯ оташфишонӣ хоҳанд кард...

Ҳарчанд дар аввалҳои кор ин гуфтугузорҳо танҳо дар миёнаи коргарони европагӣ мерафтанд, кам–кам мусулмононро ҳам дар доираи музокироти худ дароварданд, чиддиёна танҳо бо камоли эҳтиёт ва пинҳонӣ ташвиқот мекарданд...

Аз миёни коргарон касоне, ки аз ҳама бештар ин суҳанхоро ҳақиқат доништа гӯш кард, Одина буд. Одина аз саргузашти худ, хурд ҳам бошад, ба ин суҳанон мисолҳо ёфта метавонист: ӯро дар сояи тартиби ҳукумати амир магар ба Арбоб Камол ғулом карда надода буданд? Барои ин ғуломӣ калонони кишлоқ, хусусан Мулло Хокироҳ, магар кам кӯшиш кард?! (С.А.).

82. Ба сарҷумлаҳои зерин ҷумлаҳои пайрави мубтадои мувофиқро ёфта нависед:

1. _____ вай бой додагӣ ҳисоб мешавад.
2. _____, аз дил дур аст.

3. _____, пайваста бемор бувад
4. _____, миннати Ҳотами Той набарад

22. Ҷумлаи пайрави хабар

Ҷумлаи пайрави хабар хабарҳои номии бо ишораҷо-нишинҳо ифодаёфтаи сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Мисолҳо: Як хислати Қорӣ Нурулло ин буд, ки ҳар чизи навбаромадаро маҳз барои навбаромад буданаш дӯст ме-дошт (С.А.). Аммо ақидаи ман он буд, ки барои шеър гуфтан вай будан шарт нест (С.А.). Сабаби ҷанг ҳамин шуд, ки имшаб бой дар хонааш набуд (Ҷ.И.).

Ҷумлаи пайрави хабар ҳамеша пас аз сарҷумла ҷой мегирад ва аз сарҷумла бо вергул ҷудо карда мешавад. Мисолҳо: Орзуи ягонаи Одина ҳамин буд, ки ӯ ҳар чӣ зудтар аз дасти Арбоб–Камол халос шавад (С.А.). Душ-вории ин кор ҳам дар ин аст, ки ҳамин рӯз рафта ба он ҷо расидан даркор (С.А.).

83. Ин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави хабарро бодикҷат хонда, сарҷумлашонро бо вергул ҷудо кунед.

1. Сабаби «Хурус» лақаб гирифтани вай ин аст ки мардак саҳархез аст (С.У.). 2. Аз ҳама асосиаш ин ки дар ҳамин синну сол ҳам аз меҳнат дилгир нашудааст (Ф.Н.). 3. Салоҳи ман дар он аст ки худро дигарбора ба диёри Ҳинд расонам (А.Д.). 4. Мақсади мо ҳамин ки ба вай некӣ кунем (Ф.Н.). 5. Нағзаш он ки аз нархи фурӯш қадре камтар ба ту ҳисоб мекунам (С.А.).

84. Мустақилона 4-то ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави хабар тартиб диҳед.

85. Аз асарҳои бадеӣ 6-то ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави хабар ёфта, ба дафтартон нависед.

86. Ин ҳикояро хонда, ба мазмуни он эътибор диҳед. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави хабарро ҷудо карда, аломатҳои китобатро дар ин матн шарҳ диҳед.

Кабӯтарро гуфтанд:

- Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёри ва чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он қудрат надорӣ?

Гуфт:

- Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар меҳӯрад ва чӯчаи мурғи хонагӣ аз мазбала³⁴ бар ҳар роҳгузар. Аз як ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯча тавон кушод.

Қитъа

Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли³⁵ бисёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг
Ҳосил нашавад ҳалоли³⁶ бисёр!

(Абдурахмони Ҷомӣ)

87. Аз мисолҳои зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мубтадоро ба як сутун ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави хабарро ба сутуни ду-юми дафтартон навишта, фарқи онҳоро гӯед.

Мумкин аст, ки бо гапҳои сидқии ӯ гӯш кунад (Ҳ.К.). Хуб шудааст, ки барои хондан омадааст (С.А.). Маънии ин он нест, ки онҳо луғатро аз девор ё шифти кабинетҳо тарошида мегирифта бошанд (А.Д.). Аз ҳама бадтар ин, ки Арбоб Камол ҳамеша дар пайи кинахоҳӣ ва интиқомҷӯӣ буд (С.А.). Он вақтҳо дар Бухоро одат ин буд, ки баъзе муллобачаҳои қашшоқ дар моҳи рамазон ба пеши ягон қозии шинос мерафтанд (С.А.). Ҳеч мумкин нест, ки Фирӯза ягон ҳунар надошта бошад (Ҷ.И.). Пас маълум мешавад, ки ҳукумати подшоҳӣ нон аз мо меҳӯрад (С.А.). Ин ҳам маълум аст, ки дар ин атроф аз колхозии мо пеш колхоз нест (С.А.). Таачҷуби аввалини ман ин буд, ки маро бе ҳеч талаб мударрис кардаанд (С.А.). Доно он бувад, ки душманро дӯст кунад (Аз халқ). Умеди Фирӯза он буд, ки хатнависиро ҳам ёд гирад (Ҷ.И.).

³⁴ Мазбала – пастафгандаҳо

³⁵ Аёл – фарзанд, аҳли хонадон

³⁶ Ҳалол – раво, чоиз

Бародар он бувад, ки рӯзи сахтӣ,
Туро ёрӣ кунад дар тангдастӣ.

(Носири Хусрав)

88. Ба сарҷумлаҳои зерин ҷумлаҳои пайрави хабари мувофиқро ёфта нависед.

1. Орзуи ман ин аст, ки .....
2. Мақсади мо ҳамин аст, ки ....
3. Мард он аст, ки .....
4. Инсони хуб ҳамон аст, ки .....
5. Дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки .....

ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ҲОЛ

Ҷумлаҳои пайрави ҳол дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ чун қойда ҳамон муносибату маъноҳоеро мефаҳмонанд, ки ҳолшарҳкунандаҳо дар ҷумлаи содда ифода мекунанд.

Ҷумлаҳои пайрави ҳол ба ҳамон саволҳои ҳолшарҳкунандаҳои ҷумлаи содда ҷавоб шуда, ба хелҳои зерин ҷудо мегарданд: замон, макон, сабаб, мақсад, тарзи амал, монандӣ, миқдору дараҷа, шарт, хилоф, натиҷа.

Ҷумлаҳои пайрави ҳол маъмулан ба мундариҷаи умумии сарҷумла вобаста мешаванд, бинобар ин онҳоро ҷумлаҳои пайрави дуузва низ меноманд.

23. Ҷумлаи пайрави замон

Ҷумлаи пайрави замон дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ замони вуқӯъ гардидан ё нагардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад. Мисол: Чун аз дарвоза баромадам, Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омад (С.А.).

Ин типи ҷумлаи пайрав ба воситаи пайвандаҳои зерин: вақте ки, ҳангоме ки, пеш аз ин (он) ки, баъд аз ин (он) ки, пас аз ин (он) ки, ҳамин ки, ҳар гоҳ ки, аз бозе ки, аз вақте ки, то даме ки, аз замоне ки, то замоне ки... ба сарҷумла алоқаманд мешавад.

Таъкид бояд кард, ки аломати вергул пеш аз пайвандаки таркибӣ гузошта мешавад, зеро дар акси ҳол маънои ҷумла халал дида, хели ҷумлаи пайрав дигар мешавад. Чанд мисол: То вақте ки ангуштонам куланги милтикро пахш карда метавонанд, бо душманон меҷангам (Р.Ҷ.). Ҳар гоҳ ки роҳи дур ба поён расад, вай Шодигулро хоҳад дид (С. У.). Вақте ки калон шуд, падарам ҳамаи кори деҳқониро ба вай супурд (Р. Ҷ.).

Ҷумлаи пайрави замон бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбат ҳам меояд: Султон Муҳаммад ба муқобили халифа **дар вақте** лашкар кашид, ки Чингизхон барои ҳучум ба мамлақати вай тайёри медид (С. А.).

89. Пайвандаҳои ҷумлаи пайрави замонро номбар карда, интихобан бо чанде аз онҳо ҷумла гӯед.

90. Аз гуфтори бузургон намунаҳои биёред, ки ҷумлаи пайравашон замон бошад:

Намуна: То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

91. Матнро хонда, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави замонро ҷудо карда, ба дафтартон нависед ва ба зери пайвандаҳои тобеъкунандаи замон хат кашед.

Чун чашми Бибиоиша ба рӯи Одина афтод, дигарбора дасти ларзони худро ба гардани ӯ андохта, сару рӯяшро мебӯсид. Танҳо ин бӯсаҳо ҳар қадар ки гарм ва ҳар қадар ки муҳаббатомез буданд, ҳамон қадар ҳам хушк буданд; бечора пири ҳафтодсоларо аз ин хурсандии ногаҳонӣ ком ва забон хушк шуда буд. Лекин ашкҳои шодӣ, ки аз чашмони ӯ пайваста мерехтанд, сару рӯи Одинаро тар мекарданд, ба андозае, ки гоҳ–гоҳ бо остин пок кардани сару рӯяш даркор мешуд.

Бибиоиша вақте ки қадре ором гирифт, саргузашти сесолаи худро ва ҳучуми Арбоб–Камолро ягон–ягон ба Одина ҳикоят кард (С.А.).

92. Аз ин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави замон сарҷумларо муайян намуда, пайвандаҳои замониرو шарҳ

диҳед. Аз ҷумлаи 9–ум то ҷумлаи охир мисолҳоро навишта, ба зери сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо аломатҳои шартӣ хат кашед.

1. Вақте ки Анвар дар торикӣ бо аспаш зину лаҷом зада, онро аз тақи собот берун меовард, Сорохола бо оҳанги илтиҷо:

- Худатро эҳтиёт кун, писарам,– гуфт.

1. Ҳангоме ки Анвар дарро кушода, аз кабинети котиби райком мебаромад:

- Ман шуморо дар идораи милитсия интизор мешавам, – гуфт аз қафо Каримов.

3. Вақте ки Усмон Азиз пештар омад, Ҷалол оҳиста пурсид.

4. Вақте ки бозпас мерафт, рост ба чашмони Таманно нигариста:

- Ман меоям,– гуфта буд.

5. Ҳангоме ки Анвар дар як ғояти шаб дарвозаашро кӯфта, ӯро аз хоб бедор карда, вазъиятро фаҳмонд, Мурод чизе напурсида, ин дафъа ҳам дарҳол розӣ шуд.

6. Се рӯз дар Сиёҳбед интизор шавед, то даме ки ман гуфтаамро мефиристам.

7. Вақте ки даста қариб ба авул расид, ногаҳон аспи Ҳасан тир хӯрда, шиҳакашон ба сар зад.

8. Баъде ки хизматгораш Анварро бо дастони аз нав ба пушт баста пеш андохта бурд, Усмон Азиз гузашта ба ҷои худ нишаст.

9. Пеш аз он ки ба роҳи ғурбат дарояд, чанд шаби дарозро бо сад хаёл дар ҳамин болохона танҳо ба сар набурда буд магар?

10. Пас аз он ки додари азизаш ба Бухорои Шариф илмомӯзӣ рафт, Усмон Азиз худаш танҳо тут меафшонд.

11. Баъде, ки писарбачаҳо бархостанд, Усмон Азиз ба мулло Салим муроҷиат кард.

12. Ҳангоме ки Ғулом Ҳусайн мехост ба кундаи тақи пои Анвар лагад кӯбад, Усмон Азиз қамчини дуқатро ба зери тасмааш хаста: – Ист,– гуфт.

13. Ашраф, пеш аз он ки ба хонаи дигар гузарад, дар торики лаҳзае ба кати занаш назар дӯхт.

14. Даме ки вай ду пешдоманро бардошта ба хона омад, зану бачаҳояш аз хоб хеста буданд (С.Т.).

24. Чумлаи пайрави макон

Чумлаи пайрави макон дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ макону чой ва самти ичрои амалу ҳолати сарчумларо мефаҳмонад. Чумлаи пайрави макон ба сарчумла ба воситаи пайвандакҳои ки, чое ки, ба чое ки, аз чое ки, дар чое ки тобеъ мешавад.

Мисолҳо: Душвории кор дар ин ҷо буд, ки дар он ҷо чим ва лойи шитта набуд (С.А.). Дар кучо ки кор ҳаст, хурсандӣ, таърифкунӣ, ранчидан, дилбардорӣ ҳам ҳаст (Р.Ҷ.). Ҳар ҷо ки об ҳаст, офтоб ҳаст. (Ҷ.И.). Ҳар ҷо ки ӯ қадам мениҳод, он ҷо аз пою қадамаш ободӣ меёфт (Аз газета). Чое ки дӯстию рафоқат ҳаст, сулҳу амният ва муҳаббату садоқат низ ҳаст (Аз халқ).

93. *Чанд зарбулмасал ва панду ҳикмат гӯед, ки дар таркиби онҳо чумлаи пайрави макон бошад.*

Намуна: Дар чое ки об буд, дарахтҳо сабз шуд.

Чое ки гул аст, булбул аст (Зарбулмасал).

94. *Чумлаи пайрави макон ва аломати китобатро дар он аз рӯи мисолҳои худатон нишон диҳед.*

95. *Аз асари бадеӣ якчанд чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави макон ёфта нависед.*

96. *Ин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави маконро ба чумлаҳои содда баргардонед.*

Ҳар ҷо ки ҳабиб аст, ба паҳлуяш ракиб аст.

Ба кучо ки фармоед, ба ҷону дил меравем (Р.Ҷ.).

Улоқҷӯён..., дар чое ки тири дарёгарди Темурмалик ба он ҷо намерасид, рафта манзил кард (С.А.).

Вай ҳар кучо ки бошад, расида меояд (С.Ш.).

Мо ба чое наздик шудем, ки бояд истгоҳи барқ бунёд шавад (С.Ш.).

Чое ки лозим донанд, меравем (С.Ш.).

97. Ҷумлаҳоро навишта, сарҷумла ва ҷумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед. Воситаи алоқаи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Дар он чоҳо, ки чорводорӣ зиёд аст, масъалаи хӯроквории зимистонаи ҳайвонот хеле аҳамияти калон дорад (Ҷ.И.). 2. Аз чое ки ман нишаста будам, қозии пираки менамуд (С.А.). 3. Чое ки хуни онро аз дашт ба хок рехтанд, яке гиёҳи сурх рӯид (С.У.). 4. Табиб ҳам намозро тамом карда омада бори дигар аз Холбӯта холпурсӣ карда, ба чое ки нишон дода буданд, гузашта нишаст (Р.Ҷ.). 5. Ба чое афтадааст, ки дар вақтҳои гузаштани сел гирдобгоҳ шуда, монанди як ҳавзча дар он ҷо обе пайдо шуда будааст (С.А.). 6. Ба кучое ки фармоед, бо ҷону дил меравем (Р.Ҷ.).

7. Ба ҳар чое, ки рафтам,

Ҳамчу ёри ҳамнафас рафтам.

Ба ҳар чое, ки рафтам,

Дӯст рафтам, бегараз рафтам.

(Л.Ш.)

25. Ҷумлаи пайрави сабаб

Ҷумлаи пайрави сабаб дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ сабабу иллат, вачҳи воқеъ гардидан ё нагардидани амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад. Ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла бо пайвандакҳои зерин: **зеро ки, зеро ин (он) ки, чун ки, модоме ки, чаро ки, барои ин (он) ки, бинобар ин (он) ки, барои ҳамин (ҳамон) ки, аз барои ин (он) ки, аз сабаби ин (он) ки, аз вачҳи ин (он) ки, аз чихати он ки, ба туфайли он ки, дар натиҷаи он ки, ба муносибати он ки...** тобеъ мешавад. Мисолҳо дар он ҷо ахволам хуб буд, барои ин ки ман дар он ҷо ҳафтае се шаб ба аҳли илм ва адабиёт ҳамсӯхбат мешудам (С.А.). Аз чихати он ки чанобашонро ба ташвиш монанда, бис-

ёртар омаданро ба худ чоиз надонистам, маъзур медоранд (Ҷ.И.). Модом ки вай бо ту будан мехоҳад, ту бояд наздаш бошӣ (С.У.). Аз гапи вай ба дилам воҳима афтод, зеро ки дар деҳаи Шоён мактаби нав набуд (С.У.).

Ҷумлаи пайрави сабаб бар эзоҳи калимаи ҳамнисбати таркиби сарҷумла ҳам омада метавонад: Мисол: Хадича **барон он** аз хона баромада натавонист, ки дар берун борон меборид (С.А.).

98. Бо истифодаи чанде аз пайвандакҳои таркибии сабабӣ ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб тартиб дода, таркибашонро шифоҳӣ фаҳмонед.

Намуна: Мағрур машав ба мол чун беҳабарон,
Зеро ки бувад мол чу абри гузарон.

(Абдуллаҳмони Ҷомӣ)

Дар байти боло ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки таркибии «зеро ки» тобеъ шудааст.

99. Аз ягон асари бадеӣ б-то ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави сабаб нависед.

100. Худатон мустақилона аз рӯи нақшаи зерин ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб соzed:

- 1) _____, чунки
- 2) _____, зеро ки
- 3) Азбаски _____.

101. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи зеринро, ки ҷумлаи пайравашон сабаб аст, ба дафтаратон нависед ва ба зери пайвандакҳо хат кашида, вазифаашонро фаҳмонед.

1. Имрӯз набошад, пагоҳ навбати шумо ҳам мерасад, чунки ба касофати шумо барин мардуми носерам мулк вайрон шуд.

2. Ба пулу моли дунё бисёр дил набандед, чунки ба одамизод вафо намекунад.

3. Азбаски вазифаш ёро зуд-зуд ба дехоти дуру наздик мебурд, барояш махсус асп чудо карда буданд.

4. Анвар, барои он ки ўро бемаҳал ташвиш дод, узр пурсид ва зуд қафо гашт.

5. Модом ки ваъда кардам, вафо ҳам мекунам.

6. Модом ки суд надорад, ...ғами фардоро хўрдан лозим.

7. Азбаски дар баландӣ, қариб дар сояи Ҳафтсар ҷой гирифтааст, зимистонаш салқин.

8. Модом ки маслиҳати маро гирифта, дар пеши ҳукумат узр пурсидан намехоҳӣ, пас деҳаро осуда гузошта, ба роҳат рав.

9. Азбаски баҳор омадан баробар дардаш авҷ гирифта, нафасаш тез-тез мепечидагӣ шуд, раис Таманноро аз кори колхоз озод кард.

10. Модом ки онҳо ба як одами бегуноҳ чунин карданд, пас ба Анвар низ дандон доранд.

11. Модом ки имрӯз туро хору зор дида, ба васвасаи никор гирифтаан афтадааст, пас ў дар ин бора асло фикр намекунад (С.Т.).

26. Ҷумлаи пайрави мақсад

Ҷумлаи пайрави мақсад дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ азму мақсади воқеъ гардидани амали сарҷумларо фаҳмонда, ба саволҳои барои чӣ?, бо чӣ мақсад? ҷавоб мешавад. Ҷумлаи пайрави мақсад ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои **ки, то ки, то ин ки, то он ки, ки то, ба мақсади ин (он) ки, барои ин (он) ки, аз барои он (ин) ки, аз баҳри ин (он) ки** тобеъ мешавад.

Мисол: Ана ман шуморо имрӯз маҳз барои ҳамин ба ин ҷо овардам, ки бо чашми худатон бинед (Р.Ҷ.).

Дуртар парвоз кун аз лона – аз ҷои баланд,

То ки парвози ту ояд дӯстонатро писанд.

(М.Т.)

102. *Бо истифода аз пайвандакҳои ба мақсади он ки, ба нияти ин ки, барои он ки ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад созад.*

103. *Дар мисолҳои зерин муайян кунед, ки ҷумлаҳои пайрави мақсад бо сарҷумлаҳои худ бо ёри кадом пайвандакҳо алоқаманд шудаанд.*

Омадам дар Тоҷикистони азиз,
То бубинам рӯи ёрони азиз.

(М.Т.)

Ман омадам, ки бо шумо дарди дил кунам (Р.Ҷ.).

Командир, барои ин ки ба муурофия халал нарасонад, ба қозихона даромадан нахост (С.У.).

104. *Ин газалро азёд кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсадро ҷудо карда, ба дафтарадон нависед. Гӯед, ки пайвандаки «то» чӣ вазифаро адо кардааст ва онро бо кадом пайвандак иваз кардан мумкин аст?*

Шишаи мо санги хоро бишканад,
Хомии мо пухтахоро бишканад.
Ончунон сангинмизочу маҳкамем,
Кузаи мо санги дарё бишканад.
Он қадар соғар шикастем аз алам,
То тилисми як муаммо бишканад.
Сад дилу сад дасту по бишкостаем,
То ки садди роҳи фардо бишканад.

(Л.Ш.)

105. *Пайвандаки тобеъкунандаи «то ки»-ро дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад бо дигар пайвандакҳои ҷумлаи пайрави мақсад иваз кунед ва гӯед, ки чӣ тағйирот рӯй медиҳад?*

1. Шумо ғайр аз қатор-қатор сандук, дахҳо оғилу анбор... пур кардан дигар ғам надоштед, то ки бештар давлат ғундоред. 2. Усмон Азиз, то ки сир бой надиҳад, табассум кард. 3. Зӯхро, то ки барои кӯрпа ҷои мувофиқ ёбад, ба чор тараф назар медавонад (С.Т.).

27. Чумлаи пайрави тарзи амал

Чумлаи пайрави тарзи амал дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ чӣ тарз воқеъ гардидани амали сарчумларо шарҳ медиҳад. Чумлаи пайрави тарзи амал ба сарчумла бо ёрии пайвандакҳои **ба тарзе ки, ба тавре ки, дар ҳолате ки, бе он ки, ба тартибе ки, чунон ки, гӯё ки, мисли он ки** тобеъ мешавад: Вай ба рӯи меҳмонон зӯрбазӯраки табассум мекард, ба тавре ки ўро дида раҳми кас меомад (С.У.). Ба ҳамин тариқа, ҳамаи чӯбҳо, бе он ки ба пой халифа озоре расонанд, шикаста пора шуда ба замин афтаданд (С.А.).

Чумлаи пайрави тарзи амал ҳам бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбати сарчумла, аз қабилӣ **чунон, тавре, тарзе, ба тавре, ба тарзе** низ омада метавонад. Даря баргашта омад ва боз дар рӯ ба рӯи Холи Вохӯрӣ нишаста, ба ў **тарзе** нигоҳ кард, ки ба шунидани ҳикояаш тайёр будани худро фаҳмонад (Р.Ҷ.).

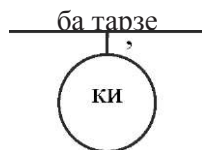
Чумлаи пайрави тарзи амал дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ бештар дар байн ё пас аз сарчумла ҷой мегирад. Ҳомидхоҷа, бе он ки овоз барорад, аз дасти ман гирифта ишорат кард (С.А.). Ў, дар ҳолате ки оташи хашми чашмонаш аз аввалӣ ҳам зиёдтар гардида буд, ба ман нигоҳ карда аз ҷояш хест (С.А.). Об ба тарзе баста шуд, ки як чакрааш ҳам аз замин боз пас намегашт (С.А.).

106. Бо чанд пайвандакӣ чумлаи пайрави тарзи амал интихобан чумла созад.

107. Чумлаҳои мураккаби тобеъ тартиб диҳед, ки чумлаи пайрави тарзи амал дар аввал, мобайн ва охири сарчумла омада бошад.

108. Аз ягон асари бадеӣ 5 чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал ёфта, ба дафтартатон нависед ва дар шакли нақша нишон диҳед.

Намуна: Ба якдигар **ба тарзе** нигоҳ мекарданд, ки маънии он ба ҳар ду фаҳмо буд (Р. Ҷ.).

109. Ин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амалро ба дафтаратон навишта, сарҷумлаю ҷумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед. Вазифаи пайвандакхоро шарҳ диҳед. Гӯед, ки ин пайвандакҳо аз ҷиҳати сохт чи хеланд ва ба имлои онҳо диққат диҳед.

1. Ҷалол, гӯё ки ба гарданаш ресмон андохта, ба зӯр мекашида бошанд, пойҳояш ба мисли сурб вазнин, хоҳам-нахоҳам ба сӯи аспи худ рафт.

2. Вай муддате гӯё ба хаёл рафта, чи тавре ки менишаст, ҳамон тавр ҳолаташро тағир надода, ниҳоят ришашро ҳилол кард.

3. Усмон Азиз аз поғундаҳои ҷӯбин баромада, дар ҳолате ки дилаш аз ғояти ҳаяҷон саҳт метапид, оҳиста дари болохонаро кушод.

4. Садоияш чунон даҳшатнок буд, ки гӯё кадом деви сиёҳ ду кӯхро дар ду дасташ бозӣ доронда, бо ғазаб ба ҳам мекуфт.

5. Ӯ дар равшании барқ як ҷондори бадҳайбатро дида, дар ҳолате ки аз зӯри даҳшат ҷӣ қор карданашро намедонист, беихтиёр пичиррос зад (С.Т.).

28. Ҷумлаи пайрави монандӣ

Ҷумлаи пайрави монандӣ дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ воқеъ гардидани амали сарҷумларо бо роҳи монанду қиёскунӣ мефаҳмонад. Ҷумлаи пайрави монандӣ ба воситаи пайвандакҳои **ки, гӯё ки, чунон ки, тавре ки, тарзе ки, монанди ин (он) ки, мисли ин (он) ки, ҳамчунон ки** ба сарҷумла тобеъ мешавад. Мисол: Мисли он ки тиллои асил ҳеҷ гоҳ занг намезанад, одами асил низ дар ҳеҷ ҳолат худро «гум» намекунад (Ю.А.). Чунон ки тамоми дарахтон, ҳамаи олами наботот ба офтоб моил аст, мо ба дӯстӣ моил ҳастем (Р.Ҷ.).

Ҷумлаи пайрави монандӣ ҳам калимаҳои ҳамнисбати худро дорад: чунин, чунон, ончунон, ҳамчун, ҳамин тавр, ҳамин хел. Ин калимаҳо чун воситаи алоқа робитаи

чумлаи пайравро бо сарчумла қавӣ мегардонданд. Ми-
сол:

Бибиоиша худро ба Ибод чунон намуд, ки то ҳол Оди-
наро ба хонаи хӯчаинаш рафта пиндошт (С.А.).

Агар чумлаи пайрави монандӣ пеш аз сарчумла ояд,
пас аз он вергул гузошта мешавад: Монанди он ки касе аз
сарашон оби хунук рехта бошад, ҳамагӣ хомӯш шуданд
(Ҳ.К.).

Агар чумлаи пайрави монандӣ дар байн омада бо-
шад, аз ду тараф бо вергул чудо карда мешавад. Давлат
рӯймолчаи сафеди пиромунаш гулдӯзиро дар ҳаво дошта
гирифтӣ беихтиёр, чунон ки кас гули нав аз буттааш чи-
даи садбаргро мебӯяд, бӯид (Р.Ҷ.).

Агар чумлаи пайрави монандӣ дар охири сарчумла
ояд, пеш аз он вергул гузошта мешавад: Даствавал ово-
заш нарму ҳалим баромад, гӯё банди чигарашро гум кар-
дааст (М.Х.).

110. *Чанд чумлаи мураккаби тобеъ тартиб диҳед, ки
чумлаи пайрави монандиашон ба саволҳои чӣ хел?, чӣ
гуна? ҷавоб шаванд.*

111. *Аз матни зерин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо
чумлаҳои пайрави монандиро ҷудо карда нависед ва ва-
зифаи пайвандакҳои тобеъкунандаи онҳоро шарҳ диҳед.*

Хаёли барошӯфта ва ба висол ташнаи ошиқ килки ран-
гин бардошта, тасвираҳо, манзараҳои дилнавозе мекашад
ва ҳар зоҳираеро, ки дар рӯ ба рӯяш мебинад, хатман ран-
ги матлуб медиҳад, аз ҳар сухани нигор оҳанги марғуб
мешунавад, дурри мақсуд мебинад.

Мисли он ки ташнаи обро дар биёбони сӯхта сароби
бетараҳҳум фанд мезанад, дар назар чашмаҳои чонбахш,
наҳрҳои ҳаётофарин ба чилва меорад.

Мисли он ки дар назари роҳгумзадае, ки аз сармо ка-
рахт шуда, аз пой дарафтодааст, давраи гарми гирди гул-
хан, бистари нарми дӯсти кӯҳан, боғу бӯстони пур аз ме-
ваю гулу гулшан пеши дидагон меояд.

Ошиқи бечораро ба ин кӯи талбис¹³⁷ ва пурхатар на ҳарифе, балки андешаи муболиғакори худ дар бораи фазилату ҳусну хислати хештан меандозад. Чунон ки ин навъ фиреби маҳз дар камингоҳи сари кӯи ҳар фарде ҳаст, ба назари ошиқ низ шахси ӯ аз будаш беҳтару меҳтар метобад (Ф.М.).

112. Ба ҷои нуқтаҳо пайвандакҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед. Худуди сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро муайян кунед ва аломатҳои китобатро гузоред.

1. Онҳо ... аз тарафи амирони Бухоро ва амалдорони худ чавру бедод миданд инчунин аз дасти расму одат ва хурوفот низ азобҳо мекашиданд (С.А.). 2. Нақшҳои кандакории вай чунон нозук ва хушнамо буданд . наққошони забардаст бо қалами мӯйин дар қоғаз он нақшҳоро кашиданд бошанд (С.А.). 3. Имрӯз ... мардумони фақири тоҷик ба корҳои худ соҳибхатиёранд инчунин занони онҳо низ соҳибҳуқуқ ва озоданд (С.А.). 4. ... бузери аз тӯдаи кӯбкорӣ бароварда ба ғӯшае андозанд шахсеро ба даруни обхона ҳаво доданд (С.А.). 5. ... суҳан аз тақдири шахси шинос, ҳатто наздике мерафта бошад ӯ ба давоми гапи Носир Аббос мунтазир шуд (Ф.М.). 6. Муддате дар атрофи ман ғун шуда . ҷисми аз осмон афтодаро тамошо мекунанд ба сару либос ва фотоаппарати ман бо марок менигаристанд (Ф.М.).

(ҳамчуноне ки, ки ғӯё, монанди он ки, ҳамчуноне ки, мисли он ки, чунон ки).

113. Сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрави монандиро бо аломатҳои шартӣ ишора карда, ҷои пайвандакҳо ва саҳми онҳоро дар ташикли ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави монандӣ фаҳмонед.

1. Ҳалимбой, **мисли он ки** моту мабҳут шуда бошад, аз ришу мӯйлаби қиргун ва бо ҳавсала шоназадаи ӯ чашм канда наметавонист.

---

³⁷Талбис – макр, фиреб, хила

2. Усмон Азиз, **мисли он ки** ногаҳон чизе ба хотираш омада бошад, ба чиянҳояш нигарист.

3. Борони ҳамал, **чунон ки** аз ҳазорон сатил бошад, бозарба мерехт.

4. Усмон Азиз, **чунон ки** нафасаш тангӣ мекарда бошад, оби даҳонашро базӯр фуру бурда, ба сиёҳмушкин нигарист.

5. Вай аз ҷой хеста, **чунон ки** бо нурҳои абрешимвор нарми он сипари заррин дасту рӯй мешуста бошад, дуру дароз ба уфук назар дӯхт.

6. Ё ба Қурбону Гуломҳусайн назар партофта, **чунон ки** ба замин туф мекарда бошад, бо як безътиной ва нафрати ошкоро:

– Дасти ҳаромашро ба пушт баста, зада –зада би-ёред! – гуфт.

7. **Чунон ки** ба сараш фикри тозае омада бошад, чехраи Ашраф якбора равшан шуд.

8. Темур, **чунон ки** бародарашро нашинохта бошад, ба по хеста, аз болои сари ӯ ба кадом нуктаи номаълум назар медӯзад (С.Т.).

Талбис – макр фиреб, ҳилла

29. Чумлаи пайрави микдору дараҷа

Дар таркиби чумлаи мураккаби тобей чумлаи пайрави микдору дараҷа ҳадду андоза ва микдору дараҷаи воқеъ шудани амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад.

Мисол: Онҳо як қисми бандиёро дар ҳамин регҳона, ба қадре ки ҷо ғунҷоиш меод, андохтанд (С.А.).

Чумлаи пайрави микдору дараҷа ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои ки, ба дараҷае ки, ба қадре ки, то ба дараҷае ки, ба андозае ки, ба ҳаде ки, ҳар қадар ки тобей мешавад.

Мисол: **Ба андозае ки** шумо пеш меравед, ҷӯйча ҳам фарохтар ва обаш равонтар мешавад (С.А.).

Як гурӯҳи чумлаҳои пайрави миқдору дараҷа калимаҳои ҳамнисбати худ: «чунон», «ончунон», «он қадар», «ба қадре», «ба ҳадде», «ба андозае»—ро шарҳу эзоҳ медиҳанд.

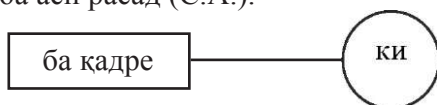
Чунончи: Мо—ку, ба қадре як говро то баҳор сер кунад, коҳ дорем (С.А.). Ҳамчунон хушрӯй буданд, ки дидагӣ боз як бор бинам,—мегуфт (Ҷ.И.).

114. *Якчанд чумлаи мураккаби тобеъ гӯед, ки чумлаи пайравашон миқдор, андоза ва дараҷаи амалу ҳолати сарчумларо фаҳмонда бошад.*

115. *Бо мисолҳо ҷои чумлаи пайрави миқдору андозаро нишон диҳед.*

116. *Аз асари бадеӣ ба дафтаратон б—то чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави миқдору дараҷа нависед ва чанде аз онҳоро дар шакли нақша нишон диҳед.*

Намуна: Ӯ чаву бедаро ба қадре талаб кард, ки дар як сол ба асп расад (С.А.).

117. *Бо истифодаи пайвандҳои тобеъкунандаи чумлаи пайрави миқдору дараҷа: **ба андозае ки, ба қадре ки** чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави миқдору дараҷа тартиб диҳед.*

118. *Ин ҳикояро хонда, мазмуни онро мухтасар нақл намоед ва чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави миқдору дараҷаро навишта, сарчумла ва чумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед.*

Рӯбоҳе бо гурге дами мусоддақат³⁸ мезад ва қадами мувофиқат мениҳод. Бо якдигар ба боғе гузаштанд: дар устувор буду деворҳо пурхор. Гирди он гардиданд, то ба сӯроҳие расиданд: бар рӯбоҳ фарроҳу бар гург танг.

Рӯбоҳ осон даромаду гург бо заҳмати фаровон. Ангурҳои гуногун диданду меваҳои рангоранг ёфтанд.

---

38 Мусодаққат – самимона ва содикона дӯстӣ қардан.

Рӯбоҳ зирак буд, холи рафтано мулоҳиза кард ва гурги ғофил, чандон ки тавонист, бихӯрд. Ногоҳ боғбон огоҳ шуд, чӯбдасте бардошту рӯй бар эшон³⁹ ниҳод. Рӯбоҳи борикмиён зуд аз сӯроҳ бичасту гурги бузургшикам дар он ҷо маҳкам шуд. Боғбон ба вай расиду чӯбдасте кашид, чандонаш бизад, ки на мурда, на зинда, пӯстдаридаву пашмканда аз он тангной⁴⁰ берун рафт.

Қитъа

Зӯрмандӣ макун, эй хоҷа, ба зар,
К–охири кор забун⁴¹ хоҳӣ рафт.
Фарбеҳат кард басте неъмату роз,
З–он бияндеш, ки чун хоҳӣ рафт?!
(Абдурахмони Ҷомӣ)

30. Ҷумлаи пайрави шарт

Ҷумлаи пайрави шарт дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ шартӣ воқеъ гардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад. Вай ба сарҷумла бо пайвандакҳои **агар (гар, ар), ба шарте ки, ба шартӣ ин (он) ки, чун, то ки** тобеъ мешавад.

Мисолҳо: Агар аз Сари Ҷӯи баромада, аз даруни кӯҳсор ба Қӯрғонтеппа пинҳонӣ рафтани шавед, роҳи шумо аз даруни Дарай–Ниҳон меафтад (С.А.). То худам рафта аз саломатиаш огоҳ наштам, намебиёред (Ҷ.И.).

Гар биравӣ ту ба тамошои боғ,
Мекуни аз бӯй муаттар димоғ.
(М.Т.)

Ман ҳам рӯзҳои таътил, агар вақт ёбам, ба хонаи онҳо рафта, он баёзро мутолиа мекардам (С.А.).

Агар ман ягон кас медоштам, худам шуморо нигоҳбон мебудам (С.А.).

³⁹ Эшон – онҳо

⁴⁰ Тангной – ҷои танг;

⁴¹ Забун – нотавон. суст. бечора. хорозор. мағлуб

Чумлаи пайрави шарт ба сарчумла бо ёрии пайвандакҳои **агар (гар, ар), ки, ба шарте ки, ба шарти он ки** тобеъ мешавад.

Аксар суханони пандомез, зарбулмасалу мақолҳо дар қолаби чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави шарт сохта шудаанд. Мисол: То ранҷ набарӣ, роҳат намебинӣ. Кор кунӣ, нон мехӯрӣ.

119. Чанд зарбулмасалу мақол ва суханони пандомез гӯед, ки чумлаи пайрави шарт дошта бошанд.

Намуна: Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор,
Шавад тира аз беҳирад рӯзгор.
(Абдурахмони Ҷомӣ)

120. Бо пайвандаки «агар» ва гунаҳои он «гар», «ар» мисолҳо нависед.

Намуна: Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

121. Аз матни зерин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави шартро ҷудо карда, ба дафтартон нависед ва онҳоро дар шакли нақша тасвир карда, ҷои чумлаи пайравро муайян кунед:

Агар шумо дар нимрӯзӣ ба лаби ин ҷӯйча оед, аз тамошояш чашм канда наметавонед.

Партави офтобе, ки ба сари девори ин дара афтодааст, аз даруни ин оби соф ва ҷӯйи шаффоф акси худро намоён карда, шаъшапошӣ мекунад; сангҳои девори дара аз даруни ин оби оташтоба тарзе намоён мешаванд, ки гӯё сангтарошони хунарманд сангҳои раҳдорро ба як тартиби ҳандасагӣ болои ҳам чида бошанд. Намуди як девори боазамати баланд, бо партави офтоби ҷаҳонтоб аз даруни як ҷӯйчаи танг шуморо дар ҳайрат меандозад.

Агар аз ҳайвоноти даррандаи монанди гург ва шағоли ин дара натарсида шабона дар вақтҳои соф будани ҳаво ин ҷо оед, боз зиёдтар дар ҳайрат меафтед. Ситораҳое, ки

аз шикофи боми ин дара қатор шуда намоён мегарданд, акси худро бо тамоми нурафшонӣ ба даруни ин чӯйча меандозанд...

Агар ранги сабзи сабзаҳои канори ин чӯйча нури би-ниши шуморо нигоҳдорӣ намекард, тобиши ин об, ки аз аксандозии ситорагони офтобваш пайдо шудааст, чашма-тонро мебурд.

Агар шумо пеш нигоҳ карда рафта гиред, баногоҳ ин оби дурахшон монанди моҳи тобоне, ки дар паси абр медарояд, ба зери санге даромада, аз назаратон пинҳон мешавад ... Ҳамин ки боз сад-дусад қадами дигар пештар рафта, аз як-ду ҳамгашти пой кӯҳ гузаштед, ҳамон оби ба зери санг фурурафта аз таги санги дигаре чӯшида мебарояд, ҳамон дар ин роҳи зеризаминии худ чанд чашмаи дигарро ба худ ҳамроҳ кардааст, ки аз аввала пурзӯртар ва хушчавлонтар шуда мебарояд. Акнун шилдиррос зада садо мебарорад ва сангрезаҳои ғелонда, ба чуқуриҳои гузаргоҳи худ хобонда, роҳи худро ҳамвор мекунад... (С.А.)

122. Дар мисолҳои зерин ба ҷои пайвандаки «агар» кадом пайвандакҳои шартии дигарро гузоштан мумкин аст?

1. Агар ба Нилу ягон одами шубҳанок дарояд, ё саворонро бинанд, зуд хабар расонанд.

2. Кас, агар шамшер бардорад, ба шамшер бармехӯрад.

3. Агар хонаи маро вайрон накуни, гиреҳат кушода мешавад.

4. Агар ба гапам гӯш диҳӣ, хатман ба мақсад мерасӣ.

5. Агар мардӣ, аз қавлат нагард, – дод зад Анвар (С.Т.).

31. Ҷумлаи пайрави хилоф

Ҷумлаи пайрави хилоф амалеро мефаҳмонад, ки хилофи амали сарҷумла аст. Ин ҷумлаи пайрав ба сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои ки, агарчи, гарчи (арчи), агарчанде, агарчанде ки, бо вучуди ин (он) ки, сарфи назар аз ин (он) ки, қатъи назар аз ин (он) ки, бар хилофи ин (он) ки, ҳарчанд ки тобеъ мегардад.

Мисолҳо: Ман, гарчанде хобам омада бошад ҳам, зуд бархоста чомаамро пӯшида, дар наздаш нишастам (С.У.). Ў ҳам, бо вучуди ин ки ҳозир аз мактабдор он ҳама чӯбро хӯрда буд, бе ҳеч гарсу бим ба пеши он золим омад (С.А.).

Дар ифодаи муносибати хилофии чумлаи пайрави хилоф пайвандаки «ҳам» саҳми хеле муҳим дорад. Аксар бо ифодаи ҳамин пайвандак чумлаи пайрави шарт маънои хилоф мегирад ва чун чумлаи пайрави хилоф шинохта мешавад.

Мукоиса кунед:

Агар тез ояд, мо ўро   Агар тез ояд ҳам, мо ўро
дида метавонем – шарт   дида метавонем – хилоф

Аломатҳои китобат дар ин типи чумлаи пайрав низ чун дигар хели чумлаҳои пайрав вобаста ба ҷои он ҳар хел аст.

123. *Бо пайвандакҳои маъмултарини чумлаи пайрави хилоф мисолҳо гӯед.*

124. *Аз силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон»-и Мирзо Турсунзода чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави хилофро ҷудо карда, ба дафтартон нависед.*

125. *Чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави хилофро ба дафтартон нависед ва дар шакли нақша онҳоро тасвир кунед. Гӯед, ки чумлаҳои пайрав ба сарчумла чӣ тавр алоқаманд шудаанд?*

Моҳ дар сари кӯҳ хеле баланд шуда, шуояш равшантар шуда бошад ҳам, кӣ будани ояндаро ҳанӯз фарқ кардан душвор буд (Ф.М.).

Сабзаҳо сӯзанд агар дар зери гармои тамӯз,
Ман тару тоза дар оғози баҳораш сӯхтам

(Л.Ш.)

Юнус, бо вучуди он ки гуфтаҳои такдори вай аз ҷавшани ҷонаш мегузаштанд, дандон ба дандон монда, худро ба нофаҳмӣ зад (С.Т.).

126. *Аз матни зерин чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави хилофро ҷудо карда, ба дафтартон нависед ва гӯед, ки чумлаи пайрави хилоф ба воситаи кадом пайвандак ба сарчумла тобеъ шудааст?*

Қишлоқ ба тозагӣ бино ёфта бошад ҳам, хеле калон буд; муҳоҷирони ғармӣ, дарвозӣ, хучандӣ, ўротепагӣ, фарғонагӣ ва дигарон дар он чо чой гирифта буданд. Барои ҳар хонавода хонаву чоӣ ҷудоғона бошад ҳам, молхона, коҳу бедахона, анбори захираи ҳосилот, анбори озуқаи ҳаррўза, анбор ва саройи асбоби киштукор муштарақ буданд.

Дар миёнаҷои қишлоқ мактаб, клуб, қироатхона, идорахона, чойхонаи сурх, духтурхона, агрономхона, ҳаммом ва дўкони кооператив барин иморатҳои ҷамоатӣ бино ёфта буданд. Дар як тарафи иморатҳои ҷамоатӣ боғчаи умумии сабзу хуррам бо ниҳолҳои навхези худ чашми бинандаро нур меод (С.А.).

127. Ҷумлаҳои зеринро ба дафтаратон нависед ва ба зери пайвандакҳои тобеъкунандаи хилоф хат кашед. Ҷои ҷумлаи пайрави хилоф ва аломатҳои китобат дар онро шарҳ диҳед.

1. Оташи манқал хомӯш шуда бошад ҳам, хона ҳанӯз гарм буд.

2. Асп акнун ором гирифта, маҳин пой мекӯфт, бо вучуди ин аз зери сумаш, каме бошад ҳам, лой чарахса мекард.

3. Бо вучуди он ки офтоб тобон буд, аз пеш бӯи борон меомад.

4. Агарчи чанд дақиқа пеш борон монда, осмон низ оҳиста – оҳиста равшан мешуд, ў дар қайди андеша буд.

5. Душман зўр бошад ҳам, мо ҳанӯз шикаст нахўрдаем.

6. Усмон Азиз овони бачагиву имрўза вазъияти Анварро пеши назар оварда, бо вучуди он ки дина боз аз беодобиҳои ў саҳт оташин буд, ба ҳоли вай дилаш каме сўхт.

7. Таманно ҳама қувваташро истифода бурда, бо вучуди он ки саҳт лакот шуда буд, бо чандала роҳ мепаймуд.

8. Гаҳвораашон аз осмон омада бошад ҳам, онҳо мувофиқи гуноҳи худ ҷазо гиранд.

9. Ҷанг тамом шуда бошад ҳам, мардум боз чанд соли дигар аз хўрданиву пўшидани танқисӣ мекашиданд.

10. Бо вучуди он ки ҳаво гарм аст, Темур дар тан чома дорад ... (С.Т.).

32. Ҷумлаи пайрави натиҷа

Ҷумлаи пайрави натиҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ хулоса ва ё натиҷаи умумии фикрест, ки дар сарҷумла ифода ёфтааст. Ин типии ҷумлаи пайрав ба сарҷумла бо ёрии пайвандаки муштараквазифаи «ки» тобеъ мешавад. Мисол: Об чунон ба чуқурии замин ҷаҳида даромадааст, ки дар натиҷа соҳили ҷаридор ба вучуд омадааст (С. А.).

Як хусусияти ҷумлаи пайрави натиҷа ин аст, ки аксар ин ҷумлаи пайравро ба ҷумлаҳои пайрави сабаб ва мақсад баргардондан мумкин аст.

Муқоиса шавад:

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави натиҷа	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави сабаб	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад
Яқуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, ки ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан анча рост шудаанд (Р.Ҷ.).	Азбаски яқуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан анча рост шудаанд.	Яқуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, то ки ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан анча рост шавад.

128. Чанд ҷумлаи пайрави натиҷаро ба ҷумлаи пайрави сабаб ва баръакс сабабро бо натиҷа баргардонда, муносибати сабабу натиҷаро муайян кунед.

Намуна:

Натиҷа:

Сабаб:

Вай ба китоб сахт дода шуда буд, ҳеч овозеро намешунид, чунки вай ба китоб сахт дода намешунид (Ҷ. И.).

Ҳеч овозеро намешунид, чунки вай ба китоб сахт дода шуда буд.

Дар чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави натиҷа сарчумла сабабро фаҳмонда, чумлаи пайрав натиҷаи он аст. Аз ин рӯ, чунин чумлаҳоро чумлаи мураккаби сабабу натиҷа ҳам меноманд. Мисол: Як табассуми латиф, ба-чагона ва маъсумона дар рӯи ӯ шукуфт, ки ӯро боз ҳам зеботар гардонд (Р.Ҷ.).

129. *Чумлаҳои зеринро бо усули боло таҳлили син-таксисӣ намоед.*

1. Хонаи модаркалонам ҳам нимвайрона шуда, хезумхона шуда буд, ки аз дидани он андӯҳи ман меафзуд (С.У.). 2. Ин вақт аз қафои ҳавлиамон мошини боркаш гузашт, ки садои вай торикиро ларзонду хоби маро гурезонд (Р.Ҷ.). 3. Замона захми ҷонкоҳе ба чигаргоҳи ӯ зад, ки дигар тобу тавон дар пайкараш... намонд (С.А.).

130. *Ҳикояи зеринро хонед, мазмунашро нақл кунед ва хели чумлаҳои пайравро муайян кунед:*

Овардаанд, ки Нӯшервони одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданд ва намак набуд.

Ғулуме ба русто⁴² рафт, то ки намак орад.

Нӯшервон гуфт:

- Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва дех хароб нагардад.

Гуфтанд:

- Аз ин қадар чӣ халал ояд?

Гуфт:

- Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст, ҳар ки, бар ӯ мазиде⁴³ кард, то бад ин ғоят⁴⁴ расид.

Қитъа

Агар зи боғи раъият малик хӯрад себе,

Бароваранд ғулумони ӯ дарахт аз бех.

---

⁴² Русто – деҳа, қишлоқ

⁴³ Мазид – илова

⁴⁴ Ғоят – андоза, ҳад

Ба панҷ байза⁴⁵ ки султон⁴⁶ ситам⁴⁷ раво дорад,
Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих⁴⁸.

131. *Дар матни зерин хели ҷумлаҳои пайрави ҳолро муайян намуда, воситаҳои алоқаи онҳоро нишон диҳед.*

Одина пас аз ҳайронӣ ва ошуфтаҳоли хуши худро қадре ба сари худ овард, аз тамои барҳам хӯрдани гӯсфанд ёфт шудани ўро, агарчи маиб ҳам бошад, беҳтар шумурда, аз почаш гирифта кашолақунон аз роҳе, ки фуромада буд, боло баромад. Лекин ҳанӯз хотираш аз тарафи Арбоб Камоли нобакор чамъ набуд, ин воқеаро бо як ҳақиқат ва дашноми муқаррарӣ нахоҳад гузаронид гуфта андеша мекард.

Одина бо ҳамин гуна фикрҳо ва андешаҳо аз даҳшат ба даҳшат меафтод. Як вақт хушёр шуд, ки рӯз беғох шудааст. Ҳезумхоеро, ки аввали пағох чида монда буд, ду баст карда, ба хар бор карда, ба ҷои сарборӣ ба сари ҳезум гӯсфанди маибшударо гузошта, бо чилбуре маҳкам баст. Харро пеш андохта, рамаро аз дунболи он ронда, роҳи хонаро пеш гирифт. Ҳар қадар ки ба хона наздиктар мешуд, тапиши дил ва ларзиши дасту пояш зиёдтар мешафт (С.А.).

132. *Шеърӣ зеринро хонед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо намуда, хели ҷумлаи пайрави онҳоро шарҳ диҳед.*

Шараф чизи таҷовузнопазир аст,
Ҳар он кас, ки шараф дорад, кабир аст.
Муқаддас дошт ҳар кас ки шарафро,
Набинад ҷабру зулми ноҳалафро.
Барои бахти хандони чунин рӯз
Намудам ҷанг бо ҳасми ҷаҳонсӯз.
Ба дасти худ теғи партизанӣ
Дурахшон чун чароғи зиндагонӣ.
Диёре, ки ба рӯи туст хандон,

⁴⁵ Байза – тухм

⁴⁶ Султон – подшоҳ

⁴⁷ Ситам – зулм, ҷабр, ҷафо, беадолатӣ

⁴⁸ Сих – сихи кабоб

Туро боғе, ки мебошад гулафшон,
Замине, ки дар он по мегузори,
Ба он ту мехри беандоза дорӣ,
Пур аз хунҳои сурханду сиёханд,
Ба ҷанги беамони мо гувоҳанд.

(М.Т.)

Додочон Тоҷиев
(1915 – 1987)

Забоншиноси соҳибистеъдод ва маъруфи тоҷик, яке аз бунёдгузори илми забоншиносии садаи ХХ дар Тоҷикистон аст. Профессор Д.Тоҷиев дар ҳамаи бобу бахшҳои илми забоншиносӣ таълифоти бунёдӣ анҷом додааст, аммо бештарин ва муҳимтарин тадқиқотҳои ӯ ба илми синтаксис тааллуқ доранд. Алалхусус асару мақолаҳои ин оли-

ми закию хуштабъ ба синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бахшида шудаанд: Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиба (1966), Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (1971), Ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (1981).

Профессор Д.Тоҷиев муаллифи китобҳои дарсӣ ва барномаҳои таълимӣ барои мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва олии мамлакат, яке аз муаллифон ва муҳаррирони Грамматикаи илмии забони адабии ҳозираи тоҷик аст.

33. Муродифоти ҷумлаҳои пайрав бо ибораҳо

Забон на танҳо аз ҳисоби синонимҳои лексикӣ (луғавӣ) такмил меёбад, инчунин дар натиҷаи ҳаммаъноии воҳидҳои гуногуни синтаксисӣ низ бой мегардад.

Дар забони тоҷикӣ баъзе ҷумлаҳои пайрав аз ҷиҳати вазифаю мазмун ба ибораҳои озоди синтаксисӣ наздик мебошанд. Ин хусусияти онҳо имконият медиҳад, ки

онхоро бе душворӣ ба ибораҳои синонимиашон баргардонем.

Муқоиса кунед:

Чумлаи мураккаби то- Чумлаи содда бо ибори
беъ бо чумлаи пайрав: масдарӣ:

Падарам, дар ҳолате ки Падарам дар ҳолати аз
аз дидори дӯсташ шод буд, дидори дӯсташ шод будан ба
ба модарам гуфт (С. А.). модарам гуфт.

Ҳамвазифагии чунин воҳидҳои синтаксисӣ барои рангорангии тарзи баён, ифодаи тобишҳои гуногуни маъноию услубӣ аҳамияти калон дорад. Нависанда ва ё гӯянда ҳангоми баёни фикр вобаста ба мақсаду мароми тасвир аз ин воҳидҳои синонимӣ ба таври мувозӣ истифода мебарад. Масалан, устод Айни дар повести «Одина» айнан як мақсадро бо ду тарзи ифода – дар як ҷо бо чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда, дар ҷои дигар тавассути чумлаи содда бо ибори сифати феълӣ, баён кардааст.

Муқоиса кунед:

Чумлаи мураккаби то- Чумлаи содда бо ибори
беъ бо чумлаи пайрави му- сифати феълӣ:
айянкунанда: Бегоҳӣ хезумҳои он

Хезумҳоеро, ки авва- рӯз аз дара ва кӯҳ шикаста
ли пагоҳ ҷида монда буд, ғундошташудаашро ба хар
ду баст карда, ба хар бор бор кард
кард... (С. А.).

Ҳангоми ба ибораҳо баргардонидани чумлаҳои пайрав тағйироти зерин рух медиҳад:

а) чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи соддаи тафсилӣ табдил меёбад;

б) пайвандаки тобеъкунанда ҳамчун воситаи алоқа фуругузор мегардад;

в) ба ҷои пайвандаки тобеъкунанда бандаки изофӣ чун воситаи алоқаи ибора истифода мешавад;

г) шакли тасрифии феъл (хабари чумлаи пайрав) ба шакли ғайритасрифӣ иваз мешавад;

ғ) хангоми баргардонидани чумлаи пайрави муайян-кунанда аломати номуайяӣ – е низ фуругуздор мегардад;

е) аломатҳои китобате, ки чумлаи пайравро аз сарчумла чудо мекунад, гирифта мешаванд. Мисол: Суруде, ки бо дили соф сароида шудааст, дур парвоз мекунад (М.Т.). Суруди бо дили соф сароидашуда дур парвоз мекунад.

133. *Чумлаҳои пайрави ин чумлаҳои мураккаби тобеъро ба ибора баргардонда, умумияту тафовути онҳоро ӯед ва хангоми табдили онҳо чӣ тағйиротҳо рӯи медиҳанд, нишон диҳед:*

Маълум, ки боғ бенигоҳубин мондааст (С.Т.). Ният дорад, ки ягон духтари хушрӯи бофаросат, хоксору хунармандро хостгорӣ кунад (А.С.). Акнун вай барои ҳар ноҳақие, ки дар Нилу рӯи медиҳад, ҷавобгар аст (С.Т.). Ягона саховати вай ин буд, ки ба дардичашмшудагон бепул дору медод (С.А.). Ин овоз ба сари Ҳасан, ки ях баста монда буд, монанди раъди ҳаво буд (С.А.). Дӯстони Фирдавсӣ ба вай маслиҳат медоданд, ки «Шоҳнома»-ро ба султони нави Ғазнӣ... тақдим кунад (С.У.). Дар вақте ки мо аз ағба фуромадем, рӯз торик шуда мемонд (С.У.). Хадича барои он аз хона баромада натавонист, ки дар берун беист борон меборид (С.А.). Обе, ки ба шиками ту наздик гашт, аз пушти ман хоҳад гузашт (Абдурахмони Чомӣ).

134. *Ин чумлаҳои соддаро ба чумлаи мураккаби тобеъ баргардонда, сарчумла ва хели чумлаи пайравро шарҳ диҳед:*

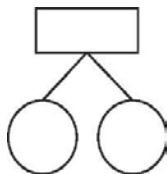
Гулбону бо ҳамин андешаҳои сарпеч вориди ҳавлӣ гашт (С.А.). Насими серуни рӯд ба асабҳои хасташудаи ӯ оромӣ мебахшиданд (С.У.). Усмон Азиз ҷуссаашро ба хӯрчини тароқии сернақшу нигор тақя дода, хаёлолуд менишаст (С.Т.). Баъди ба обчинаи болои миз бо қалам зангула задани роҳбар – олим, ҳама хомӯш гаштанд (А.С.). Ба қаҳрамони дар ҷанг ҳалокшуда дар зодгоҳаш ҳайкали ёдгорӣ гузоштанд (А.Ш.). Холаи ҷомадӯхта истодагӣ аз паси айнак ба писарчааш нигарист (П.Т.). Шамоли саҳт вазида пулакҳои сафедори акнун барг бароварда истода-ро мерезонд (Р.Ҷ.).

34. Чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб

Дар забони адабии тоҷикӣ чумлаҳои мураккаби тобеъ истифода мешаванд, ки дорои якчанд чумлаи пайрав мебошанд. Чунин чумлаҳои мураккаби тобеъро чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб меноманд. Чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб вобаста ба тарзи алоқаи чумлаҳои пайрави таркибиашон гуногун мешаванд.

1. Чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибе, ки дар онҳо ду ва ё зиёда чумлаи пайрав ба як сарчумла тобеъ шуда меоянд. Мисол: Ман аз вай ниқор гирифта натавонистам, чунки ман як баҷаи хурдсол, ӯ як ҷавони пурқуввати калонсол буд (С. А.).

Дар ин мисол ду чумлаи пайрави сабаб ба як сарчумла тобеъ шуда омадаанд. Чунин хели чумлаҳои пайравро, ки ба як сарчумла тобеъ шуда, ба як савол ҷавоб мешаванд, чумлаҳои пайрави чида меноманд. Дар шакли нақша тасвири ин чумла чунин аст:

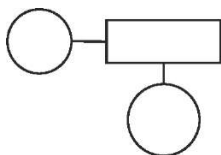

2. Дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб ҳамчунин бар эзоҳи сарчумла чумлаҳои пайрави гуногун меоянд. Чунин чумлаҳои пайравро чумлаҳои пайрави ғайричида меноманд.

Мисол: Ман агар замини онҳоро намехаридам, аз ду сар вайро алаф зер карда мерафт, чунки қуввати ҳуди онҳо ба коридани заминашон намерасид (С. У.).

Дар мисоли боло сарчумларо ду хели чумлаи пайрав – чумлаи пайрави шарт ва замон эзоҳ додаанд.

Дар шакли нақша тасвири ин чумла чунин аст:

135. Матнро хонед, чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро чудо карда, хели онҳоро муайян кунед ва дар шакли нақша тасвир намоед:

Дар вақтҳои ки ман ба синни мактабӣ расидам, дасти падарам намерасид, ки маро шахсан хононад. Бинобар ин маро дар мактаби пеши масҷиди қишлоқи худамон – қишлоқи Соктаре, гузошт. Чун ман дар ин мактаб чизеро наёмӯхтам, маро аз он ҷо гирифта, ба пеши зани имоми қишлоқ, ки мактаби духтарона дошт ва нисбат ба мактабдори мард беҳтар буд, гузошт ва дар ин миён абҷад ва ҳисоби абҷадро ба ман ёд дода, ба кушода шудани зеҳнам сабаб шуд (Ман давраи ҳаёти мактабии худамро дар «Мактаби кӯҳна» ном очерки худам ботафсил навиштам).

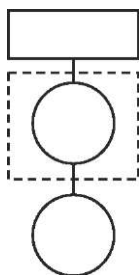
Ман дар пеши бибихалифа (дар мактаби занона) Ҳофиз, чанд чузъ аз Бедил ва чанд чузъ аз ғазалиёти Соиб (Дар мактабҳои он замон Соибхонӣ расм нашуда бошад ҳам, падарам, ки Соибро дӯст медошт ва чанд ғазали ӯро аз кучо навишта гирифта будааст, бо ман ба бибихалифа фиристод, ки ҳамон ғазалҳоро ҳам ба ман хононад) хонда, дар даҳсолагӣ мактабро тамом карда баромадам. Лекин ҳанӯз савод надоштам, чизҳои дар мактаб хондагиамро хонда тавонам ҳам, чизҳои дигар ва аз он пеш хондаамро хонда наметавонистам.

Аммо шеърҳои дӯст медоштам, ҳарчанд маъноҳои онҳоро дуруст нафаҳмам ҳам, оҳанги онҳо ба ман гуворо менамуд ва ба ёд карда хонда гаштани баъзе шеърҳои кӯшиш мекардам. Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Соиб, Навоӣ ва Фузулӣ барин шоирҳои гузаштаре «валӣ» медонистам ва шеърҳои онҳоро аз ҷумлаи каромати онҳо мешумурдам (С.А.).

3. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибе низ ҳастанд, ки дар ҳайати онҳо ду ё якчанд ҷумлаи пайрав омада, ҷумлаи пайрави якум ба сарҷумла тобеъ шуда, ҷумлаи пайрави дуюм ба ҷумлаи пайрави якум тобеъ мешавад. Онҳо паёпай, дараҷа ба дараҷа чун занҷир бо якдигар тобеъ шуда меоянд. Чунин ҷумлаҳои пайравро ҷумлаҳои пайрави дараҷа ва ё пайдарпай меноманд.

Мисол: Ғаму андӯҳи фарзандон, ки агар онҳо холо дар қайди ҳаёт мебуданд, ҳар яке соҳиби хонаву дар ва зану бача мешуданд, мӯйҳои холаро сафед кардаанд (Ҳ.К.).

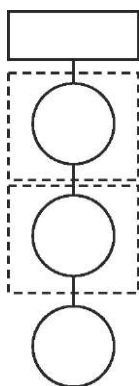
Агар ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби болоро ба тариқи нақша нишон диҳем, чунин аст:

Дар забони тоҷикӣ миқдори ҷумлаҳои пайраве, ки ба тариқи дараҷа воқеъ мегарданд, аз ду–се адад ҳам зиёд мешаванд.

Мисол: Боварӣ доштам, ки вай чашми интизорӣ ба роҳи ман дӯхтааст, зеро ман хат карда фиристода будам, ки дар аввали тобистон меравам (С.У.).

Нақшаи ин ҷумла чунин аст:

136. *Мисолҳои зеринро ба дафтарадон навишта, аломатҳои китобаташонро гузошта, хели ҷумлаҳои пайравашонро муайян кунед:*

1. Ясаул бе он ки пой худро аз рикоб барорад бо пошнаи мӯзааш ба сари синаи Гулнори дилафгор чунон зад, ки мурдавор парида, якчанд қадам поинтар ба чуқури афтод ва чир зада хомӯш монд (С. А.). 2. Умре ки баъд аз вафоти шавҳараш дар дари мардум мегузаронд тамоми бадастае ки аз деги ҳамсоягон ба ивази меҳнат ва машаққатҳои беандоааш меҳӯрд захми забони занони ҳамсоя ки ӯ канизи бебаҳои онҳо шуда буд сафедор барин қадӣ ростӣ холаро камон барин қат карданд (Ҳ. К.). 3. Аз аҳолии бозори Бухоро як шахсе ки дар тани худ либоси нимрасмӣ дошт ва миёнаш аз рӯи бо фӯтаи сафед бастагӣ буд аз дари сарой баромада омад (С. А.).

137. *Яктогӣ ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави чида ва ҳархела гӯед.*

138. *Аз ин порчаи манзум хели ҷумлаи мураккаби тобеи сер-таркибро муайян намуда, дар шакли нақша тасвир кунед:*

То насозад пой нопокон лагад хоки туро,
То нагирад дасти малъун домани поки туро,
То напарронад хазон ранги тарабноки туро,
Нафканад то золим аз тан дасти чолоки туро,
Аз барои дафъи душман тегезон меравам,
Ман ба майдон аз барои хифзи чонон меравам.

(А.Л.)

139. *Аз ин матн ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро ҷудо карда гӯед, ки ҷумлаҳои пайравашон чида, ҳархела ё дараҷаанд?*

Рӯзе аз рӯзҳои баҳорон кӯҳистон ба вазидани бодҳои баҳорӣ аз фаровонии сабзаи навхез монанди дарёи пуроб мавҷ мезад, мавҷҳои сабзагиро танҳо харсангҳое, ки ҷо - ҷо аз камари кӯҳ барҷаста истода буданд, халал мерасониданд. Лекин ин гуна сангҳо, бо вучуди нотарошидагӣ, азбаски ба сабаби боронҳои баҳорӣ покиза ва мусаффо

шуда буданд, хусн ва зебоии сабззорро меафзуданд. Агарчи барфҳои камарҳои кӯҳ аз таъсири офтоби баҳор кайҳо об шуда, ба ҷои барфи сафед гиёҳҳои кабуд рӯида буданд, вале куллаҳои кӯҳ ҳанӯз кулоҳҳои сафеди худро аз сар бадар накарда буданд, ки ин ҳол низ ба чашми бинанда олами дигарро чилвагар мекард (С.А.).

140. Матнро хонда, мазмуни онро бо ду-се ҷумла баён кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро ҷудо намуда, чида, ҳархела ё дараҷа будани ҷумлаҳои пайравашонро муайян созед.

Одина дар заводи пахта кор мекунад. Одина мачбур буд, ки ҳар рӯз қанор ва ҷувол бардошта ба зинапоёе, ки дар таърифи завод дидед, боло барорад, ё ки дар ҳар шабонарӯз дувоздаҳ соат ба даруни пахтахонае, ки шумо 5 дақиқа тоб оварда натавонистед, истода ҷувол ҳолӣ кунад. Ба чунин хизматҳо на танҳо Одина кор мекард, балки як сад нафар мардикорони тоҷик, ўзбек ва барбарӣ дар таҳти дасти як нафар пудратчӣ кор мекарданд. Вақте ки мардикор ба чанги пудратчӣ гирифтормад, дигар аз қувват ва тоқати ӯ намеурсад, хоҳ – нохоҳ бояд мисли гови корӣ кор кунад...

Одина ҳам аз бими бекорӣ ба ин ҳама корҳои тоқатгудоз бардошт карда хизмат мекард. Аз ғайри ин ки нафасе дам гирад, қанор мебардошт ё ҳолӣ мекард.

Ягона орзуи Одина ин буд, ки ҳар қадар душвор аст, тобоварӣ намояд, то аз музди кор чизе пасандоз карда, ба ватани худ бозгардад ва маҳбубаи меҳрубони худро ба никоҳи худ дароварад... (С.А.).

141. Матнро хонед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибу омехтаро ба ду сутуни дафтаратон навишта, тарзи алоқии онҳоро шарҳ диҳед.

Айёми тобистон, офтоби ҷаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯҳу биёбонро баробар равшан ва гарм намуда буд, лекин, ҳарчанд нимрӯзии тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯҳсор монанди айёми баҳор миёна ва форам буд; кабкҳои дарӣ гоҳо бар теға ва гоҳо дар камар сайру гашт

менабуданд; мурғони хушилхон бар шохаҳои дарахтони кӯҳӣ нишаста нағмасароӣ ва ғазалхонӣ мекарданд; чӯйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ ба нишеб аз санге ба санге частухез карда мефуромаданд, аз шилдир – шилдири оҳангдори худ бо мурғони нағматиروز ҳамовозӣ мекарданд; гӯсфандон дар хоби ноз; бузғолагон дар таку тоз; чӯпонбачагон дар давидан; охубаррагон дар рамидан; хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд.

Чӯпонон ва подабонон гала ва рамаҳои худро, ки аз аввали пагоҳ то нимаи рӯз чаронда сер карда буданд, дар камарҳои соярав оварда, ба истироҳат гузоштанд ва худхшон ду–ду, чор–чор ба ҳар гуна бозиҳо: найнавозиҳо, ғазалхониҳо ва бадеҳагӯйиҳо машғул шуданд (С.А.).

35. Чумлаи мураккаби омехта

Чумлаи мураккабе, ки дар ҳайати он якчанд чумлаи содда бо ду тарзи алоқа: ҳам пайваст ва ҳам тобеъ муносибати граматикию маъноӣ пайдо намудаанд, чумлаи мураккаби омехта ном дорад.

Мисол: Вақте ки муллоён бо Эшон гарми чақ–чақ буданд, касе ба поёни суфа омада, дар сояи чароғ истода, Яъқуббойро имо кард ва худ рафта дар роҳрави дарвоза истод (С.А.).

Дар мисоли боло ду чумлаи соддаи мустақил, ки хусусияти сарчумларо доранд, бо як чумлаи пайрави замон дар як таркиб муттаҳид шудаанд.

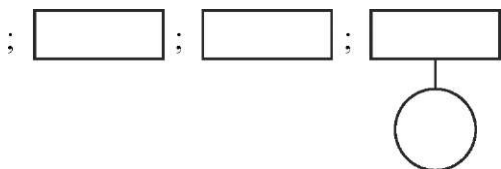
Байни ду чумлаи соддаи мустақил алоқаи пайваст буда, байни чумлаи пайраву сарчумла алоқаи тобеъ аст.

Чумлаҳои мураккаби омехта аз ҷиҳати таркиб хеле бой мебошанд. Дар таркиби онҳо 5–6 ва ҳатто аз ин ҳам зиёд чумлаҳои содда омада метавонанд.

Мисол: Дарёи шӯхи бекарор ва инодкор беҳудона кафк бароварда, ғелону ҷӯлон ба фарохиҳои водӣ ҷаҳд мекунад; аз нафаси вай насими сарде мезазад; оби кабудӣ вай шишавор шаффоф аст: дар шохчаҳои хурдтарини

дарё ва «киса»—ҳои вай, ки об дар он чоҳо аз даву този девонавори худ бозмемонад ва кафк намебарорад, сангу кайроқчаҳои дар таги он бударо шумурдан мумкин аст (С.У.).

Нақшаи ин ҷумлаи омехта чунин аст:

Дар ин мисол чаҳор ҷумлаи содда байни ҳам алоқаи пайваст дошта, ҷумлаи соддаи чорум ба худ ҷумлаи пайрави эзоҳдиҳанда гирифтааст.

142. *Ду-се ҷумлаи мураккаби омехта тартиб дода, ҷумлаҳои соддаи таркиби онҳоро ҷудо кунед, тарз ва воситаҳои алоқаашонро фаҳмонед.*

143. *Қолаби ҷумлаҳои мураккаби зеринро муайян намуда, дар шакли нақша онҳоро тасвир кунед:*

1. Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

2. Эҳтимол, мутрибони дигар ба хонаҳояшон рафта буданд ва яктои боқимонда, ки аввали шаб ба ӯ фақат як-ду маротиба навбат расида буд, худро соҳиби майдон дида, то чон дошт, хунарнамоӣ мекард (Ф.М.).

3. Фирдавсӣ шод буд, аммо бинандаи зирак метавонист пай барад, ки шодии ӯ андешаолуд ва андӯҳомез аст (С.У.).

144. *Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби омехтаро ҷудо намуда, дар шакли нақша тасвир кунед.*

Ҷавон аз роҳи тангу торик ба майдони фароҳу равшани дара баромад, ҳар ҷо – ҳар ҷо дарахтони арча соя меаф-

канданд, чӯйчаҳои оби мусаффо аз паи дарахтони қатори зебо равон буданд, сабзаҳои расида ва себаргаҳои дамида гӯё қолини сабзе буданд, ки ба канори ин чӯйбор ва зери дарахтони қатор густурда шуда буданд. Чавон аз шодии дидани ин гулистон гул – гул мешукуфт ва ба дили худ:

– Ин аст боғи ман! – гуфт.

Чавон мехост пеш равад, лекин бисёр монда ва кӯфта шуда буд, бинобар ин ба канори санглохе нишаст, сару рӯи худро шуст ва ба об нигоҳ карда истод.

Об чун ойина мусаффо буд, пас аз ором ёфтани лаппише, ки ҳангоми дасту рӯйшӯй пайдо шуда буд, чавон акси рӯйи худро дар ин оби ойинамисол дид.

Пеш аз ин ҳам чавон акси худро дар хонаи хӯҷаини худ дар ойинае, ки зани он дар вақти мӯйбофӣ ба девор рост мемонд, дида буд, лекин дар он вақт рӯи худро пажмурда, чашмони худро афсурда ва ҳолати худро парешон ва пароканда ёфта буд.

Акнун рӯйаш чун себи рахш медурахшид, чашмонаш чун ситораи сахарӣ нур мепошид, аз лабонаш аломати шодмонӣ ва хурсандӣ бо як табассуми бесабаб намоён буд. (С.А.).

145. Аз матн ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб ва омехтаре ҷудо карда, фарқи онҳоро гӯед.

Борон дар боридан, роҳ лой, ҳаво сард, рӯз гашт карда ба бегоҳӣ наздик расидааст, як бачаи ҳаштсола роҳ меравад, аммо ба чӣ тарз? Ҳар қадами партофтаи худро се– чор бори дигар бардошта ба ҷои аввалааш мениҳад ва ҳар замон баргашта ба дунболи худ нигоҳ мекунад. Маълум буд, ки ин бача хеле хунук хӯрдааст ва мехоҳад, ки барои гарм кардани бадани худ тезтар роҳ равад, лекин аз ҳар замон ба паси худ нигоҳ кардани маълум мешуд, ки ба касе интизорӣ дорад. Аз дунбол як марди тахминан 40 – сола меомад, ки ба пушти худ як зани тахминан 35–соларо бардошта буд, ба сабаби вазнинии роҳ ва гаронии бор мард сангпуштвор қадам мениҳод. Мард дар ҳар қадам ба атроф нигоҳ мекард, манзиле бошад, ки дар он

чо паноҳ барад, ё одаме барояд, ки ба ин рӯзи саҳти вай ба ӯ ёрмандӣ расонад (С.А.).

ЧУМЛАИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК

36. Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаи мураккаби бепайвадак

Чумлаи мураккабе, ки алокаи чумлаҳои соддаи таркибашон дар нутқи шифоҳӣ танҳо бо ёрии интонатсия ва дар нутқи хаттӣ ба воситаи аломатҳои китобат сурат мегирад, чумлаи мураккаби бепайвандак номида мешавад. Масалан; 1). Рӯз торик мешуд, домани офтоби ба мағриб сар монда гулобиранг метофт (Ҷ.И.). 2). Қудрат расида омад, ҳама аз ҷой хеста бағал кушода ба вай вохӯрдӣ карданд (С.А.).

Чумлаи мураккаби бепайвандак хели алоҳидаи чумлаи мураккабро ташкил намедихад, балки бо ҳамон навъҳои муқаррарии чумлаҳои мураккаб, яъне ба гурӯҳи чумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ дохил мешавад.

Тафовут дар ин аст, ки чумлаҳои соддаи таркиби чунин чумлаҳои мураккаб бе иштироки пайвандакҳои пайвасткунандаю тобеъкунанда алоқаманд мешаванд.

Хосияти муҳимми чумлаи мураккаби пайвандакдор ин аст, ки дар онҳо тавассути пайвандакҳо муносибатҳои маъноӣ грамматикӣ хеле равшан аст. Масалан, чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаб ба воситаи пайвандакҳои «аммо» алоқа баста бошанд, муносибати хилофӣ, агар ба воситаи пайвандакҳои «вақте ки» алоқаманд шуда бошанд, ифодаи муносибати замонӣ аст.

Фарқи чумлаҳои мураккаби бепайвандак аз чумлаҳои мураккаби пайвандакдор ин аст, ки дар онҳо муносибати маъноӣ ва грамматикӣ байни чумлаҳои содда он қадар равшану возеҳ нест. Аз ин рӯ гоҳе дар чумлаи мураккаби бепайвандак ғайр аз маъноӣ асосӣ боз маъноҳои иловагӣ низ мушоҳида мешаванд. Мисол: Ароба мебуд, боз хубтар мешуд (Р.Ҷ.).

Дар мисолҳои боло байни ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби бепайвандак муносибати шарт аст, аммо муносибати маъноӣ иловагӣ замон ҳам дида мешавад: Вақте ки ароба мебуд, хубтар мешуд.

146. Ба ҷумлаҳои мураккаби бепайвандаки зерин худатон пайвандакҳои мувофиқ гузошта, гӯед, ки пас аз илова кардани пайвандак дар қироати онҳо чӣ тафовуте пайдо мешавад.

Одаташ ҳамин: дар ҳавои вайрон ҳар вақт рафта пахтаашро хабар мегирад (Р.Ҷ.). Модарам хона рӯфтани шавад, омада аз дасташ чорӯбро мегирифт (С.У.). Хоби Ятим намебурд: ҳаво гарм ва дим буд (С.А.). Хоҳиш бошад, ҳама кор буд мешавад (С.У.). Ногаҳон гулдурроси раъд маҷбур кард, ба осмон назар кунам (А.Ш.). Офтоб ба фуру рафтани сар кард, кӯҳҳои барфӣ ранги сафеди худро ба сурх мубаддал карданд; кӯҳҳои сиёхро торикӣ фаро гирифт, аз дара бухор баланд шуд (А.Д.). Ҳаво соф буд, осмон бо ранги нилобии беғубор медурахшид, офтоб паҳн шуда тамоми биёбонро дар нури пурасрори худ ғарқ карда буд (С.А.). Бозиашон бароям ношинос буд, чизе нафаҳмидам (Ф.М.).

37. Ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак

Ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ба воситаи интонатсияи пайвасти ташкил ёфта, ба ҳамон хели ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори муқаррарӣ мувофиқат мекунад.

Дар ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак муносибатҳои зерин ифода меёбад:

1. Муносибати ҳамзамонӣ. Дар ифодаи ин муносибат ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ҳодисаю воқеаҳои дар як вақт ба вучуд омадаро мефаҳмонад. Мисол: Ҳаво торик мешуд, борон торафт шиддат мекард (С.Т.).

Дар ифодаи чунин муносибат чумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак таркибан аз якчанд чумлаи содда низ ташкил меёбанд. Мисол: Бод бо ғурриши тамом аз чапу рост мевазид, абр бо камоли тундӣ аз чануб ба шимол медавид, борони барфомехта ба чашм кушодан намонда меборид, селоби шӯтадор аз рошҳои ҷӯйҳо мешорид, дарахтхоро аз бех бармеканд (С.А.).

2. Муносибати пайҳамзамонӣ. Дар ифодаи ин муносибат чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ҳодисаю воқеаҳои пайҳам рӯйдодаро мефаҳмонад. Мисол: Баъди борон офтоб баромада, хусну таровати табиат боз дилработар мегашт (С.А.).

3. Муносибати хилофӣ. Дар ифодаи ин муносибат чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ҳодисаю воқеаҳоеро мефаҳмонад, ки хилофи якдигаранд. Мисол: Аз осмон борони сел меомад, вай ба ҳавлӣ намедаромад (Р.Ҷ.).

4. Муносибати шумур. Чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ҳодисаю воқеаҳои якрангу ҳамзамонро ба тариқи шумур мефаҳмонад: Мусиқӣ менавохт, хонандагон суруд мегуфтанд, раққосон мерақсиданд, колхозчиён барои тайёр кардани ин ҷашни таърихӣ роҳшонро ба замин нарасонда ба ҳар тараф медаванд, оби Муғиён мавҷзанон меғуррид, ман чашму гӯши худро ба мавҷу ғурриши об дӯхта будам (С.А.).

5. Муносибати сабабу натиҷа. Чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак амалҳоеро мефаҳмонд, ки яке сабаб ва дигаре натиҷаи он амал аст. Мисол: Шодӣ хеле тафсида рафт: аз зери мӯйҳои сараш арақ шорида ба тахтапӯшташ медавид (Ҷ.И.).

6. Муносибати эзоҳӣ. Дар ифодаи чунин муносибат чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак яке дигареро шарҳ медиҳанд. Мисол: Саидҷон ҳақиқатан ҷавони зебо буд; вай миёнақад, гандумгун ва тануманд буд (Р.Ҷ.).

147. Муносибатҳои маъноӣ ва грамматикӣи ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандаки зеринро муайян намоед.

1. Дар ҳавли берун фақат Истамҷон буд; дар хонаи худаш бо мирзоҳо кор мекард (Ҷ.И.).

2. Фирӯза гӯшт пора мекард, Асо барои печка ҳезум майда мекард (Ҷ.И.).

3. Мӯйсафед ба ин кор муносиб набуд, ҳам худаш азоб мекашид, ҳам корҳо расво шуда буд (Ҷ.И.).

4. Дар чашмонаш хоб набуд, дилаш ба пардаи ноаён ва номафҳуми ҳузн пӯшида буд (Ҷ.И.).

5. Фирӯза ба тарафи кӯча тохт, Анбархола ба ҳавли дарун, ба назди Ҳамроҳхон, равон гашт.

6. Рӯз ба охир мерасид, ба сайргоҳ торафт одам зиёд мешуд (Ҷ.И.).

38. Ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бе пайвандакҳои тобеъкунанда низ ташкил ёфта метавонад.

Алокаи маъноӣ ва грамматикӣи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар нутқи шифоҳӣ ба воситаи интонатсияи тобеъ ва дар нутқи хаттӣ ба воситаи аломатҳои китобатӣ ифода карда мешавад. Мисол: Дар кушода нашуд, аз берун бастагӣ буд (С.А.).

Дар ин ҷумлаи мураккаби тобеъ сарҷумла – **Дар кушода нашуд**, буда, ҷумлаи пайрав – **аз берун бастагӣ буд**, мебошад. Ҷумлаи пайрав сабаб буда, мебоист он ба воситаи пайвандаки тобеъкунандаи «зеро ки» ё «чун ки» ба сарҷумла тобеъ мешуд, аммо ҳеч кадоме аз пайвандакҳои тобеъкунандаи сабабӣ наомада, алокаи маъноӣю грамматикӣи сарҷумлаю ҷумлаи пайрав ба воситаи интонатсия ифода ва дар навишт бо аломати китобат ишора ёфтааст.

Дар забони тоҷикӣ алокаи ҳамаи хели ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла метавонанд бе пайвандак ба воситаи интонатсия ба вучуд ояд, вале дар нутқи хаттӣ онҳо бо аломатҳои китобат аз ҳам ҷудо карда мешаванд.

148. *Хели ҷумлаҳои пайрави ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро аз мисолҳои зерин муайян карда, пайвандаҳои тобеъкунандаи мувофиқро гузоред.*

1. Поезд дар вақташ наёмад, якуним соат интизорӣ кашидан лозим шуд (С.У.).

2. Барфи тар меборид, мусофирон хама дар бинои истгоҳ чамъ шуда буданд (С.У.).

3. Сержантро ман дида натавонистам, вай хатро ба дасти ҳамсоязан дода рафтааст (С.У.).

4. Фирӯза сарпушро бардошт, ба рӯи ҳавлӣ бӯи хуши оши палав паҳн шуда рафт (Ҷ.И.).

5. Ту Миракро ба хонашон гусел кун, шаб торик шуда монд (Ҷ.И.).

149. *Мисолҳои зеринро навишта, ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеъро ҷудо карда, пайвандаҳои пайвасткунандаю тобеъкунандаи мувофиқро гузоред.*

1. Зиндагӣ бо ман талх аст, ман аз ҳамин зиндагӣ ҳам шод ҳастам: охир, ҳеч набошад, зафарҳои ватанам, несту нобуд шудани душманони вайро дида метавонам—ку! (С.У.).

2. Фирӯза дарун – дарунашро мехӯрд, хобу хӯр ба вай харом шудааст (Ҷ.И.).

3. Ҳайдаркул сабзӣ наргисӣ мекард, Фирӯза биринч тоза мекард (Ҷ.И.).

4. Ман гуфтам, раис ин корро ба худи вай супорид (Ҷ.И.).

5. Вай дар ин бора ба модараш шикоят карда буд, модараш ўро тасалли дода гуфта буд (Ҷ.И.).

6. Гоҳо бегоҳӣ дар ҳаво абрҳои сиёҳи боронӣ чамъ мешуданд, барқ ҳар замон дунёро равшан мекард, осмон гулдуррос мезад, баъд шатар—шутур чакраҳои калон – калони борон ба болои шаҳр меборид (Ҷ.И.).

7. Ҳамроҳхон берун баромад, Анбархола ба газета чашм дӯхт (Ҷ.И.).

8. Ман ба Боку телефон мекунам, ба ту ёрӣ мерасонанд (Ҷ.И.).

9. Дари бахти ту ҳам кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам мерасидам (Ҷ.И.).

10. Ман ҳозир мефармоям, фойтун тайёр мешавад, шуморо ба хона бурда мемонад (Ҷ.И.).

39. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак

Дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак алоқаи маъноӣ ва грамматикӣ ҷумлаҳои соддаи таркиби онҳо дар навишт ба воситаи аломатҳои китобатӣ ифода карда мешавад.

Ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби бепайвандак (хоҳ ҷумлаи мураккаби пайваст бошад, хоҳ тобеъ) бо чунин аломатҳои китобат ҷудою таъкид карда мешаванд:

1. Ҳар як ҷумлаи соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак ба воситаи аломати вергул ҷудо карда мешавад. Мисол: Моҳи феврал буд, аз ҳаво борони барфрезадор меборид, гоҳ аз ҳар тараф бодҳои саҳт ва тунд мевазиданд (С.А.).

2. Ҷумлаҳои соддаи таркиби чунин хели ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак миқдоран зиёд бошанд, байни онҳо ҳам аломати вергул, ҳам нуқтавергул гузошта мешавад: Ҳаво соф буд, осмон ба ранги нилобии беғубор медурахшид; офтоб паҳн шуда тамоман ёбонро дар нури пурасрори худ ғарқ карда буд (Ҷ.И.).

3. Агар ҷумлаи баъдӣ сабаби амали ҷумлаи аввалро фаҳмонад, ё ин ки мазмуни онро шарҳу эзоҳ диҳад ва ё пурра намояд, байни он ҳиссаҳо аломати баён (ду нуқта) гузошта мешавад. Мисол: Баъд вазъияти ҷисмониаш ҳам дигар шудан гирифт: ӯ рӯз аз рӯз аз гӯшт мефуромад, лоғар мешуд, пӯсти баданаш ба ҳалтаи ҳолӣ монандӣ пайдо мекард (С.А.).

4. Аломати китобати тире дар чумлаи мураккаби бепайвандак дар мавридҳое гузошта мешавад, ки байни чумлаҳои таркиби он муносибати шартию замонӣ, хилофу натиҷа бошад. Мисол: Дарро задам – девор кафид (Зарбулмасал). Аз гунчишк тарсӣ – арзан макор (Зарбулмасал).

150. *Чумлаҳои зеринро хонед ва сабаби гузошта шудани аломатҳои китобати онҳоро фаҳмонед.*

1. Зайнаб ба конверт нигоҳ кард: дар зери он адреси кадом як госпитали Тошканд нишон дода шуда буд, фиристонандаи мактуб номи худро нанавишта буд (С.У.).

2. Рандаи вақт ёди Ҷӯрабекро аз сафҳои хотири вай ханӯз тарошида тамома накардааст; фақат ёддоштҳои ширину талх дар хилваткадаҳои дилаш пинҳонанд (С.У.).

3. Дар ин вақт трамвай омад, дугонаҳо ба он нишаста, баъд аз чоряк соат ба хонаи Лиза расиданд (С.У.).

4. Майдони Регистонро шиноختан мумкин набуд – он ба як шаҳри афсонавӣ табдил ёфта буд (Ҷ.И.).

5. Пагоҳ баъд аз пешин поездӣ почта ҳафт, ман имрӯз ба Когон телефон мекунам, ду билетӣ класси якумро навишта мемонанд, мо ҳам бо хотири чамъ баромада меравем (Ҷ.И.).

151. *Аз матни зерин чумлаҳои мураккаби бепайвандакро ёбед ва дар онҳо пайвандакҳои мувофиқро гузошта, пайвасти ё тобеъ будани онҳоро муайян кунед.*

152. Чунон ҷанги саҳт шуд, ки мондан гир! – гуфт ба пурсиши Мирак язнааш.

Чор шабу чор рӯз аз хона баромадан ҳам хавфнок буду дар хона нишастан ҳам.

Одамҳои таҳхона доштагӣ ба таҳхона ҷо шуданд, ҳавличаи мо на таҳхона дорад на болохона, бинобар он мо таваккал карда нишастан гирифтём. Бойҳо, давлатмандҳо ва амалдорҳо дар рӯзи сеюми ҷанг тиллою олотхояшонро қисман гӯр карда, қисман бо худашон бардошта, аз шаҳр

гурехта, ба боғот ва чоҳои беруни шаҳриашон рафтанд. Мо ба кучо мерафтем? Ба тарафи қишлоқи шумо, ба Когон, рафтан ҳеҷ мумкин набуд, ҷанг дар ҳамон сӯ буд. Бинобар он, ҳарчи шавад, шудан гирад, гуфта, бепарво нишастан гирифтём... Аз осмон тир меборид, ҳама ҷо аз кӯрғошимайда пур шуда рафт. Арк месӯхт, растаҳо месӯхтанд... Хайрият, ба тарафи мо тири тӯп наомад, ин тараф хотирҷамътар буд.

Камбағал будани шуморо медонистааст дия! – гуфта монд Мирак нимҷиддию нимҳазл (Ҷ.И.).

152. Аз мисолҳои зерин аввал ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак, баъд ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро навишта, пайвандакҳои мувофиқро гузоред. Гӯед, ки дар байни ҷумлаҳои соддаи таркиби онҳо, кадом муносибатҳои маъноӣ ифода ёфтааст?

1. Ду ҷақрим дуртар аз мо ҷанг мерафт, милтику пулемёт ғазал мехонд.

2. Абдулҳафиз гуфта дод: падарам вафот кардаанд, модарам аз Бойсун ба Бухоро омадаанд, аҳволашон бад будааст, бекаси ва нодорамӣ он касро ҳам ба бистари беморӣ партофтааст.

3. Ман шамшер занам, ту шамшер бардор, ман айш кунам, ту дурдахори ман мешавӣ.

4. Занаш бебача, бева мешавад, хоная ҷояш бесоҳиб мемонад.

5. Дехқон нархро надонад, бозор арзон мешавад.

6. Дар кӯчаҳо равандагон хеле кам менамуданд, гашти рӯз буд, гармии ҳаво хеле паст фурумада, кӯчаҳо соя шуда буданд.

7. Ризку рӯзиро худо мерасонад, бачаҳо калон шуда, ҷою мақоми худашонро ёфтанд.

8. Шаб торик шуда буд, аз ҳаво барф меборид.

9. Аспи сафеди шӯхи вай бозикунон по мекӯфт, чашмонаш аз камоли хурсандӣ барқ мепошиданд.

10. Тору ғижжаку наю танбӯр менолиданд, дойра чӯр мешуд, оҳанги шӯҳ рӯҳи занонро боло бардошта, ба хавлию хона як фараҳ ва сурури беҳад овард (Ҷ.И.).

40. Усули таҳлили ҷумлаи мураккаб

Таҳлили ҷумлаи мураккаб дар асоси чунин нақшаи умумӣ сурат мегирад:

1. Ифоданок ҷумларо хонда, ба мазмуни умумии ҷумла, сарфаҳм рафта, пайвандакдор ё бепайвандак, пайваст ё тобеъ будани онро майян кардан;

2. Ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвасту тобеъро ҷудо карда тавоништан;

3. Агар ҷумлаи мураккаби пайваст бошад, муносибати маъноӣ ва грамматикӣ ҷумлаҳои соддаи таркиби онро, агар ҷумлаи мураккаби тобеъ бошад, муносибати ҷумлаи пайраву сарҷумларо муайян кардан;

Дар ҷумлаи мураккаби пайваст, пеш аз ҳама, таркиби онро бояд аниқ кард. Таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст имкон дорад, ки аз ду ҷумлаи содда иборат бошад ё аз якчанд ҷумлаи содда ташкил ёфта бошад. Пас аз муайян намудани таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст зарур аст, ки воситаҳои алоқа, саҳми онҳо шарҳ дода шавад.

4. Агар ҷумлаи мураккаби тобеъ бошад, аввалан, муайян намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав аҳамияти зарурӣ дорад. Сипас, бояд маълум намуд, ки ҷумлаи пайрав кадом хели ҷумлаи пайрав аст ва он бар эзоҳи ягон аъзои сарҷумла омадааст ё тамоми сарҷумларо эзоҳ додааст. Пас аз ин воситаҳои алоқаву ҷумлаи пайравро бо сарҷумла (пайвандакҳо, интонатсия, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ, ҷои ҷумлаи пайрав) ва аломатҳои китобатро дар он шарҳ дода тавонистан, ҷумлаи пайравро бо иборати мувофиқ баргардонда, хусусияти синонимӣ доштани ҷумлаи пайраву ибораро таъкид кардан зарур аст.

5. Ҷумлаи таҳлилшаванда агар мураккаби тобеи сартаркиб бошад, дар таркиби он ҳар кадоме аз ҷумлаҳои пайравро ҷудо карда, хели ҷумлаҳои пайрав, воситаҳои

алокаи онҳоро муайян намуда, чида, хархела (ғайричида) ва ё дараҷа будани онҳо эзоҳ дода мешавад.

6. Агар ҷумла мураккаби омехта бошад, аввал муносибати грамматикии ҷумлаҳои соддаи баробархукуки таркиби онро муайян намуда, сипас муносибати ҷумлаҳои соддаи баробархукукро бо ҷумлаҳои пайрав нишон додан зарур аст.

7. Нақшаи ҳар як ҷумлаи мураккаби таҳлилшударо амалан бо ёрии аломатҳои шартӣ нишон бояд дод.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛ

1. Анборҳои бой аз ғалла пур буду ғаллакор нони шикамсерӣ намехӯрд (Р. Ҷ.).

Ин ҷумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдор аст. Дар таркиби он ду ҷумлаи содда омадааст. Ҷумлаи соддаи якум «Анборҳои бой аз ғалла пур буд», ҷумлаи соддаи дуюм «Ғаллакор нони шикамсерӣ намехӯрд».

Асоси грамматикии ҷумлаи якум – «Анборҳо пур буд», ва асоси грамматикии ҷумлаи дуюм – «Ғаллакор намехӯрд» мебошад. Ҳар ду ҷумлаи соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст дутаркибаанд.

Муносибати маъноии ҷумлаҳои соддаи таркиби ин ҷумлаи мураккаби пайваст киёсӣ – хилофӣ аст. Ҷумлаҳои содда бо ёрии пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳами «у» ба ҳам алоқаманд шудаанд. Пайвандаки «у» дар ин ҷумла чун муродифи пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофии «аммо», «вале», «лекин» хизмат кардааст.

Бо ёрии аломатҳои шартӣ ҷумлаи таҳлил шуда чунин ишора карда мешавад:

— ~ — — — — у — — — — ~ — — — —

2. Гулбӣбӣ ғунҷае буд, ки дар як лаҳза ҳам баҳорро дид, ҳам хазонро (С. А.).

Мисоли таҳлилшаванда ҷумлаи мураккаби тобеи пайвандакдор аст. Ин ҷумлаи мураккаби тобеъ аз сарҷумлаи «Гулбӣбӣ ғунҷае буд» ва ҷумлаи пайрави «ки дар як лаҳза

хам баҳорро дид, хам хазонро» иборат мебошад. Чумлаи пайрав муайянкунанда буда, бар эзоҳи хабари номии сарчумла, ки бо исми «ғунча» ифода ёфтааст, омадааст. Чумлаи пайрав бо ёрии воситаҳои зерин ба сарчумла алоқаманд шудааст:

1) пайвандаки «ки» ; 2) морфемаи –е;

Бо ёрии аломатҳои шартӣ чумлаи мазкур чунин ишора мешавад: _____ + е, ~~~~~

Чумлаи пайрави муайянкунанда аксар муродифи иборай сифати феълӣ мебошад. Чунончи, чумлаи мураккаби мазкурро бо чумлаи содда бармегардонем, ки дар натиҷа ба ҷои чумлаи пайрави муайянкунанда иборай сифати феълӣ пайдо мешавад. Гулбӣбӣ ғунчаи дар як лаҳза ҳам баҳору ҳам хазондида буд.

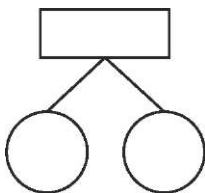
Бо ёрии аломатҳои шартӣ нақшаи чумлаи соддаи мазкурро нишон диҳем, ин тавр мешавад:

_____ =_____ ~~~~~

3. Агар шаш моҳ барфу борон борад, зимистон зимистониашро кунад, дар он вақт деҳқон аз замин ҳосил гирифта метавонад (С.А.).

Ин чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб аст, ки аз се чумлаи содда: як сарчумла ва ду чумлаи пайрави чидаи шартӣ таркиб ёфтааст. Чумлаҳои пайрав ба як савол ҷавоб шуда, барои адои як вазифаи синтаксисӣ омадаанд. Ҳар ду чумлаи пайрави чида ба сарчумла бо ёрии пайвандаки «агар» тобеъ шудаанд. Хабарӣ чумлаҳои пайрави чида чун қоида ба шакли аорист (замони ҳозира – ояндаи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ) ифода шудаанд. Чумлаҳои пайрав пеш аз сарчумла ҷой гирифтаанд, ки ин ҷои муқаррарии чумлаи пайрави шарт аст. Чумлаҳои пайрав бо мундариҷаи умумии сарчумла алоқаманд мебошанд. Байни чумлаҳои пайрав алоқай пайваст дида мешавад.

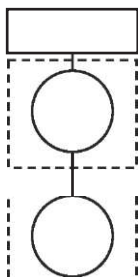
Ин чумла дар шакли нақша чунин тасвир карда мешавад:

4. Дар воқеъ, бой аз кучо медонист, ки Восеъ дар кӯхистон, дар байни одамони соддаи софдиле калон шудааст, ки дуздӣ, қаллобӣ, муттаҳамиро намедонанд (С.У.).

Ин чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб аст, ки аз се чумлаи содда иборат аст. Чумлаи якум «Дар воқеъ, бой аз кучо медонист» сарчумла буда, чумлаи дуюм «ки Восеъ дар кӯхистон, дар байни одамони соддаи софдиле калон шудааст» чумлаи пайрави пуркунанда буда, ба сарчумла тобеъ шудааст ва пайрави дараҷаи якум мебошад. Чумлаи сеюм «ки дуздӣ, қаллобӣ, муттаҳамиро намедонанд» чумлаи пайрави муайянкунанда аст ва пайрави дараҷаи дуюм аст. Чумлаи пайрав хусусияту аломати исми чумлаи пайрави пуркунанда – калимаи «одамон»–ро шарҳ додааст. Чумлаи пайрави пуркунанда, аз як тараф, дар нисбати сарчумла чумлаи пайрав бошад, дар муносибат бо чумлаи пайрави муайянкунанда вазифаи сарчумларо адо кардааст.

Дар шакли нақша ин чумла ин тавр мешавад:

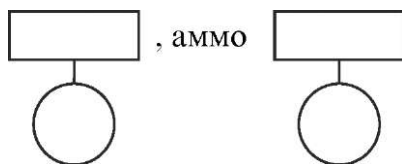

5. Ҳар ду ҳам нағз ҳис мекарданд, ки хомӯширо барҳам додан зарур аст, аммо ҳеч кадоми онҳо чуръат намекард, ки аввалин шуда лаб во кунад (П.Т.).

Ин ҷумлаи мураккаби омехта аст, ки аз чаҳор ҷумлаи содда таркиб ёфтааст. Дар байни ҷумлаи соддаи якум ва сеюм алоқаи пайваст буда, воситаи алоқа пайвандаки «аммо» мебошад. Байни ҷумлаи якуму дуюм ва сеюму чаҳорум алоқаи тобеъ дида мешавад, ки воситаи алоқаи онҳо пайвандаки «ки» аст. Яъне дар ин ҷумлаи мураккаб ду навъи алоқа мушоҳида мешавад, ки ҳар ду алоқа асосӣ аст. Ин хели ҷумлаҳои мураккабро ҷумлаҳои мураккаби омехта меноманд.

Ҷумлаи мураккаби омехтаи мазкур дар натиҷаи омезиши ду навъи ҷумлаи мураккаб – ҷумлаи мураккаби пайваст ва тобеъ таркиб ёфтааст. Агар онро ба ҳиссаҳо ҷудо кунем, як ҷумлаи мураккаби пайваст ва ду ҷумлаи мураккаби тобеъ пайдо мешавад.

Дар шакли нақша ин ҷумла чунин аст:

Ҳангоми таҳлили синтаксисии ҷумлаҳои мураккаб мавқеи гузориши аломатҳои китобат, ролу вазифаи онҳоро низ шарҳ додан зарур аст.

Ин усули таҳлили ҷумлаҳои мураккаб барои аз худ намудани хусусиятҳои маъноию шаклии ҷумлаҳои мураккаб ёрӣ хоҳад расонд.

153. Ин ҳикояро хонда, мазмунашро нақл кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро ҷудо намуда, таҳлил кунед:

Овардаанд, ки шахсе гурбае дошт ва ҳар рӯз ба вай он миқдор гӯшт, ки оташи гуруснагии ӯро фуру нишонда тавонад, муқаррар карда буд. Аммо гурба аз гурусначашмӣ

ба ин миқдор қаноат намекард. Рӯзе аз пеши кабӯтархона мегузашт ва аз садои диловези кабӯтарон иштиҳои гурба дар ҳаракат омада, худро ба он кабӯтархона афканд.⁴⁹ Посбони кабӯтархона гурбаро дастгир карда кушт ва ба пӯсташ коҳ ҷой карда, ба болои кабӯтархона овехта монд. Иттифоқо гузари соҳибаш ба он ҷой афтод, гурбаи худро дар он ҳол дида гуфт:

– Эй шӯхчашии ҳарис, агар ба он қадар гӯшт, ки ба ту мерасид, қаноат мекардӣ, пӯсти туро намекашиданд (Хусайн Воизи Кошифӣ).

41. Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда

Нутқи шахси дигарро ду ҳел нақл кардан мумкин аст: айнан ва мазмунан.

Нутқи айнан нақлшуда

Агар гӯянда ё нависанда нутқи шахси дигарро бо тамоми хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва интонатсионӣ аш, бе тағйири вожаю ибораҳо аз номи соҳиби нутқ нақл кунад, он нутқи айнан нақлшуда номида мешавад.

Нутқи айнан нақлшуда гоҳо мустақил ва баъзан бо нутқи муаллиф (сухани гӯяндаю нависанда ё ровӣ) дар як таркиби мураккаб алоқаи мустаҳками маъноӣ пайдо карда, онро пурра мекунад ё шарҳу эзоҳ медиҳад.

Дар ҳама ҳолат нутқи айнан нақлшуда аз нутқи муаллиф ҷудо карда мешавад:

Академик Б.Ғафуров гуфтааст: «Ташаккули халқи тоҷик аллақай дар нимаи асрҳои IХ–Х анҷом ёфт... дар нимаи аввали асри ХI истилоҳи тоҷик номи он халқе гардид, ки дар Осиёи Миёна ва Хуросон ташаккул ёфт» (Б.Ғ.).

Як хусусияти нутқи айнан нақлшуда дар ин аст, ки дар он унсурҳои луғавӣ забони зинда: вожаҳои гӯйиши мардумӣ, воҳидҳои фразеологӣ, калимаҳои модалӣ,

---

⁴⁹ Афкандан – афгандан – андохтан, партофтан.

хиссачаҳо, нидоҳо ва зарбулмасалу мақолҳо ба таври фаровон истифода мешаванд.

Мисол: – Хайр, писарам, худат медонӣ. Роҳат кушода шавад, Худои Карим дар паноҳаш нигоҳ дорад, – ҳамин барои ман давлати калон (С.Т.).

Аломатҳои китобат дар нутқи айнан нақлшуда

1. Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта мешавад: Сафар аз рӯи ҳавлӣ ба тарафи меҳмонхона рӯ оварда гуфт: «Ақои Олим, ҷои ин хоин меҳмонхонаи дигар аст...» (Ф.Н.).

2. Агар нутқи айнан нақлшуда пас аз сухани муаллиф омада бошад, пас аз сухани муаллиф ду нукта (аломати баён) гузошта шуда, нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта мешавад: Падарам ҳам як рӯз оҳ кашида, ба модарам гуфт: «Лаънат ба ғарибӣ. Аз хирвори тиллоӣ ғарибӣ–ҳоки Ватан беҳтар» (Р.Ҷ.).

3. Агар нутқи айнан нақлшуда пеш аз сухани нақлқунанда (муаллиф) ояд, пас аз он вергул ва пеш аз нутқи айнан нақлшуда тире гузошта мешавад: «Аз лой гурехта ба лойдон афтодам»,– оҳ кашид Ҳочӣ (Р.Ҷ.).

4. Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ё хитобӣ бошад, пас ба ҷои вергул аломати савол ё хитоб гузошта шуда, дар нохунак гирифта мешавад: «Дадаш, нигоҳ карда мешинем–мӣ?»– гуфта ба гап даромад (Ҳ.К.).

5. Баъзан сухани нақлқунанда дар байни нутқи айнан нақлшуда меояд, ки он аз ду тараф бо вергулу тире аз нутқи айнан нақлшуда ҷудо карда мешавад: «Андак истед,– гуфт Нуралӣ,– ҳозир масъаларо маълум мекунем» (С.У.).

6. Ҳолатҳои низ мушоҳида мешавад, ки дар ҷои бурида шудаи нутқи айнан нақлшуда аломати савол ё хитоб гузошта мешавад: «Ҳеч кас надарояд! – гуфт Ҳамроҳхон саҳт карда.– Ва ба ҳеч кас раво ҳам намебинам!» (Ҷ.И.).

7. Дар диалог, ки бештар дар адабиёти бадеӣ во меҳӯрад, пеш аз нутқи ҳар як шахс аломати тире гузошта мешавад. Дар ин ҳолат нутқи айнан нақлшуда бе нохунак ва бо ҳарфи калон навишта мешавад.

- Ёдгор Қобилов ҳаст?
 – Ҳа, омадам. – аз берун як одам овоз дод.
 – Аз даромадгоҳ омадам, равам ё истам?
 – Равед!
 – Хуб
 – Камол?
 – Аз ҳама пеш ман омада будам.
 – Боракалло!
 – Бӯрибой Азимов!
 – Аз кучо омадӣ?
 – Аз ҳавлӣ.
 – Хайрият ки, – гуфт яке, – дар роҳ аз сояат натарсидӣ?
 (Р. Ҷ.).

Нутқи мазмунан нақлшуда

Нақлқунанда (гӯянда ва ё нависанда) нутқи каси дигарро бо тағиротҳои чузъӣ, мазмунан низ оварда метавонад. Дар ин ҳолат одатан нидою мухотаб, ҳиссаҷаю воҳидҳои туфайлӣ, истисноӣ партофта мешаванд. Агар ин воҳидҳои ихтисор қарда наҷаванд, нутқи айнан нақлшударо ба мазмунан нақлшуда баргардондан хеле душвор ва баъзан номумкин аст.

Ақсар вақт нутқи айнан нақлшударо бедушворӣ ба нутқи мазмунан нақлшуда баргардонидан мумкин аст. Дар ин ҳолат бояд мазмуне, ки муаллифи нутқи айнан дар назар дорад, нигоҳ дошта шавад.

1. Агар нутқи айнан нақлшуда дар қолаби ҷумлаи содда бошад, хангоми баргардондани он ба нутқи мазмунан нақлшуда ҷумлаи мураккаби тобеъ ҳосил мешавад.

Муқоиса кунед:

Айнан нақлшуда:
 – Доништа қор қун, доништа! – гуфт Ҳайдарқул (Ҷ.И.). «Хона гармтар-ку!» – мегӯед шумо (П.Т.).

Мазмунан нақлшуда:
 Ҳайдарқул гуфт, ки доништа қор қунам, доништа! Шумо мегӯед, ки хона гармтар-ку.

2. Агар нутқи айнан нақлшуда дар қолаби чумлаи мураккаби тобеъ бошад, хангоми баргардонидани он ба нутқи мазмунан нақлшуда калимаи «гуфта» чун воситаи алоқабандии хиссаҳои чумла илова карда мешавад.

Муқоиса кунед:

Муаллим таъкид кард, ки Муаллим пагоҳ маҳфи-
«пагоҳ маҳфили шеърхонӣ ли шеърхонӣ мешавад гуф-
мешавад». таъкид кард.

Рафиқам аз ман пурсид: Рафиқам аз ман кадом
«Кадом китобҳои бадеиро китобҳои бадеиро хондӣ
хондӣ?» гуфта пурсид.

154. Аз ҷумлаҳои зерин нутқи айнан нақлшуда ва сухани ровиро ҷудо карда, онҳоро шарҳ диҳед. Вазифаи сухани ровиро фаҳмонед.

Мироб гуфт: «Дар колхозамон ҳам азиз ҳастем, агар азиз намешудем, дар айни ҷӯшиши кор ҳамаи вазниниро ба худашон гирифта, моро ба курорт роҳӣ намекарданд» (Ҷ.И.); 2. «Гулхан забон дорад» – пурсидам ман, аз хикояти бобоям дар таачҷуб монда.

«Набошад чӣ? – гуфт ӯ бо лабханд. Дар ин дунёи кӯҳан, барача, ҳар як санг, ҳар як дарахт, ҳар як гулу гиёҳ – ҳама, ҳама чиз забон дорад» (С.Т.); 3. «Ман, – гуфт Темурмалик, – аз он вақт боз ки ҷанг сар шудааст, ҳеҷ гоҳ зану фарзанди худро аз аҳли хонаводаи дигарон фарқ кунонда, барои онҳо ғамхории ҷудогона накардаам» (С.А.); 4. «Оҳ, акнун ҳеҷ намебинам!» – фикри баде ба майнааш омада ҳамчун тир мерасид (П.Т.); 5. «Аз ду тараф чӣ қадар одамон кушта шуданд, – мегуфт дар дил Усмон Азиз, аз ёли зебои сиёҳмушкинаш, ки сабук пой мемонд, чашм нақанда» (С.Т.); 6. «Бачаи бебок, дасткушодӣ ҳам соату маврид дорад. Аввал асбобу анҷоми хона, хӯрду хӯрок, сару либоси аҳли оиларо таъмин бикун. Ошнобозӣ намегурезад. О, нонат, ки аз рӯи китобу мактаб аст, мисли дигарҳо курсиву чорпоя бихар, хонаро чунон ба тартиб биёр, ки бинанда ҳавас хӯрад», вақти ба деҳа рафтаниаш гуфта буд ӯ (А.С.).

42. Аломатҳои китобат

Аҳамияти аломатҳои китобат дар нутқи хаттӣ

Дар нутқи шифоҳӣ гӯянда барои фаҳмонидани мазмуну матлаби худ имкониятҳои зиёде дорад. Аз ҷумла тартибу низом ва суръати нутқ, истҳо (пауза), оҳанги овоз, ҳаракатҳои дасту абру, қиёфа ва ғ. дар нутқи шифоҳӣ аҳамияти муҳим доранд.

Дар нутқи хаттӣ ҳамаи ин бо воситаи аломатҳои китобат сурат мегиранд. Аломатҳои китобат ба ҳиссаҳо ҷудо шудани нутқи мо, муносибату тартиби байни онҳоро мефаҳмонанд. Аз ин рӯ донишҷӯи аломатҳои китобат ва риояи онҳо дар нигоҳдорӣ яке аз фазилатҳои шахси босавод маҳсуб меёбад.

Мазмуни матне, ки дар он аломатҳои китобат дурусту бомавқеъ гузошта шудааст, ба хонанда бештар фаҳмо мебошад. Аломатҳои китобат порчаҳои ҷудогонаи матнро аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа равшану возеҳ мекунад. Масалан, аломати нуқта, савол, хитоб ба итмомрасии ҷумлаи ҳикоягӣ, саволӣ ва хитобиро мефаҳмонад. Аломати дунуқта нишон медиҳад, ки ҳиссаи пас аз он меомадагӣ матлаби пешро шарҳу эзоҳ медиҳад.

Аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ аз инҳо иборатанд:

Нуқта (.)

Аломати нуқта дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ, ки бо оҳанги нарму ором талаффуз мегардад.

Мисол: Дар пешгоҳаш як чархи бисёр калони пӯлодин дар гардиш аст (С.А.).

2. Гоҳо ҷумлаи алоҳида бо пайвандакҳои пайваस्तкунандаи ва, аммо, лекин, вале шуруъ мешавад. Дар ин гуна мавридҳо низ пеш аз ин пайвандакҳо аломати нуқта гузошта мешавад: Ва эҳтимол вай – Таманно, дар Дизак раси ҷамоаро сари вақт ёфта, ҳоло ба Нилӯ баргашт (С.Т.).

Дар зиндагӣ ҳар кас бахт мечӯяд. Лекин бахт ба касе даст медиҳад, ки саъй кунад (Б.Н.); Лекин, гап байни худамон, ман аз он мартаба он қадар хурсанд набудам (Р.Ҷ.); Аммо аз он ҷо одами тарбузаш аз бағалаш афтидагӣ барин дас-ти холӣ омад (Б.О.).

1. Дар охири ҷумлаҳои амриё, ки бо оҳанги талабу хошиш, орзую умед, илтимосу илтиҷо гуфта шудаанд: Канӣ, марҳамат кунед (П.Т.).

2. Дар охири калимаҳои ихтисор кардашуда ба ҷои хиссаи ихтисор шуда: ва ҳ. (ва ҳоказо), ш. (шаҳри), ҷ. (ҷилди), сах. (саҳифа).

Аломати савол (?)

Аломати савол дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Дар охири ҷумлае, ки дорои пурсиш ва савол аст. Шумо дар синфи чандум мехонед?

Дар синфи шумо аълохонҳо бисёранд?

2. Дар охири ҷонишинҳои саволи:

Бахтиёр гуфт, ки фардо ба мактаб омада наметавонад.

Муаллим аз ӯ пурсид:

– Чаро?

3. Дар охири ҷумлаҳои, ки ғўянда тасдиқи фикри худро ба воситаи савол аз шунаванда фаҳмидан мехоҳад: Магар ман меҳнат накардаам? (Ҷ.И.).

4. Дар охири ҷумлаҳои саволии риторикӣ (ҷумлаи саволие, ки ҷавоб талаб намекунад): Магар, ҳамин ҳам кор аст? (П.Т.).

Аломати хитоб (!)

Аломати хитоб дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Дар охири ҷумлаи хитобӣ: Чи андоза зебо, дилрабо-янд онҳо, Олимҷон ако! (Ф.Н.). Зиндаю поянда бод Ватани зебои мо! Хизмат дар артиши миллӣ шараф аст!

Бӯи хуш медамад, баҳор, баҳор!

Зуд биштоб, эй баҳори кор! (П.С.)

2. Дар охири чумлаи амрие, ки бо оҳанги хитоб ифода мешавад: Бирав, аз хонаи Одина хабар гир! (С.А.).

Далери ман, сазовори падар бош,

Чу шамшери падар соҳибзафар бош! (М.Т.).

3. Дар охири чумлаҳое, ки дорои нидоҳои ҳайрат, таассуф, шодӣ, андӯҳ мебошанд. Во, балам! Во, Одинаҷонам! Во, чашму чароғам! Во, қуввати дилам! (С.А.)

– О, Гуландом, туй! (П.Т.).

Аломати сенуқта (...)

Аломати сенуқта ё бисёрнуқта дар чунин мавридҳо гузошта мешавад:

1. Нутқе, ки гӯянда бо ягон сабабе давоми онро ба итмом нарасонидааст, дар навишт бо аломати сенуқта ишора карда мешавад: –Наход, гӯед шишта будем, ки... (П.Т.). «Эҳ! Таклифи Соҳиб амакро ба Сергей гуфтани будаму... Хайр, бо телефон мегӯям» (П.Т.).

2. Иқтибос ва асноде, ки барои таквияти фикр гӯянда ё нависанда аз касе ё сарчашмае меорад, агар он нотаом ё ихтисор карда шавад, дар аввал, байн ё охири он, яъне ҷое, ки ихтисор карда шудааст, се нуқта гузошта мешавад: «Агар сарчумла дар таркиби худ калимаи нисбӣ дошта бошад, ба чумлаи пайрав... эҳтиёҷ пайдо мекунад...» (Луғати терминҳои забоншиносӣ).

Аломати вергул (,)

Аломати вергул дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои ҷудо кардани аъзоҳои ҷидаи чумла: Киштҳои **кинчит, лубиё, нахӯд, мош, харбуза, тарбуз**, хусусан шолӣ зинат бар зинати ин майдони сабзу хуррамро меафзуданд (С.А.); Даҳмардаҳо бо зану фарзандонашон дар тан сарулибоси нав **харсавору аспсавор, доиразанону сурудхонон** аз талу теппаҳои атроф меҳамиданд (А.С.).

2. Барои ҷудо кардани аъзоҳои истисноии чумла: Ин деҳа тобеи райони Ғиждувон буда, як фарсах – **8 кило-**

метр, дуртар аз маркази район вокеъ аст (С.А.): Дар назди тиреза, **дар сари мизи корӣ**, марде менишаст (Ҷ.И.).

3. Барои чудо кардани калима, таркиб ва ибораҳои туфайлӣ:

Хушбахтона, ҳариф ба як нуқтаи сусти ман пай набурда буд (С.А.); Имсол, **ба назарам**, баҳор хеле серборон омад (Ҷ. И.); **Хулосаи калом**, Одина ба умедвории бисёре дубора ба завод даромад (С.А.).

4. Барои чудо кардани мухотаб: Раҳмат, **дӯсти ази-зам**, ҳазор бор раҳмат (Р.Ҷ.).

Биёед, **эй рафиқон**, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем (С.А.).

5. Барои чудо кардани аъзоҳои такрори чумла:

Фазлу ҳунарам Ватан **туй, ту**,
Сози зафарам Ватан **туй, ту** (М.Т.).

6. Барои чудо кардани ҳиссаҳои тасдиқию инкорӣ:

Не, намедонем, ки ӯ меравад (Р.Ҷ.);

Ҳа, шуморо мешиносам (Ҷ.И.).

7. Барои чудо кардани нидоҳои гуногун: **Оҳ**, ту магар Гулнор нестӣ?! – гуфта як қад парид зани ҷӯлидамӯ (С.А.); «**Уҳу**, инҳо ҳамон мӯъминони пок ва мусулмонони холиси ростгӯи муқаррарӣ –ку», – гуфт худ ба худ козикалон зери лаб ғур – ғурқунон (С.А.).

8. Барои чудо кардани чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти бепаивандак: Офтоб тамоман фуру рафт, сояҳои ғафси кӯҳсор чун пардаҳои шаби тор даври пеши маро фаро гирифт, ман мадхушона ба хаёл фуру рафтам (С.А.).

9. Барои чудо кардани чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти хилофии пайвандакдор: Ҳанӯз офтоб дар паси кӯҳҳои сурхоб паноҳ буд, лекин дар он тараф осмон равшан гашта буд. (Ҷ.И.).

10. Барои чудо кардани чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби пайвасти ҷудой: Дарахтон кайҳо баргҳошонро партофта, шоҳу танаҳошонро гоҳ борон шуста мегузашт, гоҳ барф паҳш мекард (П.Т.); Ё дар идора касе набуд, ё телефон вайрон буд (Ҷ.И.).

11. Барои чудо кардани чумлаи пайрав дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ: а) вақте ки чумлаи пайрав пеш аз сарчумла меояд: Ба қадре ки рӯзи тӯй наздик омада, ҳарачот зиёд шудан мегирифт, қарзи вай ҳам зиёдтар мешуд (С.А.); б) вақте ки чумлаи пайрав дар байни сарчумла меояд: Чакраҳое, ки аз чандин чунин чашмаҳо мечаканд, дар як ҷо ғун шуда ҷӯйчаи мусаффоеро ба ҳам мерасонанд (С.А.). в) вақте ки чумлаи пайрав пас аз сарчумла меояд: Мо ҳама парвонаҳое будем, ки дар гирди шамъи фурузони адабиёти тоҷик – устод С. Айни, давр мезадем (Р.Ҳ.).

12. Барои чудо кардани чумлаҳои пайрави чида, ғайричида ва дараҷа дар таркиби чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб: Офтоб – он офтобе, ки ҳар рӯз бо баромадани худ аз сари Одина ғаму андӯҳи шабонаро дур мекард, он офтобе, ки ҳар шаб бо фуру рафтани худ ба фуру рафтани Одина дар ғаму ғусса сабаб мешуд, имрӯз ба Одина таъсири чаппа мекард (С.А.).

13. Барои чудо кардани чумлаҳои соддаи таркиби чумлаи мураккаби омехта: Рӯзе аз рӯзҳои баҳорон кӯҳистон бо вазидани бодҳои баҳорӣ аз фаровонии сабзаи навхез монанди дарёи пуроб мавҷ мезад, мавҷҳои сабзагиро танҳо харсангҳое, ки ҷо–ҷо аз камари кӯҳ барҷаста истода буданд, халал мерасониданд (С.А.).

155. Вазифаи аломати вергулро дар чумлаҳои зерин фаҳмонед.

1. Хушбахтона, ҳариф ба ин нуқтаи сусти ман пай набурда буд (С. А.); 2. Албатта, соли оянда боз ҳам зиёдтар китоб чоп хоҳад шуд (С.А.); 3. Воқеан, аз сӯҳбати мо ба худи шумо низ суде хоҳад расид (Ф.М.); 4. Майлаш, розӣ шуд Малик (П.Т.); 5. Албатта, духтар гуфтаи бойро бо шиддат рад карда, «маро аз ин палид халос кунед» гуфта ба домани падараш часпидааст (С.А.); 6. Ба ҳамин тариқ, кашфҳои зебо, бадост ва арзонтари ман талабгори зиёд дошт (Р.Ҷ.); 7. Хиромон, зоҳиран, аз аввалин тоҷикдухтарони крандор аст (Ф.М.); 8. Ин, ба фикри ман,

аз он чиҳат рӯй додааст, ки ин ду симои тавоноии рус танҳо дар чорчӯбаи назми милли маҳдуд нашудаанд (М.Т.).

Нуктавергул (;)

Аломати нуктавергул дар охири ҳар фикри соддаи мустакиле гузошта мешавад, ки он ба таркиби фикри мураккабтару муфассалтар дохил мешавад, аз ин рӯ аломати нуктавергул дар ҳолатҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои ҷудо кардани аъзоҳои ҷидаи тафсилии ҷумлае, ки пеш аз ин аъзоҳои тафсилӣ ё баъди онҳо аломати вергул гузошта шудааст:

Дар он юнучқазорҳо баррағони ширмаст озодона чарида, монанди мурғобиҳои ба даруни оби зулол шино мекардагӣ сайр менамуданд; аз буттаҳои алаф бо дандонҳои садафини худ аз сари он оҳистакак қанда мегирифтанд (С.А.).

2. Барои ҷудо кардани ҷумлаи мураккаби пайвасту тобеъ, ки дар таркиби матн дар як банди яклухти наҳвӣ муттаҳид шудаанд:

Ҳамин ки офтоби ҷаҳонтоб баромада партави худро дар сари ҷаҳониён андохт, ба қатори ҳайвонот ва наботот гӯё ки хок ҳам аз хоби гарон сар бардошт; ба таъсири тобиши офтоб аввал шабнам бухор шуда ба ҳаво парид, пас аз он хок ҳам хушк ва сабук шуда бо расидани суми гӯсфандон ба парвоз оғоз кард; вақте ки офтоб қадӣ найза баланд шуд, ҷанг ҳам рӯи ҳаво ва офтобро фаро гирифта, оламро сиёҳ ва торик кард, гӯё ки офтоб пас аз як соати баромадани худаш боз фуру рафт, лекин дар атрофи баромадгоҳи худ фуру рафт (С.А.).

Дунукта (:)

Аломати дунукта ё баён дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои чудо кардани ду ҷумлаи соддае, ки ҷумлаи соддаи дуҷумлаи шарҳу эзоҳ ва тафсили ҷумлаи соддаи аввал аст:

Сағирахона як сағирахонаи интернатсионалӣ буд: дар он ҷо тоҷик, ўзбек, қазоқ ва туркман барин миллатҳои маҳаллӣ буданд (С.А.).

2. Баъд аз вохидҳои хулосакунанда, ки пас аз онҳо аъзоҳои ҷидаи ҷумла меоянд: Аз водихо то талу теппаҳои Ҳисор киштзору боғот ба назар рангоранг: сабзу нилобӣ, норинҷию гулобӣ, зардҷаю пистокӣ менамуд (Ф.Н.).

3. Пеш аз нутқи айнан нақлшуда: Бача таачҷуб намуда пурсид: «Қишлоқро тамошо мекунӣ» (Ҷ.И.).

156. Вазифаи аломати дунукта ва нуқтавергулро дар ин матн фаҳмонед.

Дар мавзеи Хоҷа Балҷувони вилояти Балҷувон маҷлиси тантананоке барпо шудааст, гўсфандонро кушта дегхоро қатор карда, ошҳои гуногун пухта истодаанд. Дар як тараф калоншавандагони мамлакат: боён, муллоён, эшонон, саркардагон ва амалдорон дар ҳузури бародари вакили мухтор, ки баъди аз Бухоро рафтани худи вакил ба ҷои ӯ ҷонишин шуда буд, дузону нишаста «таксиркашӣ» мекунанд. Дар тарафи дигар Сураӣ афандӣ ба шарафи меҳмонон аскарҳои миллиро машқ дода, намоиш кунанда, тантанани ин маҷлиси таърихи дуболо мекунад.

Дар поёни зиёфат Давлатманд-бӣ, Абдулқайюм-бӣ ва Абдушукур, ки ин зиёфат ба шарафи он муҳайё шуда буд, бо ҷомаи зардор аспони роҳвор ва нақдаҳои бисёр сарфароз гардиданд; дигар калоншавандагон ҳам ҳар қадом ба қадри ҷоҳу мартабаи даври амирии худ, аз «давлати» ҷонишини вакили мухтор баҳравар шуданд; хулоса, ҳама шод ва ҳама миннатдор.

Танҳо дар гӯшае, дуртар аз маҷлиси зиёфат, дар чое, ки дар он ҷо аспони ҷонишини вакили мухторро баста буданд, Дохунда сари дуло нишаста буд, ки аз чехрааш аломати нохушнудӣ хувайдо мегардид; ӯ ба наздикии ин маҷлис, ки овози «зинда бод!»— ҳо ва садои қарсақҳо ба осмон мепечид, гӯё ки ҳеҷ чизро намедид ва намешунид бошад, пешонии худро ба сари зонуи худ ниҳода, дар олами хоб ва хаёл фуру рафта буд (С.А.).

Тире (–)

Аломати тире дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Дар байни мубтадо ва хабаре, ки бандаки хабарӣ ва феълҳои ёвар ифода наёфта бошанд: Астана – маркази Ҷумҳурии Қазоқистон; Турсунзода – шоир. Ҳаво – соф (С. А.); Асоси кулли хушиҳои зиндагӣ – заҳмат (С.Т.).

2. Пас аз аъзоҳои ҷидае, ки баъд аз онҳо вохидҳои хулосакунанда омадааст: Қасрҳо, кӯшкҳо, саройҳо, қорвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта ҳокистар гардида буданд (С.А.).

3. Барои ҷудо кардани нутқи муаллиф (нақлқунанда) аз нутқи айнан нақлшуда. Мисол: «Наход ки шумо аз ман хафа шуда бошед?» – гуфт Ҳошим Қорвон (С.У.).

4. Дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеи бепайвандаке, ки яке аз ҳиссаҳо шарт, замонро фаҳмонад, ё ин ки яке аз ҳиссаҳо ба дигаре муқобил гузошта шавад. Мисол: Меҳнат кунӣ – роҳат мебинӣ: Аз бад – касофат, аз нек – шарофат.

5. Дар байни калимаҳои, ки ба вазифаи ҳолшарҳқунанда омада, замонро макон, миқдору андозаро мефаҳмонанд:

Вай ба ин ҷо даҳ – понздаҳ рӯз пештар омада буд. Дар маҳфили дирӯза чил – панҷоҳ нафар талаба иштирок дошт.

6. Барои ҷудо кардани аъзои истисноӣ аз аъзои муқаррарӣ: Ҳомидхоҷа – хоҳарзодаи шавҳараш, бемордорӣ мекард (С.А.).

Дар муховара (диолог) пеш аз сухани ҳар як гӯянда аломати тире гузошта мешавад:

- Ба муҳоҷир шуда омаданатон ягон ҳафт – ҳашт сол шудагист?

-Ҳа, ҳашт соли рапа – расо (П.Т.)

157. Вазифа ва моҳияти аломати «тире»-ро дар ҷумлаҳои зерин шарҳ диҳед.

1. Ду понздаҳ – як сӣ (фолклор); 2. Омадан – бо иродат, рафтан – бо иҷозат (зарбулмасал); 3. Шаст – камоли мардист (фолклор); 4. Панҷум – Ашрафҷон ном сандуксоз буд (С.А.); 5. Ҳаво – соф (С.А.); 6. Ҳаво – тару тоза ва бисёр форам, сада, беда қади ҷӯйбор – сабз, дарахтони бодому зардолу сап – сафед (С.У.); 7. Сафар кардан – ҷаҳон дидан (Ҷ.И.); 8. Амина – ҳамсафараш (С.Т.); 9. Асоси кулли хушии зиндагӣ – заҳмат! (С.Т.); 10. Шон раис – соҳиби деҳа! (С.Т.); 11. Онҳо – душмани дуҳои кулли дарандагони олам (С.Т.).

Қавс ()

Аломати қавс дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои ҷудо кардани калима, ибора ва ҷумлаи иловагӣ, туфайлӣ, ки барои шарҳу эзоҳ ё пурра кардани матни асосӣ дар мобайн ё охири он оварда мешавад: Пошобибӣ (модари хӯҷаин) ҳар рӯз маро ба чанд ҷой ба чизбардоштабарӣ ё чизбардоштабиёри мефиристод (С.А.): Зардолуҳои пешпазак (ҷавпазак, моҳтобӣ, лучак) кайҳо пухтаанд. (Ҳ.К.); Вай ҳар замон Иброҳимбекро хушдор меод, ки ӯ (ба ангушт ба синаи хеш куфта) содиқтарин дӯсти амир Олимхон аст (С.Ш.).

1. Барои ҷудо кардани калимаю ибораҳое, ки муносибати шунавандаро ифода мекунад: Ҳунарманди мумтоз дар сахна пайдо мешавад (қарсақзани бардавом)

2. Барои нишон додани манбаъ ва сарчашмае, ки ба он ишора карда мешавад: Мирзо турсунзода соли 1911 таваллуд ёфтааст (Аз кит.: Адибони Тоҷикистон)

3. Барои шарҳи калимаҳои чудоғонае, ки иқтибосианд ё маъниашон нофаҳмоанд ва ё истилоҳ мебошанд наҳв (синтаксис), мутаадӣ (гузаранда), монда (лозим), актив (фаъол), пассив (ғайрифаъол).

158. Аз ин матн вазифаи аломатҳои китобатро фаҳмонед.

Подшоҳе бо ғулومه ачамӣ⁵⁰ дар киштӣ нишаст ва ғулом дигар⁵¹ дарё надида буд ва меҳнати⁵² киштӣ наёз-муда. Гиряву зорӣ дарниҳод⁵³ ва ларза бар андомаш афтод. Чандон ки мулотифат⁵⁴ карданд, ором намегирифт ва айши малик аз ӯ мунағғас⁵⁵ буд. Чора надонистанд.

Ҳакиме⁵⁶ дар он киштӣ буд, маликро⁵⁷ гуфт:

Агар фармон диҳӣ, ман ӯро ба тариқе хомӯш гардонам.

(Малик) гуфт:

Ғояти лутфу карам бошад⁵⁸.

(Ҳаким) бифармуд, то ғуломро ба дарё андохтанд, боре чанд ғӯта хӯрд, мӯяш гирифтанду пеши киштӣ оварданд, ба ду даст дар суккони⁵⁹ киштӣ овехт. Чун баромад, ба ғӯшае бинишаст ва ором ёфт.

Маликро аҷаб омад, (аз ҳаким) пурсид:

- Дар ин чӣ ҳикмат буд?

(Ҳаким) гуфт:

- Аз аввал меҳнати ғарқ шудан начашида буд ва қадри саломати киштӣ намедонист. Ҳамчунин қадри офи-

---

⁵⁰ Ачамӣ – эронӣ.

⁵¹ Дигар – ба маънои пеш аз ин.

⁵² Меҳнат – азоб.

⁵³ Дарниҳод – сар кардан.

⁵⁴ Мулотифат – лутфу меубонӣ, навозиш.

⁵⁵ Мунағғас – талх, тира.

⁵⁶ Ҳаким – донишманд.

⁵⁷ Малик – подшо.

⁵⁸ Ғояти лутфу карам бошад – ин кори ту ниҳояти лутфу меҳрубонӣ хоҳад буд.

⁵⁹ Суккон – рули киштии бодбонӣ, ки дар қафои он аст.

ят⁶⁰ касе донад, ки ба мусибате⁶¹ гирифтор ояд (Саъдии Шерозӣ).

Нохунак «»

Аломати нохунак дар мавридҳои зерин гузошта мешавад:

1. Барои нутқи айнан нақлшударо аз сухани муаллиф чудо кардан:

Ба дарвеш гуфт он тавонгар: «Чаро»

Ба пешам пас аз дерҳо н – омадӣ?»

Бигуфто: «Чаро н – омадӣ пеши мо?»

Басе хуштар аст аз «Чаро омадӣ» (Абдурахмони Ҷомӣ).

2. Барои чудо кардани калимаю ибораҳои, ки бо маънои ғайриаслии худ омаданд: Як – ду бригадир «сарфакорӣ мекунем» гуфта, нуриро ба замин аз меъёр кам андохта буданд (Ф.М.).

3. Номи адабиёти бадеӣ, асару мақолаҳо, рӯзномаю мачаллаҳо дар нохунак гирифта мешаванд: Хусусан баъзе бобҳои «Қиссаи Ҳиндустон» – ро то даҳ бор рӯйбардор карда буд (Б.Р.); Вай повести «Одина»-и устод Айниро бодиккат мутолиа кардааст.

159. Аломатҳои китобати матни зеринро фаҳмонед.

Дарвешҳои олиҳиммат бо подшоҳи соҳибшавкат алоқаи рафтуомад ва ҳамсӯҳбатӣ дошт. Рӯзе вай дар пешонаи подшоҳ асари малол дид ва ҳарчанд кӯшид, ки сабаби ин ҳолро фаҳмад, ғайр аз бисёр омадурафт кардани худ сабабе наёфт. Пас, рафтуомади худро бас кард ва аз сӯҳбати ӯ даст кашид. Рӯзе он подшоҳро дар роҳе бо вай мулоқот афтод ва забон ба мақолот бикушод, ки: «Эй дарвеш, сабаб чист, ки алоқа аз мо буридӣ ва қадам аз омадурафт кашидӣ?» Дарвеш ҷавоб дод: «Сабаб он ки дониستم, ки наомада савол шунидан беҳтар аст аз омада малол дидан» (Абдурахмони Ҷомӣ).

⁶⁰ Офият – саломатӣ.

⁶¹ Малик – подшо

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ЗАБОН

Хонандагони арҷманд! Шумо аз синфи якуми мактаби таҳсилоти умумӣ забони модарии худ, яъне забони тоҷикиро, омӯхтаед. Оё, медонед, ки худи забон чист, барои чӣ вай хизмат мекунад? Шумо ғайр аз забони модарии худ боз кадом забонхоро медонед ва шумораи онҳо дар дунё чӣ қадар аст? Шумо оё медонед, ки забони тоҷикӣ ба кадом оилаи забонҳои дунё дохил мешавад ва забонро кадом илм меомӯзад?

Забон ба қатори ҳодисаҳои дохил мешавад, ки ба ҳаёти ҷомеаи инсонӣ алоқаманд мебошанд. Ягон ҷомеа бе забон арзи ҳастӣ накардааст. Одамон ҳамеша бо ҳам дар робитаи иртибот⁶² ҳастанд. Робитаи тарафайни инсон тавассути забон амалӣ мешавад. Инсон мақсаду маром ва андешаҳои худро ба воситаи забон иброз⁶³ медорад, пас забон ва тафаккури инсон дар иртибот аст. Забон одамонро ҳамдаму мунис мегардонад, забон одамонро ба сулҳу салоҳ ҳидоят мекунад. Аз ин ҷост, ки дар бораи суду зиёни забон, саҳми он дар ҷомеаи инсонӣ донишмандони олам, ба хусус олимону адибони форсу тоҷик, андешаҳои муфиде ба ёдгор мондаанд. Чунончи, Саъдии бузург гуфтааст:

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист?

Калиди дари ганчи соҳибхуна.

Воқеан, забон калидест, ки қуфли бисёр муаммою мушкилоти ҳаётро мекушояд ва дари ганчи маърифату донишро ба рӯи одамон боз мекунад.

Забон мисли шуури инсон қадимӣ аст. Забон аз давраҳои хеле қадим ҳамчун воситаи муомилаи одамон хизмат кардааст. Инкишофи тадриҷии забон ба одамон имкон дод, ки таҷрибаҳои ҳосил кардашонро сайқал диҳанд. Онро аз насл ба насл ба ёдгор бимонанд. Забон ба инсон шароит фароҳам овард, ки сатҳи зиндагӣ, илму фарҳанги башариро баланд бардорад. Халқҳои ба ҳам ҳешу наздике, ки баромади онҳо ягона аст, забонашон

---

⁶² Иртибот – алоқа, робита, бастанӣ чизе ба чизе

⁶³ Иброз – ошкор кардан, нишон додан

низ ба ҳам хеш мебошад ва онҳо як оиларо ташкил менамоянд. Чунин оилаи забонҳо аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ умумият доранд. Масалан, ҳамаи эроннажодон бо забони умумии ба ҳам хеш гап мезананд.

Забонҳои имрӯзаи форсӣ, тоҷикӣ ва дарӣ аз як забони умумӣ пайдо шудаанд. Воқеан, таҳлили тадқиқи давраҳои инкишофи забонҳои форсӣ, тоҷикӣ ва дарӣ нишон медиҳад, ки забонҳои шохаи эронӣ бисёр хусусиятҳои муштаракро ягона доранд.

Дар дунё зиёда аз 3000 забон аст, ки онҳо ба оилаҳои бо ҳам хеш ҷудо мешаванд.

Тамоми забонҳои дунё ба 24 оилаи калон гурӯҳбандӣ мешаванд. Яке аз ин оилаи забонҳо гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупой аст, ки он дар худ 12 шохаи забонҳоро мутаххид мекунад. Забонҳои гурӯҳи эронӣ яке аз шохаҳои оилаи забонҳои ҳиндуаврупой ба шумор мераванд. Ба гурӯҳи забонҳои эронӣ ин забонҳо дохил мешаванд: форсӣ, дарӣ, пашту, тоҷикӣ, курдӣ, осетӣ, балучӣ, тотӣ, талишӣ, мазандаронӣ, забонҳои помирӣ, яғнобӣ; забонҳои мурдаи форсии қадим; авестойӣ, паҳлавӣ, мидӣ, парфиянӣ, бохтарӣ, сугдӣ, хоразмӣ, скифӣ, сакӣ.

Забони миллӣ баробари ташакулли миллат пайдо мешавад ва яке аз нишонаҳои муҳими миллат забони ӯст.

Забон, ки воситаи муҳиму асосии мубодилаи афкори одамон аст, ба ҳаёти ҷомеа алоқаи ҳамешагӣ дорад.

Тағйироту дигаргуниҳои ҷомеа дар забон низ асари худро мегузоранд. Аз ҳама қисматҳои забон дида таъсири дигаргуниҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бештару беҳтар дар таркиби луғавии забон дида мешавад. Аз ҳаёти ин ё он халқу миллат баробари аз байн рафтани мафҳумҳои алоҳида, ашӯҳо номи онҳо низ оҳиста–оҳиста аз истеъмол мегузаранд, ё ин ки ба гурӯҳи луғатҳои ғайрифавоҷи мегузарад. Вале қисми фавоҷи луғати ҳар як забон, номи ашӯ ва мафҳумҳои ҳаётан зарур, дар давоми асрҳои зиёд дар забон боқӣ мегузаранд. Масалан, калимаҳои ифодакунандаи номи ашӯҳо: об, нон, замин, ҳаво, кӯҳ, дарахт, оташ, хок, дарё, роҳ; номи мафҳумҳои хешу таборӣ: падар, модар, бародар, хоҳар; номи амалҳо: гуфтан, рафтан, хондан;

номи ададҳо: як, даҳ, сад, ҳазор; чонишинҳо: ман, ту, вай, мо, шумо, онҳо ва ғайра калимаҳои ҳаётан заруру решагии забони тоҷикианд.

Дар забони тоҷикӣ ин вожаҳо дар тӯли асрҳои зиёде чун луғатҳои ҳаётан муҳим хизмат кардаанд ва имрӯз ҳам ба қатори луғатҳои фаъол дохил мешаванд.

Тағйиротҳо дар дигар қисматҳои забон: фонетика, калимасозӣ, грамматика ҳам мушоҳида мешаванд.

Дар солҳои Ҳукумати Шӯравӣ тағйирот дар ҳамаи бахшҳои забон: лексика, фразеология, фонетика, грамматика рӯй дод. Вобаста ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ маданӣ ва тараққиёти илму техника ва соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаю ибораҳои фаровоне ворид гардиданд, ки имрӯз ҳам дар истеъмоланд.

ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ

Ҳарчанд ки дар забони ҳар миллат лаҳча ва гӯйишҳои гуногун мавҷуд бошанд ҳам, забони адабӣ ва расмӣ он ягона аст. Бояд қулли табақаҳо ва мардумони гуногунлаҳҷаи он миллат ба ҳамон забони адабии ягона таълим гирифта, китобат намуда ва гап зананд. Коргузориҳои расмӣ идорӣ ва расонаҳои ахбори умум, нутқи сахнаӣ, гуфтори радио ва телевизион, муоширати байни соҳибони ин забон бо ҳамин забони адабии ягона сурат мегирад.

Забони адабии тоҷикӣ дастоварди муҳими таърихӣ ҳалқу миллати тоҷик аст. Забони адабӣ ин категорияи таърихӣ буда, пайдоиш ва ташаккули он ба омилҳои зиёди ҳаёти ҷомеа вобаста мебошад.

Аломатҳои асосии забони адабӣ, пеш аз ҳама, аз шаклҳои шеваҳои гӯйишҳо боло истодани *ӯ*, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа истифода шудан, шакли устувори сохти грамматикиву нормативии он ва дар шакли хаттӣ фаъолият доштани вай мебошад.

Хат яке аз қомебиҳои барҷаста ва оламшумули инсоният аст, ки тавассути он шароит ва заминаи заруриро муҳимми инкишофи забони адабӣ ба миён омадааст. Маҳз ба тӯфайли хат услубҳои гуногуни забони адабӣ шакл гирифта, сайқалу инкишоф ёфтааст. Хат ҳам давраҳои гуногуни рушду ривҷро аз сар гузаронидааст.

Забони адабии тоҷикӣ дар асрҳои IХ–X ташаккул ёфтааст. Маҳз дар ҳамин асрҳо аломатҳои асосии забони адабӣ дар забони тоҷикӣ пайдо мешавад ва доираи истифодаи он васеъ мегардад. Дар ҳамин ду сада дастовардҳои илмӣ ва маданӣ бо ин забон дар осори хаттӣ назаррас аст. Осори адабии оламшумул, асарҳои илмие, ки аз ин асрҳо боқӣ мондаанд, нишон медиҳанд, ки забони тоҷикӣ дар асрҳои IХ–X дорои системаи муайян ва меъёрҳои устувори морфологиву синтаксисӣ будааст.

Забони адабии тоҷикӣ дар тӯли асрҳои зиёде ба тағироту дигаргуниҳои назаррас дучор шудааст, ки он дар ҳамаи бахшу услубҳои забони тоҷикӣ мушоҳида ме-

шавад. Вобаста ба дигаргуниҳои ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии давр гоҳе ба содданависӣ ва гоҳе ба мураккабу печдарпечии услубҳои нутқ майл карда шудааст.

Забони адабии тоҷикӣ чи дар гузашта ва чи имрӯз дар услубҳои гуногун амал кардаасту амал карда истодааст.

Услуби бадеӣ. Мафҳуми забони адабӣ ва услуби адабӣ ё бадеӣ аз ҳам фарқи муҳим доранд. Забони адабӣ фақат аз услуби бадеӣ иборат нест, балки татбиқи амалии забон дар соҳаи расонаҳои ахбор, илм, коргузори давлатӣ, ҳамчунин суҳанронӣ (нутқи шифоҳӣ) ҳам тавассути забони адабӣ воқеъ мегардад.

Услуби бадеӣ забони адабие мебошад, ки ба воситаи он асарҳои бадеӣ таълиф мешавад. Тарбияи эстетикӣ ва бой гардидани олами маънавии инсон ба воситаи асарҳои бадеӣ аз вазифаҳои асосӣ муҳимми услуби бадеӣ ба шумор меравад. Мафҳуми услуби бадеӣ хеле васеъ аст. Асарҳои насрӣ, мавзун, жанрҳои гуногунӣ бо назму наср иншошаванда ба услуби бадеӣ мансубанд. Имкониятҳои услубии асарҳои бадеӣ хеле васеъ аст. Равонию суфтагӣ, ширинию хушоҳангии забони мо ба туфайли шеърӣ олию оламшумули мо ба вучуд омадааст. Аз ин нигоҳ, волотарин арзиши шеърӣ тоҷикӣ барои имрӯз дар нигоҳдорӣ ва густариш додани забони тоҷикӣ аст.

Дар услуби бадеӣ нависандаю шоир имкон доранд, ки аз тамоми имкониятҳои забонии вожаю ифодаҳо истифода кунанд. Барои таъмин намудани образнокии тасвир, обурани бадеӣ суҳанварон дар услуби бадеӣ аз ташбеҳу истиора, кинояву муболиға, зарбулмасалу мақол, ибораю ифодаҳои фразеологӣ, саволҳои аслию риторикӣ, ҷумлаҳои амрию хитобӣ, ҷумлаҳои унвонӣ нопурра ба таври васеъ истифода мекунанд, хусусан дар тасвири манзараҳои табиат, офариниши типу образҳои бадеӣ.

160. Намунаҳои зерини услуби бадеиро хонда, ба вожаю ифодаҳои маҷозӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва қолаби ҷумлаҳо диққат диҳед:

Сабо, ба лутф бигӯ он ғизоли раёноро,
Ки сар ба кӯху биёбон ту додай моро.
Шакарфурӯш, ки умраш дароз бод, чаро?
Тафаккуде⁶⁴ накунад тутии шакархорро.
Ғурури хуснат иҷозат магар надод, эй гул,
Ки пурсише накуни андалеби шайдоро?
Ба хулку лутф тавон кард сайди аҳли назар,
Ба банду дом нагиранд мурғи доноро.
Надонам аз чӣ сабаб ранги ошноӣ нест
Сихикадони⁶⁵ сияҳчаши ми моҳсиморо?
Чу бо ҳабиб нишиниву бода паймой,
Ба ёд ор муҳибони⁶⁶ бодапайморо.
Ҷуз ин қадар натавон гуфт дар ҷамоли ту айб,
Ки вазъи меҳру вафо нест рӯи зеборо.
Дар осмон на ачаб, агар ба гуфтаи Ҳофиз,
Суруди Зухра ба рақс оварад Масеҳоро.
(Ҳофиз Шерозӣ)

* * *

Ман на он мӯрам, ки дар поям бимоланд,
На занбӯрам, ки аз дастам биноланд,
Кучо худ шукри ин неъмат гузорам,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам.
(Саъдии Шерозӣ)

* * *

Эй писар, бояд ки мардум сухандону сухангӯӣ бувад
ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан
рост гӯӣ ва дурӯғгӯӣ мабош ва хештан ба рост гуфтан

---

⁶⁴ Тафакқуд – меҳрубонӣ, пазиروي, ҷустуҷу, аҳволпурсӣ.

⁶⁵ Сихикад – рост, мавзункомат, хушқомат

⁶⁶ Муҳиб – дӯст, дӯстдор

маъруф кун, то ки агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишна-
ванд, бипазиранд. Ва ҳар чӣ гӯӣ, рост гӯӣ. Валекин, рости
ба дурӯғ монанд мағӯӣ, ки дурӯғи ба рост монанд бех, ки
рости ба дурӯғ монанд, ки он дурӯғ макбул бувад ва он
номакбул (Унсурмаолии Кайковус).

* * *

Дар ҳақиқат ҳам хусну чамоли Гулнор таъсирбахшо
буд: чашми сиёҳи оташбор, мижғони дарози ҷоншикор
ва абрӯи қачи дунболдори ӯ дили ҳар бинандаро аз ҷо
мебурд; мӯи дарози тобдораш, ки то ҳамгашти зонуҳояш
мерасид, барои ҳаваскорон каманди печоне буд; зулфи
парешонашро дар гирди рухсори тобонаш бо он зебӣ
тасвир кардан аз дасти ҳеч наққоши нодиракор намео-
мад; қади навраста, рӯи хучиста, зулфи шикаста, абрӯи
пайваста – ҳама ба якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар
шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтида буданд. Донаҳои
ашки алмосгун, ки аз чашмони дурахшонаш ба рӯи рах-
шонаш мечаканд, намуди шабнами сахарино ба рӯи
гулбарги сурхе чилва медоданд.

Хусусан, дар ҳолати ҳозира хусн ва зебоии Гулнор
яке бар даҳ афзуда буд: чашми бепарвое, ки ба нигоҳи
мағруронааш бинандагон зор буданд, ҳоло бо нигоҳи
маъюсона зорӣ мекард: лаби пуристиғное,⁶⁷ ки дар ғояти
ноз ба ҷуз пеши дилбохтаи худ (Ёдгор) ба боз шудан гар-
дан намефуровард, ҳоло ба ниёз омада буд (С.А.).

Услуби илмӣ аз нигоҳи корбасти вожаю истилоҳот аз
услубҳои дигар фарқ мекунад. Асарҳои илмӣ – тадқиқотӣ
бо услуби илмӣ навишта мешаванд. Дар услуби илмӣ
ба саҳеҳии фикр, асоснокӣ, мантиқи қавии навишта эъ-
тибор дода мешавад. Дар услуби илмӣ барои тасдиқи
фикр, қувват додани фикр, ба сарчашмаҳои дигар, далел-
лу маъхазҳои мӯътамад таъя карда мешавад, бинобар ин
ба онҳо ишора меравад. Ҳар як соҳаи илм истилоҳи хоси
худро дорад.

---

⁶⁷ Истиғно – нисбат ба касе ноз кардан, бе эътиной кардан.

161. *Намунаҳои зеринро аз услуби илми хонед ва мулоҳизаҳои худро оид ба онҳо баён намоед:*

«Қавл аз бисёрии он чаҳор қисмат аст: яке амр, чунон ки касе мар ба касе гӯяд: «Чунин гӯӣ» ва чуз он. Ва дигар истихбор⁶⁸ аст ба ғайри «яъне» хабар пурсидан, чунон ки касеро гӯем: «Чӣ гуна будӣ?» ва «Кучо рафтӣ» ва чуз он. Ва се дигар суол, яъне хостани чизе, чунон ки касеро гӯӣ: «Маро таом деҳ»...Ва чаҳорум хабар аст, ки гӯем: «Чунин аст» ва чуз он» (Носири Хусрав).

* * *

«Образи бадеӣ дар адабиёт ва санъат шакли инъикоси воқеият, манзараи конкрет ва мучталиӣ⁶⁹ ҳаёти инсон буда, дар партави идеали эстетикӣ санъаткор бо ёрии тахайюли⁷⁰ бадеӣ офарида мешавад» (Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик).

Услуби публитсистӣ. Аз ин услуб дар воситаҳои ахбори умум истифода бурда мешавад. Хусусияти барҷастаю фарқкунандаи ин услуб он аст, ки соддаю ҳамафаҳм буда, образнокию барҷастагии воситаҳои тасвир дар он саҳми назаррас дорад. Дар ин услуб калимаю ифодаҳои ҳамаи соҳаҳои истифода шуданаш мумкин аст. Дар услуби публитсистӣ унсурҳои услуби бадеӣ, илмӣ, расмӣ низ чо– чо истифода бурда мешавад.

162. *Намунаҳои зеринро аз услуби публитсистӣ хонда, хусусиятҳои барҷастаю фарқкунандаи онҳоро аз услубҳои дигар фаҳмонед:*

Дар Боку аввали моҳи сентябри соли 1920 Анҷумани якуми аҳолии Шарқ барпо гардид. Анҷуман, чунон ки дар байни аҳолии Шарқ муносибот таъсис карда, барои эшон як хати ҳаракати муайяни машриқзамин, ки солҳои дароз боз дар зери фишори сарватдорон ва чаҳонгирони

---

⁶⁸ Истихбор – хабар пурсидан

⁶⁹ Мучтал – чамъшуда, тӯдашуда

⁷⁰ Тахайюл – ҳаёлот, ба ҳаёл овардан

Фаранг молиш мехӯрад, роҳи халос ва начотро нишон хоҳад дод.

Маълум аст, ки Шарқ қарнҳост, ки зулм мебинад, фишор мехӯрад, торочу толон мешавад, дар натиҷаи ин аҳволи тоқатгудозона гоҳ – гоҳ ҳаракати мазбӯҳӣ⁷¹ мекунад, лекин аз он ҷо ки то кунун ҳаракатҳои инқилобкоронаи машрикзамин пароканда ва аз якдигар беҳабар меафтада, натиҷаи матлубе⁷² наметод (С.А).

* * *

Деҳаи Пискон 9 хоҷагӣ дорад. Боз имсол як мӯйсафеди 86–сола Атобулло Бобоев бӯи хоки Ватанро шамида, аз Зафаробод ба деҳааш Пискон бозпас омад ва феълан хонасозӣ дорад. Зимни сӯҳбат мӯйсафед дарди дил кард:

– Дар Зафаробод кор карда наметавонам, бо азоб мегаштам. Дар Яғноб ҳам лой мекунам, ҳам девор мезанам. Обаш дору, ҳавояш дору, гиёҳаш дору... Сангу хораширо гиромӣ медорам (С. Ш.).

Услуби расмӣ – коргузорӣ. Ба ин услуб навиштаҳои ҳуҷҷатҳои кории идорию муассисаҳои давлатӣ, маъмурӣ, дипломатӣ, ҳуқуқшиносӣ, қонуну фармонҳо, қарору шартномаҳо, навиштани дархосту пешниҳодот, ҳолнома, фиристодани табрикномаҳои расмӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Барҷастатарин хусусияти ин услуб кӯтоҳбаёнӣ, равшании фикру матлаб, саҳеҳии санаду далелҳо мебошад.

163. Намунаҳои зеринро аз услуби расмӣ–коргузорӣ хонда, андешаҷоятонро нисбати онҳо баён соzed:

1. «Ашӯр ном аз фуқароёни Қаротегин ба дарбори олий омада, арз кард, ки Ниёзшоҳ заминҳои маро бо зӯрӣ гирифт, ҳокими вилоят арзи маро намеурсад гуфта ионатнома⁷³ талаб кард. Бинед, агар дар воқеъ, чунин бошад,

⁷¹ Мазбӯҳ – ба ҳалоқат расанда

⁷² Матлуб – талаб кардашуда, мақсад

⁷³ Ионат – ёрмандӣ, ёрӣ, кӯмак

заминхояшро ба худаш гирифта дихед, вагарна мувофиқи шаръи шариф чанчолро қатъ намоед» (С.А).

Хислатнома

ба хонандаи синфи 9–уми мактаби миёнаи №76–уми ноҳияи Баҳори шаҳри Хуррамобод Раҷабов Умед, соли таваллудаш 1991, миллаташ тоҷик

Раҷабов Умед соли нуҳум аст, ки дар мактаби миёнаи №76–уми ноҳияи Фирдавсии шаҳри Хуррамобод таҳсил менамояд.

Умед бачаи боинтизом буда, супоришхоро дар мӯҳлати муайяншуда иҷро мекунад. Дар таҳсил фаъол буда, бо баҳои аъло меҳонад. Дар қорҳои ҷамъиятии синф ва мактаб фаъолона иштирок менамояд.

Умед талабаи боодаб аст, ҳамсинфон, муаллимон ва калонсолонро эҳтиром менамояд. Ба фанҳои дақиқ шавқу ҳаваси зиёд дорад, дар маҳфилу озмунҳои фанӣ фаъолона иштирок карда, доимо барои баланд бардоштани дониши худ кӯшиш менамояд.

Раҷабов Умед аъзои ҳайати таҳририяти газетаи девории синф аст. Вай ба варзиш низ шавқи зиёд дорад, аъзои дастаи футболбозони мактаб аст.

Роҳбари синф имзо Ф.Шодмонов
21. 04. 2006.

Ба директори мактаби миёнаи № 76–уми ноҳияи Баҳори шаҳри Хуррамобод Бӯстонава Ф.А. аз истиқоматкунандаи ноҳияи Баҳор, хонаи 23/4, хучраи 48 Фирӯзова Садбарг

Ариза

Аз Шумо хоҳиш менамоям, ки писари ман – Азизов Маъмурро, ба синфи якум қабул намоед. Ба ин аризаи худ ҳамаи ҳуччатҳои даркориरो илова менамоям.

имзо

С.Фирӯзова

10. 08. 2006.

Забонхат

Ман – Каримов Рустам, талабаи синфи 9–уми «А» мактаби миёнаи № 76–уми ноҳияи Баҳори шаҳри Хурамобод аз мудирӣ хоҷагии мактаб Холов Нуралӣ барои истифода дар қитъаи замини мактаб 15 (понздаҳ) – то бел гирифтаам.

имзо

Р.Каримов

02.03.2006

Тарҷумаи ҳол

Ман – Раҳимов Толиб, 20 майи соли 1990 дар шаҳри Астана дар оилаи зиёӣ таваллуд шудаам. Соли 1997 ба синфи якуми мактаби миёнаи рақами 42–юми шаҳри Астана дохил шуда, дар айни ҳол дар ҳамин мактаб дар синфи 9-ум таҳсил карда истодаам. Падарам – Раҳимов Шоқир, муаллими мактаб, модарам – Раҳимова Шахло, низ дар мактаб муаллима шуда кор мекунам.

имзо

Раҳимов Т.

10.05.2006

ХАТ ВА ПАЙДОИШИ ОН

Дар баробари нутқи овозӣ хат воситаи иловагии мубодилаи афкори одамон ба шумор меравад.

Хат дар натиҷаи зарурати расондани фикри одамон аз як қабила ба қабилаи дигар, аз як мавзеъ ба мавзеи дигар, аз як насл ба насли дигар пайдо шудааст.

Дар ибтидо хат шаклҳои бисёр дағалу ноқулай ва соддалавҳона дошт. Хатҳои ҳозира шакли бисёр инкишофёфта ва суфтаи хатҳои ибтидоианд.

Пайдоиш ва мавҷудияти хат чун воситаи мубодила дар ҳаёти ҷомеа роли муҳим дошт ва дорад.

Хат имкон дод, ки одамон вақту масофаро сарфа кунанд, таҷрибаи башариро нигоҳ доранд, онро аз як насл ба насли дигар интиқол⁷⁴ дода, бою ғани гардонанд, аз таҷрибаи ҳамдигар баҳра бигиранд. Маҳз ба туфайли хат инсон имкон ёфт, ки аз дастовардҳои гузаштагон омӯзад, онҳоро инкишоф диҳад.

Аҳамияти хат дар пешбурди ҳаёти сиёсӣ низ калон аст. Ҷар як тағйироти сиёсӣ–иҷтимоӣ ба воситаи хат аз як минтақа ба минтақаи дигар, аз як давлат ба давлати дигар мегузарад.

Роли хат дар инкишофу пешрафти ҳаёти илмию маданияти ҷомеа, адабиёту санъати миллату халқҳо низ хеле калон аст. Маҳз ба воситаи хат ин соҳаҳои ҳаёти одамон аз насл ба насл дигар интиқол ёфтааст.

Хатҳои ибтидоӣ бисёр соддалавҳона буданд. Онҳо тавассути худи предметҳо, сурати онҳо ё симболи (рамзи) онҳо ифода карда мешуд. Геродот – муаррихи Юнони қадим (асри V то эраи мо) чунин ҳикояте меорад, ки гӯё скифҳо (қабил) ба форсҳо сурати курбоққа, муш, парранда ва панҷ тирро кашида фиристоданд ва ин рамзи он буд, ки «Агар форсҳо мисли курбоққа ба об, мисли муш ба сӯроҳие, мисли парранда ба ҳаво паред ҳам, бо ин панҷ тир кушта мешавед».

Хелҳои гуногуни хат, аз ҷумла, пиктографӣ, идеографӣ, фонографӣ ва ғайра маъмуланд.

Хати пиктографӣ. Вожаи «пиктография» латинӣ буда, аз ду ҳисса-пиктус – расм ё тасвир ва графос-навиштан иборат аст. Ин навъи хат яке аз аввалин хатҳои инсон аст, ки чун воситаи алоқаи одамон ба масофаҳои дур хизмат кардааст. Ин хат алифбо надошт, фақат ба воситаи расм, сурати одамон, ашёю предметҳои воқеию мушаххас тасвир карда мешуд. Ин хатро халқҳои гуногун-

---

⁷⁴ Интиқол – аз ҷое ба ҷое нақл кардан

забон фаҳмида метавонистанд, аммо хати пиктографӣ камбудихоӣ зиёд дошт: аввал ин, ки дар ин хат мафҳумҳои абстракт (маъни)-ро ифода кардан мумкин набуд, дигар ин, ки кашидани расми предмету ашёҳо хеле душвор ва ҳар кас онро дуруст тасвир карда наметавонист. Ҳамчунин бо ин хат матлабро низ фаҳмонидан душвор буд. Аз ин хат ҳоло ҳам истифода мебаранд. Масалан, дар намоиши дӯконҳо, магазинҳо тасвири предметҳоро медиҳанд ё ин ки дар рекламаҳо, ашёҳои ҷудоғона тасвири ин ё он чизро мекашанд.

Хати идеографӣ. Вожаи «идеография»– юнонӣ буда, аз ду ҷузъ: *идеа* – мафҳум ва *графос* навиштан иборат аст. Аломатҳои хати идеографиро идеограмма меноманд. Агар пиктограмма предметро тасвир кунад, идиограмма маъниро мефаҳмонад. Идеограмма айнан кашидану тасвир кардани предмети ифодашавандаро талаб намекунад, балки бо аломатҳои шартии ифодакунандаи маъно саруқор дорад. Масалан, аломатҳои зерин: (+)– ҷамъ, (x)– зарб, (–)– тарҳ, (:)– тақсим, (=)– баробариро мефаҳмонанд. Ҳамаи аломатҳои шартӣ дар илми математика, мантиқ ва ғ. хусусияти идеографӣ доранд.

Хати идеографӣ аз хати пиктографӣ бо якчанд хусусиятҳои бартарӣ дорад.

1) Хати идеографӣ ҳам мафҳуми моддӣ ва маъниро ифода карда метавонад.

2) Дар хати идеографӣ баъзе шаклҳои грамматикӣ ифода мешаванд.

3) Дар хати мазкур аз маҷмӯи аломатҳои мушаххас истифода бурда мешавад.

Яке аз шаклҳои хати идеографӣ иероглифика мебошад. Маънои иероглиф кандакории муқаддас аст. Дар ин хат ҳам тасвири предмет бо рамз то андозае дида мешавад. Масалан, расми пой маънои роҳ рафтано дорад, ё шакли доираи дорои нукта-маънои офтобро дорад, қаноти парранда маънои паридано дорад. Аз ин хат ҳоло ҳам хитойҳо истифода мебаранд.

Хати фонографӣ. Вожаи «фонография» юнонӣ буда, аз «фоне» (овоз) ва «графо» (навиштан) иборат аст. Дар

ин хат овозу ҳичоҳо ифода мешаванд. Бо ҳамин хотир ин хат ба ду шоха чудо мешавад: ҳичогӣ (силлабикӣ) ва ҳарфӣ.

Қадимтарин хати ҳичогӣ – хати шумерҳо, яке аз халқҳои арабизабон (тахминан 3 ҳазор сол пеш аз эраи мо), буд.

Ба хати ҳичогӣ хатҳои ҳозираи ҳиндӣ, банголӣ, эфиопӣ, японӣ дохил мешаванд.

Хати аввалини ҳарфӣ ё овозӣ – хати финикиҳо – хати яке аз халқҳои араб буда, ба асри 12–10 пеш аз солшумории мо тааллуқ дорад. Дар ин хат ҳамсадоҳо бо 22 ҳарф ишора мешуд, садонокҳо бо ҳаракатҳо, бинобар ин хати мазкурро консонантӣ (ҳамсадоӣ) меномиданд.

Хатҳои яхудӣ, эронӣ, сириягӣ ва арабӣ аз рост ба чап навишта мешаванд. Хати Юнони қадим (асри VIII–VII пеш аз милод) низ асоси худро аз хати финикигӣ мегирад. Кириллитсаи русӣ асоси худро дар асри IX аз хати юнонӣ мегирад ва асоси хатҳои имрӯзаи булғорӣ, сербӣ, белорусӣ, чувашӣ, бошқирдӣ, тоторӣ, ўзбекӣ, ёкутӣ ва ғ. мегардад.

НУТҚИ МУРАТТАБ

Инкишофи нутқи мураттаб барои сайқал додани нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон аҳамияти муҳим дорад.

Хонандагон дар натиҷаи иҷрои машқу супоришҳо тарзи мураттабсозии матн, нақли бонизоми андеша ва мулоҳизоти худро ёд мегиранд.

Усули дарси инкишофи нутқи мураттаб тахминан чунин мешавад.

«Бад макуну бад маяндеш»
(ба таври мубоҳиса).

Мақсад: Таҳлил ва муҳокима намудани бадӣ,
бадқирдорӣ ва оқибатҳои он.

Катиба: Ин ҳама ҳеч аст, чун мебиғзарад,
Бахту тахту амру наҳю гиру дор.
Номи неки рафтагон зоё мақун,
То бимонад номи некат ёдгор.

(Саъдии Шерозӣ)

Равиши дарс:

I. Сӯҳбати муқаддимавии муаллим доир ба масъалаи
бадӣ ва бадқирдорӣ.

II. Шарҳ додани калимаҳои душвори матн:

Зоё кардан – барбод додан, нобуд кардан

Дар табиат – дар зиндагӣ, дар ниҳоди одамӣ

Саноат – пеша, кор, рафтор

Ҳамдам – дӯст, ҳамроз, мӯнис

Иттифок – тасодуфан, ғайри ихтиёр

Рафоқат – дӯстӣ, ҳамдамӣ

Маъво – манзил, макон

Нишот – шодӣ, хурсандӣ

Тараб – шодмонӣ, хурсандӣ, шодӣ

Фирок – чудой, дурӣ, ҳичрон

Сипар – асбоби ҷангӣ

Наҳй – манъ кардан, боз доштан

Ҷавшан – либоси ҷангии оҳанин

Озмоиш – санҷиш, имтиҳон

Барошуфтани – хашмигин шудан

Бемурувват – бадсират

Хоро – санги саҳт, гранит

Ҳукамо – ҳокимон

Хасис – паст, разил, бахил, мумсик

III. Шеърро мустакилона хонед ва маънидод кунед.

Набойд кард бад бо бегуноҳе,
Набойд канд худро низ чоҳе.
Гуноҳ набвад 3-ин дар табиат,
Макун бо бегуноҳе ин саноат.

(Фаридуддини Аттор)

IV. Зарбулмасалу мақолҳои зеринро, ки ба мавзӯи бадкирдорӣ дахл доранд, хонед ва аз ҳаёти шахсии худ, аз навигариҳои радио ва телевизион, рӯзномаву маҷаллаҳои хондагон вазъиятҳоеро нақл кунед, ки ба мазмуни зарбулмасалу мақолҳо мувофиқат кунанд:

- а) Ба кирдори бад – сазои бад.
- б) Чоҳкан – зери чоҳ.
- в) Бад кунӣ, бад бинӣ.

V. Ҳикояти зеринро бо диққат хонед ва мазмуни онро нақл кунед.

Сангпушт ва каждум

Сангпуште бо каждуме дӯстӣ дошт ва онҳо ҳамеша ҳамдам буданд. Вақте чунон иттифоқ афтод, ки аз рӯи зарурат мебоист ватани худро тарк кунанд. Ҳар ду дар рафокати якдигар ба сӯи маъвои дигар равон шуданд. Иттифоқо гузари онҳо ба наҳри калоне афтод. Чун каждум аз он об гузашта наметавонист, ҳайрон шуд.

Сангпушт гуфт:

- Эй ёри азиз, туро чӣ шуд, ки гиребони чомаи чон ба дасти андӯх додӣ ва домани дил аз нишоти тараб дарчидӣ?

Каждум гуфт:

- Эй бародар, андешаи гузаштан дар ин об маро дар гирдоби ҳайрат афкандааст, на аз об гузаштан муяссар аст ва на токати фироқи дӯстон мумкин.

Сангпушт гуфт:

- Ҳеч ғам махӯр, ки ман туро бе кулфате аз об гузаронида, ба соҳил мерасонам ва ба пушти худ завраке сохта, синаро сипари балои ту месозам. Ҳайф бошад ба душворӣ ёре ба даст овардан ва ба осонӣ аз даст додан.

Пас сангпушт каждумро дар пушт гирифта, сина бар об афканда равон шуд. Дар аснои шиноварӣ овозе ба гӯши сангпушт расид ва ков-кове аз ҳаракати каждум хис кард. Пурсид, ки «ин чӣ овоз аст, ки мешунавам ва ту чӣ кор карда истодаӣ?» Каждум ҷавоб дод, ки «нӯги неши худро бар ҷавшани вучуди ту озмоиш мекунам». Сангпушт барошуфт ва гуфт:

- Эӣ бемурувват, ман ҷони худро барои ту дар гирдо-би хатар афкандаам ва ба киштии пушти ман аз ин об мегузарӣ. Агар ҳаққи дӯстии қадимро ба эътибор нагирӣ, сабаби неш задан чист, ҳарчанд аз ин ҳаракати ту осебе ба ман нахоҳад расид ва неши дилхароши ту дар пушти хоромисоли ман таъсире нахоҳад кард?

Каждум гуфт:

- Табиати ман майли неш задан дорад, хоҳ захм бар пушти дӯст бошад, хоҳ бар синаи душман.

Сангпушт ба худ андешид, ки ҳукамо рост гуфта-анд: «Нафси хасисро парвардан обрӯи худ барбод додан аст ва сарриштаи кори худ гум кардан» (Ҳусайн Воизи Кошифӣ).

1. Ба рафтори каждум чӣ хел баҳо медиҳед?

2. Оё бадӣ дар ҳалли мушкилоте, ки дар ҳикоят ҷой дорад, ёрӣ расонид?

3. Магар рафтори бадкирдоронаи каждум боиси ба миён омадани мушкилоти наве нагашт?

4. Одамон пеш аз бадкирдорӣ чӣ андеша мекарда бошанд?

5. Агар шумо шоҳиди чунин ҳодиса шавед, чӣ хел рафтор мекардед?

6. Бебарвоии одамон сабаби зиёд шудани бадкирдорӣ шуда метавонад?

7. Ба фикри шумо, чӣ бояд кард, ки бадию бадкирдорӣ дар байни одамон ба нестӣ расад?

VI. Навиштани нақли муфассал дар мавзӯи «Бадкирдорӣ ва оқибатҳои он» (мустақилона).

VII. Хондани нақли навишташуда:

Се—чор нафар хонанда (интихобан) матни навишташонро мехонанд ва аҳли синф онро муҳокима менамоянд.

VIII. Кор бо хатоҳо: Бо ёрии муаллим хонандагон хатоҳои имлоӣ, услубӣ ва лафзӣ дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ содиркардашонро ислоҳ менамоянд.

IX. Хулосабарорӣ ва ҷамъбасти мавзӯ.

164. Матнро бодикқат хонед ва онро истифода карда худатон мустақилона дар ин мавзӯ ишио нависед.

Кишвари ман обод мешавад

... Агар ба дастовардҳои истиқлолият хушбинона назар афканем, самараҳои аҷиби дарахти озодиро мушоҳида мекунем.

Иштироки Ҷумҳурии Қазоқистон дар намоишгоҳи «ЭКСПО – 2000», ки дар шаҳри Ҳанновери Олмони Федеролӣ сурат гирифт, бигирем. Дар байни мамлакатҳои хурду бузурги дунё сарватҳои табиӣ, маҳсулоти корхонаҷот, ҳунар, расму русуми худро намоиш додан ва мақоми хоса ёфтани Қазоқистон чун як давлати соҳибистиклол бахти андак нест. Воқеан, ман дар ин намоишгоҳ бузургии ватан ва қимати ватандорӣ, соҳиби кишвари озоди худ буданро аз нигоҳи «ҷамъият»-и ғарибон боз амиктар дарк кардам. Охир бисёр қазоқистониҳои бо амри тақдир муҳочир аз мамлакатҳои хеле дур барои ширкат дар Рӯзи Ҷумҳурии Қазоқистон ба ин ҷо омада, бо пазмонӣ ва меҳри беандоза савту суруд ва раксҳои ҳунармандони қазоқро пазируфта, ашки шодӣ мерехтанд...

... Дӯстону хайрхоҳони давлати соҳибистиклоли мо, шукри худо, ки имрӯз дар саросари дунё зиёданд. Қазоқистон дар хонадони худ президентҳои бузургтарин мамлакатҳои дунёро пазируфт ва перомуни сулҳу осоиши дунё сӯҳбат орошт.

Сарвари давлати мо имрӯз на танҳо барои ободиву осудагии Қазоқистон, балки таҳкими сулҳу осоиш дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва саросари дунё худро масъул

мешуморад, пайваста мубориза мебарад, хиссаи арзанда мегузорад.

Чомеаи Қазоқистон, фарзандони донишманду бохунари қазоқ ҳадафу афкори башардӯстонаро раванк мебахшанд ва чашми қазоқ ҳамеша ба роҳи дӯсти чонӣ интизор, дари дил ва хони меҳру неъматаш барои хайрхоҳон кушодааст.

Эй кош, ниҳоли истиқлоли давлати қазоқ дарахти бузурги сарсабз гардад ва ба рағми⁷⁵ душманон ҳазорҳо сол ба фарзандони миллат меваи шахдбори озодӣ диҳад!...

165. Матнро хонда мулоҳизаҳоятонро дар бораи дӯстиш оху, гунчишк ва муш баён кунед. Гӯед, ки дӯстӣ чӣ тавр пайдо мешавад? Омилҳое, ки дӯстиро мустақкам ё заиф мегардонанд, ба назари шумо кадомҳоянд?

Охуе дар баландии хушбоду ҳаво ва сералафи кӯҳсор мечарид. Чашми вай ба гунчишке, ки ҳар сӯ мечаҳид, афтод. Оху ба вай нигоҳ карда гуфт:

- Чӣ ин қадар частухез дорӣ, магар ба саёҳат омадӣ?

- Не, ман ба назди ту омадам, меҳоҳам бо ту ошно шавам, – ҷавоб дод гунчишк.

- Ту чӣ кори хуб карда метавонӣ, ки ман ба ту ошно шавам? – гуфт оху.

- Парво накун, аз дасти ман бисёр корҳои хуб меояд. Худат дида, баъд коил мешавӣ, – гуфт гунчишк.

Оху ин таклифи гунчишкро қабул кард. Онҳо аз ҳамон рӯз эътиборан дӯстона зиндагӣ ба сар мебардагӣ шуданд. Баъд ба онҳо муш ҳам ошноӣ пайдо кард.

Рӯзе ногоҳ оху аз рафиқонаш чудо шуда монда, ба доми сайёде афтод. Сайёд хост, ки охуро зинда ба хонааш барад. Бинобар ӯро ба дарахт бо банд саҳт баста, худаш ба қишлоқ рафт.

Гунчишк ва муш ба ҷустуҷӯи оху баромаданд. Ногоҳ гунчишк дид, ки оху дар як дарахт саҳт баста шудааст. Вай зуд ба назди муш рафта, воқеаро нақл кард.

---

⁷⁵ Рағм – қароқат, ғақирӯ хор нигаристан, ба назар ганирифттан.

Ҳар дуяшон ба назди оху омаданд. Муш бо дандончаҳои тезаш бандро зуд бурид. Оху аз доми сайёд озод шуда, бо дӯстони хурдтараки бовафои худ ба даштҳои васею дилкушо баромада рафт. Онҳо ҳамин тавр дӯстона зиндага мекарданд (Аз афсонаҳои халқӣ).

166. Матнро бодиққат хонед. Гӯед, ки дар ин ҳикоя чӣ ҳикмат таъкид шудааст? Худатон аз дида ва шундаҳоятон дар ин мавзӯ нақл кунед.

Як марди мӯйсафед дар биёбон ниҳоле шинонда нигохубин мекард. Чанд сол мегузараду ниҳол қомат афрохта бузург мешавад. Ҳар як шахси раҳгузар дар сояи он дарахт нишаста, ба шинондаи ӯ раҳмат мегӯяд. Марди мусофире қарор медиҳад, ки аз мӯйсафед он дарахтро харида гирад. Аввал мӯйсафед ризо намешавад, вале марди мусофир зорию илтиҷо мекунад.

Ниҳоят, марди мусофир дарахтро харида мегирад ва сирри ин воқеаро ба ҳеч кас нагуфта мегардад. Аз байн як-ду сол мегузараду роҳи ӯ боз аз ҳамон биёбон меафтад, ки яккадарахтро харида буд. Савори асп хурсандона ба ҷониби он биёбону он дарахт лаҷоми аспро тоб медиҳад, ки ҳоли дарахтро фаҳмад. Роҳи пештараро тай карда, рафта мебинад, ки яккадарахт аз пештара бехтар нашъунамо дорад, сояаш ғафстар шудааст. Ҳоло дар сояи он се нафар раҳгузар, ки аз шаҳри хеле дур саёҳат карда омадаанд, нишастаанду ба якдигар мегӯянд:

- Ба одами ин дарахтро шинондагӣ раҳмат. Дар сояаш хеле дам гирифтем.

- Албатта, раҳмат. Лекин, агар ин дарахти мевадор мебуд, дар ин биёбони беоб одами раҳгузар меваи онро хӯрда ташнагиашро мешикаст. Дар ҷойҳои мо дар ҳар ҷо – ҳар ҷои роҳҳои дур себи туршак мешинонанд, ки одами ташна якто гирифта хӯрад, ташнагиаш мешиканад. Себи ширинак не, қасдан туршакро мешинонанд.

Аммо онҳо дар ҳаққи шахси ин дарахтро харидагӣ ҳеч чиз нагуфтанд ва аз яккадарахтро харидани ӯ хабар ҳам надоштанд. Ва ақли ҳеч кас намегирифт, ки ин як-

кадарахтро касе дар байни ин биёбон сабзонида, боз ба каси дигар фурӯхта бошад. Вай аз гапҳои онҳо маънос шуда, дар як тараф рӯи чомааш дароз кашида, ба хониши мурғони роҳгузар гӯш медиҳад, ки онҳо чӣ мегуфта бошанд. Мурғон аз ҳар тараф бисёр омада буданд. Ҳар кадомашон овози хоси худро доштанд, лекин мазмуни байти суруди ҳамашон як хел буд:

–Ба ин дарахтро шинондагӣ ҳазор раҳмат, ба харида соҳибикарда сад раҳмат,– такрор ба такрор мехонданд онҳо.

Он вақт марди мусофир аз шинондан то харидан чӣ фарқе будааст, нағз мефаҳмаду афсӯсхӯрон ба пешонаи худ якто мезанад, ки як бех дарахт нашинонда, умри худро бехуда гузаронидааст. Марди мусофир боз ба гуфтаҳои се нафар роҳгузаре, ки барои ташнагиро шикастан аз ғоидаи себи туршак гап мезаданд, панд гирифта, минбаъд ҳар сол аз баҳорон сар карда, қад-қади кӯчаҳо, дар кучое имкони сабзидани як ниҳоле бошад, ниҳол мешинонад ва то амал кардани онҳо об кашонида, зери ҳар бех мерезад. Ва, ниҳоят, дар чанд ҷои он биёбон себҳои туршак шинонда мепарварад, ки роҳгузарон канда хӯрда, ташнагии худро шикаста раванд (М.Н.).

167. Матнро хонда аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед. Гӯед, ки дар он кадом сифатҳои баҳор ёдрас шудааст? Ба ҳамин матн тақия карда худатон дар мавзӯи «Наврӯз – оғози киштукор» ишиои мухтасар нависед.

Ана, боз баҳор омад. Баҳори файзбор, баҳори суруду шодӣ, баҳори кор баҳри деҳқони бунёдкор.

Мархабо, баҳор! Қадамҳои нахустинат ба ватани мо хучаста бод, баҳори нозанин! Омадани туро тамоми мавҷудоти олам интизорӣ мекашанд. Бо омадани ту замин аз хоби ноз бедор мегардад, тамоми гулу бутғаҳо, дарахтону сабзаҳо ба шукуфтан оғоз мекунанд:

Эй баҳори орзуи умри инсон, мархабо,
Эй сафои рӯзгори чархи гардон, мархабо.

Аз назокат накҳати гул бар машоми кас расид,
Нози наврӯзӣ ба хоку марзи моён, марҳабо!

Паррандагон бо чаҳ—чаҳи худ, дарёву чӯйборҳо бо оби равон, талу теппаҳо бо гулу сабзаҳо ба шукуфтан мебароянд, ки ин ба табиат боз ҳусни дигареро зам мекунад, аз ҳавои атромези баҳорӣ ва хониши булбулони зор бо савту навои худ ошёнгузори гулзору чаманистонҳо мешаванд, ба хотири он ишқи дилсӯзе, ки нисбати гул дорад, кас ҳаловат мебарад.

Бо расидани иди Наврӯз айёми киштукори баҳорӣ сар мешавад ва деҳқонон серташвиш мегарданд.

Дар сарзамини мо Наврӯз ба оғози баҳор ва мавсими киштукор рост меояд. Аз ин рӯ, Наврӯзро иди баҳор, иди деҳқон низ меноманд.

Деҳқонон ба сахро мебароянд, мӯйсафедон нахустин чоши гандумро ба замин мекоранд, бо ҳамин фасли кишт оғоз меёбад. Одамон хонаҳо ва дилҳои худро тоза мекунанд. Ғаму кинаи кӯҳнаро аз дил берун меоранд, гуноҳи якдигарро мебахшанд, соли навро бо ниятҳои тоза пешвоз мегиранд.

Баҳор бо ҳама хубӣ, зебӣ ва рангинии худ меҳмони мардуми Тоҷикистон мегардад. Баҳори нозанин ва Наврӯзи дилафрӯзро мардум бо шодиву хурсандӣ ва суруду таронаҳо истикбол мегиранд:

Наврӯз шуду асри наву соли нав омад,
Дар кишвари моён зи нав иқболи нав омад.
Пушида ба бар, тоҷ ба сар духтари Наврӯз,
Бо соли нав иқболи наву фоли нав омад.

(«Парвин»)

168. Матни зеринро хонед, мазмуни онро нақл кунед. Пас аз он мулоҳизаҳоятонро мустақилона оид ба ин мавзӯ нависед.

Пӯлод ҳар рӯз ба боғчаи бачагон меравад. Дар боғчаи бачагон дарахтони гуногун ва гулҳои зебо бисёранд.

Пӯлод як хислати бад дорад. Вай шикастани шохчаҳои дарахтон, кандани ғунҷаи ношукуфтаре дӯст медорад. Ӯро барои ин кораш мураббия борҳо танбеҳ дода буд. Пӯлод на танҳо гулхоро меканаду шохчаҳои дарахтонро мешиканад, ӯ ҳатто гурбаи худаш ва мурғакҳои ҳамсояро харгиз ором намегузорад.

Ҳалимбобо, ки ҳамсояи Пӯлод аст, асалпарвар буда, чанд бор Пӯлодро бо асал зиёфат карда буд.

Занбӯрҳои асали Ҳошимбобо чунон зебо, ки болҳои тиллорангу нафиси онҳо дар офтоб чун абрешим медурахшиданд. Дар дили Пӯлод дарҳол хохиши дастгир намудани ин занбӯрҳо пайдо шуд. Ӯ давида рафта чорӯби дар назди дарвозаи хобидаро гирифта овард. Вақте ки 3–4 занбӯри асал ба лаби ҷӯйча нишаст, Пӯлод онҳоро бо чорӯб сахт–сахт зад. Як занбӯр аз зарби чорӯб ба об ғарқ шуд, дигаре дар ҳолати беҳушӣ дар рӯи рег хобида монд. Ду занбӯри дигар ба зӯр парида рафт.

Пӯлод дарҳол он занбӯри афтодаро дастгир карда, дар як лаҳза болҳои зебою дурахшони онро аз тан ҷудо кард. Бечора занбӯри бебол акнун парвоз карда натавониста, дар рӯи рег мехобид. Ду занбӯри аз дасти Пӯлод халосхӯрда бошанд, бо тарсу ҳарос ба хонаи худ, ба назди қуттиҳои асал парида рафтанд. Дар даромадгоҳи қуттиҳои асал занбӯрмодар бачаҳояшро бодикқат аз назар мегузаронд. Вай модари бисёр саҳтгир буд. Ягон нафар бачаи худро бо пойҳои чиркин ва ё болҳои пурчанг ба асалхона даромадан наменонд.

Якбора ду занбӯри асал бо доду фиғон ба назди модар парида омаданд.

- Дар боғи ҳамсоя, дар лаби ҷӯйча писарбачае...

- Хайр, ҷӣ кор кард он писарбача? – пурсид занбӯрмодар бо хоҳири парешон.

- Як хоҳаракамонро нобуд кард,... болашро канд...

-Як хоҳаракамонро ба об ғарқ кард, – гуфт занбӯри дигар.

-Чӣ бераҳмӣ! – ба ғазаб омад занбӯрмодар. Мо рӯзи дароз меҳнат мекунем, асали хушбӯӣ ҷамъ меварем. Вай бошад. Равед, ӯро ҷазо диҳед!

Як занбӯри асал бо фармони модар ба сӯи ҳавлии Пӯлодино парвоз кард. Вай зуд аз байни шохҳои дарахтон, гулу сабзаҳо, аз болои деворҳо гузашта, ба лаби чӯйча расиду ба зери чашми Пӯлод неш зад. Пӯлод доду фарёд бардошт:

– Вой, вой, вой, ору газид...

Сонӣ, медонед чӣ шуд?

Чашму рӯи Пӯлод чунон варам карда рафт, ки мондан гиред! Вай ҳатто аз шармаш як рӯз ба боғча нарафт.

Пас аз ин Пӯлод фаҳмид, ки оқибати ранҷонидани мурғ, гурба ва занбӯр барин ҷонваракони бегуноҳ чӣ тавр бад будааст (Аз мачалла).

169. Матнро бодикҷат мутолиа намуда, мазмуни онро бо якчанд ҷумла баён кунед. Гӯед, ки аломатҳои китобат дар ташикли ин матн чӣ саҳм доранд?

Деҳаи Березовичи (Белоруссия) дар оғӯши зулмат меҳобид. Аз канори беша хонаҳои ҷӯбини бомҳояшон най ва пахолпӯш мисли сиёҳии киштиҳое, ки дар бандар лангар андохтаанд, пасту баланд менамуданд. Баъзе хонаҳое, ки аз берун бо оҳак сафед карда шуда буданд, бо тирезаҳои хурд–хурди чоркунчаашон заврақҳои бодбониро мемонданд. Ҳар замон шулӯп–шулӯпи ба соҳил бархӯрдани оби кӯли на чандон калоне, ки дар самти шарқии деҳа воқеъ буд, шаҳрчаи лаби баҳрро ба хотир меовард. Чирроси ҳашаротҳои гуногун то хеле дурӣ ба гӯш мерасид ва гоҳ–гоҳ аз ин ҷою аз он ҷо аккосзании сагон хомӯшии ваҳмангези шаби торро халалдор мекард...

«Онҳое, ки немисҳо дирӯз дастгир кардаанд, дар осиеби деҳа маҳбус мебошанд,— гуфт Давлат ба Клими донбасӣ, ки дар паҳлӯяш ҳамроҳи Самееви Восмушка дароз кашида буд.» Вазифаи гурӯҳи шумо номаълум ба осиеб наздик шуда, посбонро аз миён бардошта, одамони моро озод кардан ва ҳамроҳ ба беша қафо ништастан аст...

Ҳамин вақт телефонист Петя Семёнов омада хабар дод:

Рафиқ комбат, аз сардори штаб Карпенко хабар омад, ки чанговарони мо бо сардории артиллерист ба анбори яроқу аслиҳа роҳ кушодаанд ва аллакай чизи бисёре кашонидаанд.

«Айни вақти ҳамла», – гуфт худ ба худ Давлат ва ба во-ситаи Петя командирони гурӯҳхоро ба наздаш чамъ карда, бори дигар вазифаи чангиро таъкид намуд.

- Сар мекунем, рафиқон. Аз ҳама аввал гурӯҳи Клим ба сӯи осиеб ҳаракат мекунад. Баъди он аввангарди гурӯҳҳо, аз паси он ҳар се гурӯҳ аз ғарбу шарқ ва ҷануб хомӯш пеш рафта, ҳамин ки ба наздикии посбонҳои немисҳо кадамҳои бошумор монд ва деҳа ба ҳалқа гирифта шуд, ба осмон мушаки сабз парронда мешавад ва ин ишора ба ҳамлаи якҷояи ҳама мебошад. Фаҳмидед?

- Фаҳмидем, рафиқ комбат, – ҷавоб доданд оҳиста хозирон.

- Пеш аз ҳама кӯшиш бояд кард, ки нақшаи мо ба кадри имкон бе ғалоғула ва оташфишонии зиёдатӣ ба амал барояд, то ки қувваи тозаи немисҳо аз атроф ба ёрӣ нашитобад, – таъкид кард Давлат.

- Ғалаба насибатон бод, рафиқон! – гуфт комбат Сафоев ба китфи ҳар кадоми онҳо бо навозиш даст зада.

Расо соати сею ними шаб амалиёт сар шуд.

Аз ҳама аввал посбонҳои немисӣ барҳам дода шуда, барои амалиёти якҷоя имконият ба миён омад. Пас аз ин як гурӯҳ чанговарон бо сардории худи комбат Сафоев дарҳол ба хонаи командири ротаи немисҳо зада даромада, ўро зинда ба даст овардан мехостанд, ки вай дар оғӯши торикӣ аз тиреза чаҳида гурехт... (Ф.Н.).

170. Матнро хонда, онро ба қисматҳо ҷудо кунед. Аз рӯи қисматҳои ҷудокардаатон мухтасар нақл кунед.

Вақте ки Одина дар самоворхона аз Шариф хабаре аз хонаводааш пурсид, аввал аз бими он, ки ба Одина таъсири бад хоҳад кард, бо вучуди донистани ин ҳама аҳволро ба ў нагуфтани буд. Чун баъд аз нақли саргузашти худаш ўро хеле осуда ва оромида ёфт, ба ин аҳволи ў фирефта

шуда ҳамаи ин воқеаҳоро, агарчи ба ин тафсил набошад ҳам, кӯтоҳ карда гуфт. Шариф дар вақте ки ин воқеаҳоро ба Одина ҳикоят мекард, дар ҳар сари сухани худ ба ҳоли ӯ бодикқат менигарист ва ӯро аз аввал ҳам осудатар ва оромида ёфта ба ҳикояти худ давом мекард.

Баъд аз тамом шудани ҳикоят дид, ки Одинаро хоб рабудаст, яқин кард, ки ӯ ба ин аҳвол аҳамияте надодааст. Дар ин асно Шохмирзо палав ва шӯрборо кашида овард ва хост Одинаро бедор кунад, то ҳамроҳ хӯрок хӯранд. Ҳарчанд саъй кард, Одина бедор намешуд, пас маълум гардид, ки мадҳуш гардидааст. Шариф донист, ки он ҳама осудагӣ ва оромӣҳо на аз чиҳати аҳамият надодан, балки аз чиҳати заъф ва нотавонӣ будааст.

Агарчи Одина баъд аз дасту пояшро молидан ва ба рӯяш об задани Шохмирзо ба хуш омада, чашмонашро кушода бошад ҳам, чиз хӯрдан он тараф истад, ёрои ҳаракат кардан ва чунбидан надошт, танҳо чашми худро кушода, ба як нуқта теғ кашида, нигоҳ карда меистод ва боз мепӯшид.

Бо таъсири ин аҳвол аз гулӯи Шохмирзо ва Шариф ҳам ош ва нон нагузашт ва таомро ба як сӯ ниҳода, ҳар ду кати Одинаро бардошта ба даруни самоворхона дароварданд.

Шариф ҳам ба боз омадан ваъда дода, баромада ба кӯшхонаи худ рафт (С.А.).

171. Матни зеринро аввал шифоҳӣ нақл карда, пас аз он мазмуни онро дар шакли ҳикояи хурд нависед.

Гулбибӣ аз падари худ Султонмурод ба синни яқсолагӣ ятим монда буд, то синни ҳаштсолагӣ ба дасти модараш Раҳимабегим, ки холаи Одина буд, парвариш ёфт. Раҳимабегимро ягона муддао ин буд, ки Гулбибиро қадрас карда, ба хоҳарзодаи худ ба занӣ бубахшад, ба ин восита чароғи худ ва чароғи ҳамшираи худро фурузонад. Лекин ба ин орзуи худ нарасида вафот кард. Дар вақти мурдани худ ягона васияте, ки ба модараш Бибиоиша намуд, ин буд, ки нури чашми ӯ Гулбибиро ба қатори Оди-

на парвариш намояд, вақте ки қадрас шавад, ба Одина ҳамхона кунад.

Албатта, Бибиоиша ин васиятро фаромӯш накард ва шабу рӯз дар пайи ин буд, ки Одина зудтар калон шавад ва аз хизмати Арбоб халоси ёфта асбоби тӯйро тайёр намуда, дар вақти зиндагии ӯ амонаташро (яъне Гулбиби-ро) аз дасти ӯ бигирад. Рӯзе Бибиоиша гуфт:

Чони модар, солат ҳафдаҳи пурра шуд. Ду сол аст, ки ба Арбоб хизмат мекунӣ, бояд ба бадали музди хизмати дусолаат ҳаққи ҳисоби Арбоб бо ту баробар шуда бошад. Акнун вақти он аст, ки аз хӯчаини худ рухсат гирифта, дар пайи кори худ шавӣ ва панҷу чоре пасандоз карда дари хонаи модаратро кушой ва чароғи падаратро фурузонӣ...

Одинаро ҳам ягона орзу ҳамин буд, ки ҳар чи зудтар аз дасти Арбоб Камол халос шавад. Монанди дигар ҳамватанони худ ба тарафҳои Фарғона рафта муздурӣ ва ҳаммолӣ намояд. Вақте ки соҳиби як микдор чизу чора шуд, ба диёри худ бозомада ба духтари холаи худ Гулбибӣ ҳамхона шуда, ба хушию хуррамӣ рӯзгор гузаронад.

Аммо чӣ гуна ва ба чӣ роҳ аз дасти Арбоб халосӣ ёфтаниро наредонист. Дашномҳо, шаттаҳо, шапалоқҳои Арбоб чунон чашмашро тарсонида буд, ки ёрои сар бардошта ба ӯ нигоҳ карданро нашошт.

Чи чои ҳисобталабию рухсатҳои. Лекин бо вучуди ин ҳама тарсу бим ба сабаби модаркалонаш далерӣ пайдо карда рӯзе фурсат ёфта, ба Арбоб матлаби худро изҳор кард.

Арбоб Камол бо шунидани ин мочаро мисли шери дарранда ғурридан гирифт ва дар зери лаби худ мегуфт:

Рухсат... ҳисобӣ... Ин чист?.. Ҳамоно шиками ин модарбахато аз нон сер шудааст (С.А.).

ТАКРОРИ СОЛОНА

Саволу супоришҳо барои такрору банизомдарории маводи дар синфҳои омӯхта шуда

1. Забони адабии муосири тоҷик дар Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир чӣ мақом дорад?

2. Услубҳои забони адабии муосири тоҷик кадомҳоянд?

3. Воҳидҳои забонро вобаста ба бахшҳои забоншиносӣ номбар кунед.

172. Таърифи ҳар як баҳши забоншиносиро ба ёд оварда гӯед, ки фонетика, лугат, морфология, синтаксис чиро меомӯзад?

43. Фонетика ва имло

173. Фонетика чиро меомӯзад ва воҳиди он чист?

174. Дар алфавити имрӯзаи тоҷик чанд ҳарф аст?

175. Тағйиротҳо дар таҳрири нави имлои тоҷикӣ аз ҷиҳати иборатанд?

176. Овозҳои нутқи чӣ тавр ҳосил мешаванд? Дастгоҳи овозҳои нутқро номбар намуда, вазифаи ҳар яки онҳоро шарҳ диҳед.

177. Аз порчаи манзуми зерин калимаҳои ишорашу-даро ба дафтаратон навишта, овозу ҳарфҳои таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

Хирад афсари **шаҳриёрон** бувад,

Хирад зевари **номдорон** бувад.

Касе, к-ӯ хирадро надорад зи пеш,

Дилаш гардад аз кардаи **хеш** реш.

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,

Ба дониш дили пир **барно** бувад...

Биёмузу бишнавази ҳар донише,
Биёби зи ҳар донише **ромише**.
(Абулқосими Фирдавси)

178. *Овозҳои садоноку ҳамсадоро номбар карда, тафовути фонетикии онҳоро гӯед.*

179. *Матнро хонед, калимаҳои ишорашударо ба дафтартаратон навишта, ҳамсадоҳои ҷарангдору беҷаранги таркиби онҳоро шарҳ диҳед:*

Уштуре ва дарозгӯше ҳамроҳ мерафтанд. Ба канори ҷӯи бузург расиданд. Аввал шутур даромад. Чун ба миёни ҷӯи расид, об то шиками вай баромад. Дарозгӯшро овоз дод, ки:

- Дарой, ки об то шикам беш нест.

Дарозгӯш гуфт:

- Рост мегӯӣ, аммо аз шикам то шикам тафовут аст. Об, ки ба шиками ту наздик гашт, аз пушти ман хоҳад гузашт.

Қитъа

Э бародар, аз ту беҳтар ҳеҷ кас нашносодат,
З-он ҷӣ ҳастӣ, як сари мӯ хешро афзун манех.
Гар фузун аз қадри ту бистоядат⁷⁶ нобихраде,
Қадри худ бишносу пой аз ҳадди худ берун манех!
(Абдурахмони Ҷомӣ)

180. *Имлои ҳарфи й (и–и заданок)–ро фаҳмонед.*

181. *Аз ҷумлаҳои зерин хабарҳоро ёфта, бандакҳои феълӣю хабариро ҷудо кунед ва онҳоро шарҳ диҳед:*

Ҳар ду хӯриш ниҳоят бомаза ва хушгӯвор буд (С.У.).
Кӯдакони кунҷков аз ӯ чашм наканда, хайрон буданд (С.А.).
Аз кучоҳо тоқа–тоқаву села–села гунчишакон

⁷⁶ Дарозгӯш – ҳар, маркаб

парида омада, дар бомгӯшаи иморат ва шохи дарахтон нишаста, беғамона чириқ–чириқ мекарданд (С.Т.). Саид Амон дар канори гандумзор такя бар танаи тути пир дода менишаст (Ф.М.).

182. *Қоидаи аз сатр ба сатри дигар кӯчонидани ҳиссаи калимаро бо мисолҳо фаҳмонед.*

183. *Аз порчаи манзуми зерин пайвандаку пешояндҳоро ҷудо карда, имлои онҳоро шарҳ диҳед:*

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.
Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон.
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд.
Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В–аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.
(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

184. *Доир ба имлои ҷонишинҳои таркибӣ мулоҳиза-ҳоятонро гӯед.*

44. Калима (луғат)

185. *Аз матни зерин калимаҳои касбӣ – соҳавиро ҷудо карда, шарҳ диҳед.*

Ин дафъа дар Марғилон мо ба маҳзи расидан ҳавлии Султонмахмуро дарак гирифта, ба маҳаллаи Машҳад рафтем.

Ў моро ба корхонаҳои рангрэй, абрбандӣ, тарроҳӣ,⁷⁷ пиллакашӣ ва нусхазанӣ бурда ошно кард. Моро ба ҳама косибони даркорӣ шиносонид.

Дар косибхонаи Марғилон азбаски ҳама одамони камдастмояе буданд, абрешими путро як қадок – ду қадок ха-

⁷⁷ Тафовут – фарк

рида, дар деги умумии рангрехона бо абрешими дигарон дар як чо пухта мегирифтанду рангу оби бофашонро⁷⁸ худ дар ҳавлиашон дастӣ мекарданд. Шоҳибофони ин чоро аз ранги дасту нохунҳояшон шинохта метавонистед, чунки дар ин чо фақат чиллаҳои⁷⁹ абри худро дар рангрехона ранг мекунонданд.

Мо абрешимҳои худро оварда, ба дӯкони рангрехӣ мепартофтем, барои иваз кардани бандаки калобаҳои абрешим панҷ қадок калобаи ресмон ва аз ҳар ранге як қуттигӣ шаш қуттӣ ранг ва ду пут зок харида омадем...

Дӯконхонаи рангрехии Атобой дар таги девори чапаш сӯфаи калоне дошт. Дамбархона дар ибтидои ҳамин сӯфа воқеъ шуда буд, ба тавре ки абрешимҳои шусташударо барои дафъаи охир ба мили дамбар⁸⁰ гузаронида, бо чорчӯб сахт тофта фишор меод, то мурдобе дар мағзаш намонад ва ҳам абрешим зудтар хушк шавад (Х.И.).

186. *Истилоҳоти зеринро ба дафтаратон нависед ва онҳоро аз рӯи соҳаҳо ҷудо кунед.*

Овоз, ҳарф, реша, асос, бандак, мубтадо, муайянкунанда, ибора, исм, феъл, ҳиссаҷа, зарф, фонетика, морфология, синтаксис, байт, қофия, радиф, арӯз, дoston, қасида, сюжет, образ, матлаъ, мактаъ, давлат, сулола, ғуломдорӣ, хонигарӣ, шӯриш, гулӯгоҳ, ҷазира, қитъа, баҳр, укёнус, халиҷ, иқлим, дарё, ҷисм, қувва, тавоноӣ, суръат, масофа, масоҳа, лаппиш, мавҷ, секунҷа, доира, цилиндр, росткунҷа, хандаса, нучум, ситора, моҳ, офтоб, сайёра, расадхона, муначчим.

187. *Ин байтҳоро аз ёд карда, калимаю ибораҳои «сахтӣ», «абри сиёҳ», «оби сафед», «тавоно», «барно», «даст гир», «дастгир»-ро ба дафтаратон нависед ва ба қадом маъно омадани онҳоро фаҳмонед:*

---

⁷⁸ Афзун – изофа, зиёдтар, бештар

⁷⁹ Ситудан – ба маънии мадҳ кардан

⁸⁰ Боф – пуди абрешим

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.
(Абулқосими Фирдавӣ)

* * *

Ба ҳангоми сахтӣ машав ноумед,
Ки абри сияҳ дорад оби сафед.
(Низомии Ганҷавӣ)

* * *

Касеро, ки дастат расад, даст гир,
Ки фардо ҳамон бошадат дастгир.
(Ҳофизи Шерозӣ)

* * *

Хуш бувад илм бо амал пайваст,
Ки садо барнахезад аз як даст.
(Қамолиддини Биноӣ)

188. Порчаи манзуми зеринро аз ёд карда, муродифи калимаҳои хаткашидашударо ёбед:

Биё то **ҷаҳонро** ба бад наспарем,
Ба **кӯшиш** ҳама дасти некӣ барем.
Набошад ҳаме неку бад **пайдор**,
Ҳамон **бех**, ки некӣ бувад ёдгор.
Чу некӣ кунад кас, ту **подош** кун,
Ва гар бад кунад, низ **пархош** кун.
Чуз аз **бад** набошад мукофоти бад,
Чунин аз раҳи **дод** додан сазад.
(Абулқосими Фирдавӣ)

45. Калимасозӣ

189. Сутунҳои нақшаи зеринро бо мисолҳои мувофиқ пур кунед ва ҳар якеро шарҳ диҳед:

Сохта бо ёрии пасвандҳо	Сохта бо ёрии пешвандҳо	Васлшавӣ бо роҳи пайваст	Васлшавӣ бо роҳи тобеъ	Гузариш аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи нутқи дигар
боғбон	боақл	частухез	тангкӯча	хонанда

190. Калимаҳои мураккаб бо ҷузъи «хона»-ро ба як сунун ва калимаҳои мураккаб бо ҷузъи «хуш»-ро ба сунуни дигар нависед:

Намуна

китобхона
меҳмонхона

хушсухан
хушнавис

46. Морфология

191. Дар нақша ҳиссаҳои нутқ тасвир шудаанд. Нақшаро дар дафтартон кашида, доир ба ҳар як ҳиссаҳои нутқ дар сутунҳо 5–6– тоғӣ мисоли мувофиқро нависед:

Исм	Сифат	Шумора	Чонишин	Феъл	Зарф	Пешоянду пасоянд	Пайвандакҳо	Ҳиссача	Нидо

192. Матнро хонда, калимаҳоро аз рӯи тартиби ҳиссаҳои нутқ гурӯҳбандӣ кунед:

Ташриф овардани ҳоким ба хонаи Фирдавсӣ ба зудӣ дар деҳа овоза шуд. Дар хонаҳо, давраҳо гапи ҳамин воқеа буд. Деҳқонони калон – ашхоси тавонгар ва мағрури беаслу насаб, аз шоир ҳасад мебурданд, ки ба чунин илтифоти ҳосе аз чониби ҳокими вилоят мушарраф шудааст: дар воҳӯриҳо ўро табрик мегуфтанд; баъзе аз онҳо, ки пештар ба Абулқосими камбизоат бо назари такаббур менигаристанд, акнун бо лаҳни хушомадомез аз вай хоҳиш мекарданд, ки онҳоро ғоибона бошад ҳам, ба ҳоким муаррифӣ намояд (С.У.).

193. *Аз матни зерин ҷонишинҳоро ҷудо карда, вазифаи синтаксисии онҳоро муайян кунед:*

Мо бо Фатхудинов дар саҳро вохӯрдём. Се трактори МТС–и Обигарм заминҳои аз зағир холишудаи дашти Бедонаро шудгор менамуд. Раис аз рӯи шудгори нав ҷобукона қадам партофта, ҳар замон ба замин диккак менишаст ва хоки тозаро ба каф гирифта, зехн мемонд, бӯй мекард ва ба кафи дастонаш майда намуда, боз ба замин мепошид. Ба шахси ношинос аз дур рафтори ӯ аҷоиб менамояд: гӯё аз бекорӣ хокбозӣ мекунад. Дар ҳақиқат ин тавр нест. Саидака деҳқони кӯҳна аст, мӯйсари вай маҳз дар кишлоқ сафед шудааст. Вай ҳаёти худро дур аз замин, аз трактор, ферма, хирман тасаввур карда наметавонад.

Ин дафъа авзои раис парешон буд. Мо аввал гумон кардем, ки ӯ аз рӯйи осмонро пӯшидани абрҳои серборони тирамоҳӣ дар ташвиш аст (Ф.М.).

194. *Аз матни зерин феълҳоро ҷудо карда сохташонро фаҳмонед:*

Салоҳи ман дар он аст, ки худро дигарбора ба диёри Ҳинд расонам ва худро аз ин саросемағӣ ва изтиробвораҳонам (Аҳмади Дониш).

...Ба ғайри айби худам з-ин чаман намонд ба ёд,
Гуле, ки медамад аз уд, ба дида мемонад.

(Абдулқодири Бедил)

Ҳоли нодонро зи нодон беҳ намедонад касе,
Гарчи дар дониш фузун аз Бӯали Сино бувад.

(Абдурахмони Ҷомӣ)

Дар берун барф меборид, дар хона гули садбарг ханда мекард (А.Ш.).

195. *Аз порчаи манзуми зерин пешоянду пасоянд ва пайвандакҳоро ёфта, вазифаи грамматикашонро фаҳмонед:*

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накӯхоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.
Ту, гар тавфиқ дорӣ, ҳам бар он бош,
Накӯхоҳу ба кас роҳатрасон бош!
Ба лутфу марҳамат дилҳо ниғаҳ дор,
Кас аз дасту забони худ маёзор....
Чу марҳам хастаро роҳатрасон бош,
Ба сахтӣ чораи бечорагон бош!
(Носири Хусрав)

47. Синтаксис

196. *Гӯед, ки ибора чи хел воҳиди синтаксисӣ аст ва аз дигар воҳидҳои забон чӣ фарқ дорад?*

197. *Аз мисолҳои зерин ибораҳоро ҷудо карда, вазифаи синтаксисии онҳоро фаҳмонед:*

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.
Ҳеч талхӣ нест дар дил талхтар,
Аз фироқи дӯстони пурҳунар.
(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

Хизматгор дастархон овард. Нони гандуми хушбӯй, шири гарм ва асал ҷоғи меҳмонро тафсонд. Зоҳиран ӯ хеле гурусна буд, ки хӯрданиҳоро ба ғояти иштиҳо меошомид, ширро хурт мекашид ва пораҳои калони нонро ба асал ғӯтонда ва нима хоида фуру меоду гап мезад (С.У.).

Аробакаши пир аз сари аспҳо гарданакҳоро бароварда, ҷонварҳоро аз ароба озод карда, аз якдигар дур баст, то ҷанг накунад, сипас чор тарафи полизро тамошокунон якта–нимта қадам ниҳода, сӯи қапа омад (А.С.).

198. *Аз матни зерин ибораҳоро ҷудо карда, хели онҳоро аз рӯи маъно муайян кунед. Гӯед, ки он ибораҳо бо ёриш кадом воситаҳо ташкил шудаанд?*

Офтоб хеле баланд шуда, ба замину замон гармӣ мебахшид. Осмон мусаффо, нилобӣ ва дастнорас буд. Аз сабзаи навхези баҳорон гирду атроф каб–кабуд метофт. Дар пеш кӯхи Ҳафтсар бо ғурур қад афрохта, барфи куллаҳояш дар партави офтоби чоштгоҳӣ хуш ҷило меод. Олам дар оғӯши сукунат буд. Ва ин сукунатро танҳо садои на чандон баланди суми аспҳо халалдор мекард.

Усмон Азиз дар болои зин устувор нишаста, сараш андак хам, ба як ранг асп меронд (С.Т.).

199. Аз матни зерин ҷумлаҳои содда ва мураккабро ҷудо карда, хели онҳоро гӯед:

Бегоҳӣ Ҳошим омад. Гулбону аз хушдимоғӣ гирди писараш тортанак мезад. Рӯи дастурхон сарширу чурғот, маскаи тар, хел–хел мураббо мениҳод. Ҳарчанд дили Шохин аз дидори фарзанд кушода шуд, зохиран ба вай рӯи хуш надод. Вале ба машоми пирамард аз дастон, сару либоси даҳмардагии писараш бӯи гулу гиёҳи чарогоҳ, нони товағӣ, бӯи шири гӯсфанд расиду дилаш гум зад. Чехраи гандумгуни Ҳошим аз зарби офотоби тезу шамолҳои кӯхистон хаёле сиёҳтоб гаштааст. Умуман дар қиёфаи фарзанд дигаргуниҳои зиёде дид падар. Ҳошим газгӯшт шудааст. Устухони сари рухсораҳо, рағу паи гардану дастонаш барҷаста метофтанд. Ин ба Гулбону нафорид, нолид, ки аз гуруснагӣ писари ғарибаш тароша барин шудааст. Аммо Шохин дар дил қаноатманд гашт, ки Ҳошим обутоб ёфтааст. Хосияти кӯхистон ҳамин: агар одам бичунбад, гӯшт мепартояд, рағу паяш мустаҳкам, саломатиаш рӯз ба рӯз хубтар мегардад (А.С.).

200. Аз матни зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеи муқаррарӣ ва сертаркибро ҷудо карда, ба ду сунун нависед.

Ҷавон имрӯзро дар роҳ гузаронида, шабхангом ба даромадгоҳи дара расид, ба болои тахтасанге осуда хобид, имшаб ба ҷои девори ҳавлӣ девори кӯхи сар ба фа-

лаккашида ба назараш намоён буд, ки соҳиб ва хучаин надошт. Дар гирдогирди чӯйчаҳои оби равон синаҳои сангро харошида нағмаи «синахарош» мебароварданд, бар болои сараш ситорагони дурахшон нур мепошиданд.

Қавон вақте сар бардошт, ки офтоб ба қуллаҳои кӯҳ партав афкандааст, он ҳама дидагиҳояш хобу хаёл буданд, ки дар ҳақиқат ханӯз аз онҳо асаре нест: аммо ачаб хоби хуш, турфа хаёли ширин?!

Аз ҷой хест, бо оби равоне, ки аз паҳлӯи хобгоҳаш мегузашт, дасту рӯ шуст, бо вучуди кӯфтагии роҳи дирӯза худро имрӯз аз пештара бокуваттар ва пурзӯртар мепиндошт, лекин гуруснагӣ хотирашро парешон медошт; чизе ёбад, ки бихӯрад, дигар ғам надорад (С.А.).

ЗОДГОҲИ ЗАБОНИ ДАРӢ ВА ҚАЛАМРАВИ ОН

Дарӣ андар Хуросон парвариш ёфт,
Ки будӣ то ба Чин шарқу шимолаш.
Хуросони калон, к-он рӯз мебуд,
Хуросони кунунӣ аз маҳолаш.
Араб бо форс буд ҳамсоя, овард
Дарио форсӣ андар мақолаш.
Вагарна порсӣ буд он забоне,
Ки бо Доро бишуд гоҳи заволаш.
Дарӣ ин лаҳҷаи аҳли Хуросон,
Ҳаметобид ҳуросо ҷамолаш.
Самарқанду Бухоро буд аз оғоз,
Мақарри шоирони пурчалолаш.
Дар он ҷо Рӯдакӣ бо созу овоз,
Фароз овард то авҷи ҳилолаш.
Сипас дарбори худ дар Ғазнӣ овард,
Дар он ҷо бурд то ҳадди камолаш,
Чу бутгар лӯъбатосо Унсурӣ сохт,
Ба сунъи⁸¹ шеър зулфу хатти холаш.
Ба хилъат⁸² Фаррухӣ он гаҳ биафзуд.
Ба ташрифи адаб фарру ҷамолаш.
Ҳамон ҷо низ Фирдавсӣ пай афканд,
Яке кохи⁸³ баланди безаволаш.
Саной, Мавлавӣ бо Шайх Аттор,
Бад-ӯ омӯхтанд ирфону⁸⁴ ҳолаш....
Бад – ин сон нозанин омад ба Шероз,
Ки то Саъдӣ кашад ноз аз ҷамолаш.
Аз он пас чун арӯсе гашт дилбар,
Ки Ҳофиз ком бигирфт аз висолаш
Сипас аз роҳи Кобул рафт бар Ҳинд,
Ба ҳамроҳ Соиби нозукҳаёлаш.
Пазиро шуд чун аз бори Деҳлӣ,
Чунон чун буд ӯ шоёни ҳолаш.

---

⁸¹ Мақарр – ҷойи аниқ

⁸² Ҳилол – моҳи нав

⁸³ Бутгар – буттарош

⁸⁴ Сунъ – эҷод, офарида шуда

Чу машшота⁸⁵ Калиму Бедил он чо,
Биафзуданд бар хусну чамолаш.
Ба сабки ҳиндӣ ороишгар орошт,
Чу хатту холи ҳинду хатту холаш.
Дарӣ худ ин забони аҳли Кобул,
Қаламрав буд рӯзе то Аролаш.
Ба Шарку Ғарб ӯ шаҳпар⁸⁶ кушуда,
Ҳама чун мурғакон дар зери болаш.
Зи фарри⁸⁷ шоирон дарбори Ғазнӣ,
Зи ҳар дарбор волотар ҷалолаш.
Зи Кашмиру Хутан в–аз Суғду Хоразм,
Ҳама он резахӯрони наволаш.
Ба Бағдоду Ҳалаб то хиттаи Рум,
Чу барги зар бибурдандӣ мақолаш.
Ба Чин, аз гуфтаи Ибни Батута,
Басе буданд ошиқ бар чамолаш.
Зи марзи Ҳинд то Дарбанди Қафқоз
Расида сар ба сар ситти камолаш.

(М. Афшор)

---

⁸⁵ Хилъат – чома, камарбанде, ки шоҳон мебахшанд

⁸⁶ Кох – қаср, иморат, бино

⁸⁷ Ирфон – шинохтан, доништан

АДАБИЁТИ ИЛОВАҒӢ

1. Қосимова М. Н. ва Камолиддинов Б. Маҷмӯаи машқҳои синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1981.
2. Рустамов Ш., Каримов А., Аминов С. Забони тоҷикӣ. Қ. 2 Синтаксис. Барои синфҳои 1Х. – Душанбе, 1990.
3. Хоҷаев Д., Кабиров Ш. Синтаксис ва пунктуатсия. – Душанбе, 1991.
4. Хоҷаев Д., Исрофилов М. Дарсҳои забони тоҷикӣ дар синфи 1Х. – Душанбе, 1992.
5. Ҳусейнов Х. Пунктуатсияи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе, 1977.
6. Шербоев С. Аломатҳои шартии ҷумлаҳои пайрав. – Газетаи муаллимон, 11.02.1986.

ИХТИСОРОТ

А.Д.– Абдусалом Деҳотӣ
А.Л.– Абулқосим Лоҳутӣ
АД.Т.– Адибони Тоҷикистон
А.Ш.– Аминҷон Шукӯҳӣ
Л.Ш.– Лоиқ Шералӣ
М.Б.– Меҳмон Бахтӣ
М.Т.– Мирзо Турсунзода
М.Р.– Муҳаммадҷон Раҳимӣ
М.Н. – Мутеъулло Начмиддинов
М.Х.– Муҳиддин Хоҷаев
М.Қ. – Мӯъмин Қаноат
П.С.– Пайрав Сулаймонӣ
П.Т.– Пулод Толис
Р.Ғ.–Расул Ғамзатов
Р.Қ.– Раҳим Ҷалил
С.А.– Садриддин Айнӣ
А.С. – Абдулҳамид Самадов
С.Т.– Сагтор Турсун
С.У.– Сотим Улуғзода
С.Ш.– Садои Шарқ
Тар. Каш.– Таронаи Кашмир
Т.Р.– Теша Рачаб
Ф.М.– Фазлиддин Муҳаммадиев
Ф.Н.– Фотеҳ Ниёзӣ
Ҳ.К.– Ҳаким Карим
Ҷ.И.– Ҷалол Икромӣ
Ҷ.О.– Ҷумъа Одинаев
Ю.А.– Юсуф Ақобиров
Ҳ.Ю.– Ҳабиб Юсуфӣ
Ҳ.Ш.– Ҳамроқул Шодиқулов
Ҳ.И. – Ҳасан Ирфон

МУНДАРИЧА

ТАКРОР ВА ҚАМЪБАСТИ МАВОДИ	
СИНФҲОИ V – VIII.....	8
1. Фонетика.....	8
2. Калима (луғат).....	9
3. Морфология.....	10
4. Синтаксис.....	12
5. Аломатҳои китобат, вазиҳои онҳо дар нутқи хаттӣ.....	13
6. Сарҳат, фасл, боб дар нутқи хаттӣ.....	14
7. Ҷумлаи содда ва асоси грамматикӣ он.....	15
8. Ҷумлаи соддаи яктаркиба ва дутаркиба.....	16
9. Сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла.....	17
10. Ҷумлаи чидааъзо ва воҳидҳои хулосакунанда дар он.....	18
11. Воҳидҳои туфайлӣ ва истисноии ҷумла.....	19
ҶУМЛАИ МУРАККАБ	21
12. Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаи мураккаб.....	21
ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ	23
13. Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаи мураккаби пайваст.....	23
14. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби пайваст.....	26
ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ	29
ҶУМЛАИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ БО ЯК ҶУМЛАИ ПАЙРАВ	29
15. Ҷумлаи мураккаби тобеъ ва тафовути он аз ҷумлаи мураккаби пайваст.....	29
16. Сарҷумла ва ҷумлаи пайрав.....	32
17. Воситаҳои алоқаи синтаксисии ҷумлаи мураккаби тобеъ.....	35
18. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби тобеъ.....	37
ХЕЛҲОИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВ	40
19. Ҷумлаи пайрави пуркунанда.....	41
20. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда.....	45
21. Ҷумлаи пайрави мубтадо.....	49

22. Ҷумлаи пайрави хабар	53
ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ҲОЛ	55
23. Ҷумлаи пайрави замон	55
24. Ҷумлаи пайрави макон	58
25. Ҷумлаи пайрави сабаб	59
26. Ҷумлаи пайрави мақсад	61
27. Ҷумлаи пайрави тарзи амал	63
28. Ҷумлаи пайрави монандӣ	64
29. Ҷумлаи пайрави микдору дараҷа	67
30. Ҷумлаи пайрави шарт	69
31. Ҷумлаи пайрави хилоф	71
32. Ҷумлаи пайрави натиҷа	74
33. Муродифоти ҷумлаҳои пайрав бо ибораҳо	77
34. Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб	80
35. Ҷумлаи мураккаби омехта	85
ҶУМЛАИ МУРАККАБИ БЕПАЙВАНДАК	88
36. Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаи мураккаби бепайвандак	88
37. Ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак	89
38. Ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак	91
39. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак	93
40. Усули таҳлили ҷумлаи мураккаб	96
41. Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда	101
42. Аломатҳои китобат	105
Маълумоти умумӣ дар бораи забон	116
Забони адабии тоҷикӣ	119
Хат ва пайдоиши он	126
Нутқи мурағаб	129
ТАКРОРИ СОЛОНА	144
43. Фонетика ва имло	144
44. Калима (луғат)	146
45. Калимасозӣ	148
46. Морфология	149
47. Синтаксис	151
АДАБИЁТИ ИЛОВАҒӢ	156
ИХТИСОРОТ	157

Д. Хоцаев, Ф. Зикриёев, А. Муллохонов

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Жалпы білім беретін мектептің
9-сыныбына арналған оқулық

(тәжік тілінде)

Редакторы *С. Нуралиев*
Құрастырушы *С.У. Эсанбоева*
Көркемдеуші редакторы *Н. Тазабеков*
Техникалық редакторы *З. Бошанова*
Компьютерде беттеген *Д. Мансурова*

Корректорлары
№35 Б.Ғафуров атындағы мектептің директоры
Т.С. Михридинова,
филолог-маман (тәжік тілі), директордың оқу ісі жөніндегі
орынбасары *Г. Акрамова*

Басуға 17.06.2013 қол қойылды.
Қалыбы 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсеттік қағаз. Қаріп түрі «Times New Roman
Tj». Офсетті басылым. Есепті баспа табағы 10,0.
Шартты баспа табағы 8,4. Таралымы 211 дана. Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы. «Жазушы» баспасы.
050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.